

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI
AKADEMIYASI

N.A. KULDASHEV, U.K. NURULLAYEV

FUQAROLIK VA OILA HUQUQI

*O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
akademik litseylari uchun
DARSLIK*

*O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Akademiya
Kengashi tomonidan tavsiya etilgan*

TOSHKENT – 2023

*O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasining
2022-yil 31-dekabrda 178-son buyrug‘iga asosan nashr etishga ruxsat
berilgan.*

Taqrizchilar:

Toshkent davlat yuridik universiteti fuqarolik huquqi kafedrasini mudiri,
yuridik fanlar doktori, professor N.F. Imomov;

O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi boshlig‘ining o‘rinbosari, yuridik
fanlar doktori, professor O.A. Kamalov.

K-90 Kuldashv N.A., Nurullayev U.K.

Fuqarolik va oila huquqi: Darslik. – T.: O‘zbekiston Respublikasi
IIV Akademiyasi, 2023. – 141 b.

Mazkur darslik O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi va
O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta-maxsus ta‘lim vazirligining 2021- yil
14-oktabrdagi 62qq/68qq-son qarori bilan tasdiqlangan “Fuqarolik va oila
huquqi” fani o‘quv dasturi asosida tayyorlangan.

Darslik litsey o‘quvchilarining xususiyatidan kelib chiqib yozilgan.
Unda fuqarolik va oila huquqiga oid dastlabki ta‘limotlar tushunarli, oddiy va
sodda tartibda bayon qilingan.

IIV akademik litsey o‘quvchilari va professor-o‘qituvchilari hamda
fuqarolik va oila huquqiga qiziquvchi barcha kitobxonlar uchun mo‘ljallangan.



Siz bilib olasiz



Yodda tuting



Yozib oling



Savol va topshiriqlar

UO‘K 347+347.6 (075) (575.1)

© O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2022

MUNDARIJA

Soʻz boshi.....	3
-----------------	---

I bob. FUQAROLIK HUQUQINING UMUMIY QOIDALARI

1-§. Fuqarolik huquqining tushunchasi, tamoyillari, tizimi va manbalari.....	5
2-§. Fuqarolik-huquqiy munosabatlar tushunchasi va uning ishtirokchilari.....	15
3-§. Fuqarolik huquqining obyektlari va turlari.....	28
4-§. Fuqarolik huquqida bitim tushunchasi, turlari va shakllari.....	35
5-§. Fuqarolik huquqida muddatlar va uning ahamiyati	43

II bob. MULK HUQUQI

1-§. Mulk huquqi tushunchasi, turlari va mazmuni.....	47
2-§. Mulk huquqining vujudga kelishi va bekor boʻlishi.....	53
3-§. Mulk huquqini himoya qilishning fuqaroviy-huquqiy usullari.....	56

III bob. MAJBURIYAT HUQUQI

1-§. Majburiyat huquqi tushunchasi, tizimi, taraflari, fuqarolik muomalasidagi ahamiyati.....	60
2-§. Majburiyatlarning bajarilishini taʼminlash tushunchasi va usullari.....	62
3-§. Shartnomalar haqida umumiy qoidalar va ularning ayrim turlari.....	71
4-§. Zarar yetkazishdan kelib chiqadigan majburiyatlar.....	88

IV bob. INTELEKTUAL MULK

1-§. Intellektual mulk obyektlari va ularni huquqiy muhofaza qilish asoslari.....	94
2-§. Mualliflik huquqi tushunchasi va obyektlari.....	98
3-§. Muallifning shaxsiy nomulkiy va mulkiy tUSDagi huquqlari. Mualliflik shartnomasi.....	101

V bob. VORISLIK HUQUQI

1-§. Vorislik tushunchasi va ahamiyati.....	104
2-§. Vasiyat va qonun boʻyicha vorislik.....	108
3-§. Vasiyatnoma tushunchasi, belgilari, uni tuzish, bekor qilish va oʻzgartirish tartibi.....	111

VI bob. OILA HUQUQI

1-§. Oila huquqi tushunchasi, prinsiplari, tizimi va manbalari.....	118
2-§. Nikoh tushunchasi, uni tuzish va bekor qilish. Oila aʼzolarining huquq va majburiyatlari....	125
3-§. Oila aʼzolarining mulkiy va shaxsiy nomulkiy munosabatlari, aliment majburiyatlari.....	129

SO‘Z BOSHI

O‘zbekiston Respublikasida siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy sohalar bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar va ularga asoslangan holda barcha sohalarda yuz berayotgan o‘zgarishlar har bir mustaqil huquq sohasiga tegishli bo‘lgan huquq normalarini takomillashtirib borishda muhim ahamiyatga ega. Shu jumladan, fuqarolik va oila huquqini ham.

Fuqarolik va oila huquqi O‘zbekiston Respublikasining huquq tizimida mustaqil o‘z o‘rniga ega bo‘lgan fundamental fanlardan hisoblanadi. Fuqarolik va oila huquqi o‘zining subyektlari o‘rtasidagi mulkiy hamda shaxsiy nomulkiy munosabatlarni tartibga soladigan normalar yig‘indisidan iborat.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 10-aprelda “Ichki ishlar organlarining faoliyati samaradorligini tubdan oshirish, jamoat tartibini, fuqarolar huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilishni ta’minlashda ularning mas’uliyatini kuchaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5005-son farmoni qabul qilindi. Mazkur farmonda ichki ishlar organlari xodimlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini tubdan qayta ko‘rib chiqish hamda yanada takomillashtirish, huquqbuzarliklarning oldini olish va bu boradagi kamchiliklarni bartaraf qilishga qaratilgan choralar belgilangan. Ushbu vazifalardan ko‘zlangan maqsadlardan kelib chiqib, Ichki ishlar vazirligi akademik litseylarida tahsil olayotgan o‘quvchilarni o‘qitish uchun oxirgi yillarda qabul qilingan qonunlar asosida, Fuqarolik va Oila kodekslariga kiritilgan o‘zgartirishlarni hisobga olgan holda mazkur “Fuqarolik va oila huquqi” darsligi yozib tayyorlandi.

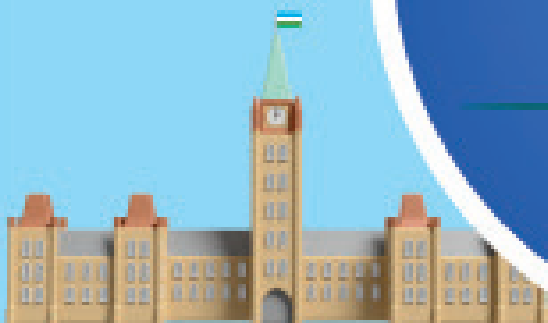
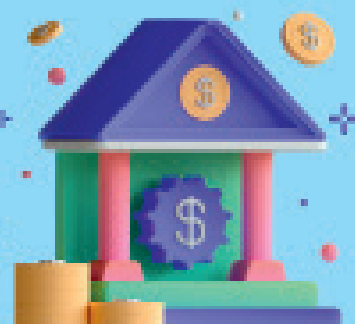
Ushbu darslikni tayyorlashda mamlakatimizda davlat ta’lim standartlariga qo‘yilgan talablar e’tiborga olingan. Shuningdek, asosiy qonunimiz O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, amaldagi Fuqarolik kodeksi, Oila kodeksi, joriy qonunlar, me’yoriy hujjatlar, xalqaro huquqiy manbalar, ilmiy adabiyotlar va sud amaliyoti materiallaridan unumli foydalanilgan.

Ushbu darslikda Ichki ishlar vazirligi akademik litseylarida tahsil olayotgan o‘quvchilarning xususiyatlaridan kelib chiqib, “Fuqarolik va oila huquqi” faniga oid tayanch tushunchalar atroflicha yoritilgan. Shuningdek, mazkur fan Ichki ishlar vazirligi Akademiyasida o‘qitiladigan “Fuqarolik va oila huquqi” faniga kirish hisoblanadi va unda dastlabki bilimlar o‘z ifodasini topgan.

Mazkur darslik Ichki ishlar vazirligi akademik litseylarida tahsil olayotgan o‘quvchilarga hamda shu sohaga qiziquvchi barcha fuqarolar uchun “Fuqarolik va oila huquqi” fanini o‘rganishda muhim manba bo‘lib hisoblanadi.

I BOB

FUQAROLIK HUQUQINING UMUMIY QOIDALARI



1-§. Fuqarolik huquqining tushunchasi, tamoyillari, tizimi va manbalari

Fuqarolik huquqi mamlakatimiz milliy huquq tizimining eng yetakchi huquq tarmoqlaridan biri bo‘lib hisoblanadi.



Yodda tuting!

Fuqarolik huquqi – bu mulkiy munosabatlarni hamda mulkiy xarakterda bo‘lmagan shaxsiy munosabatlarni tartibga solish va mustahkamlashga qaratilgan huquqiy normalar yig‘indisidir.

Huquqqa tashabbus qilgan muallim, professor F. Zokirovning taʼkidiga ko‘ra, “fuqarolik huquqi – yuridik jihatdan teng bo‘lgan subyektlar o‘rtasidagi mulkiy va shaxsiy-nomulkiy munosabatlarni tartibga soladigan hamda mustahkamlaydigan huquqiy normalar yig‘indisidir”.

Milliy huquq tizimimiz turli huquq sohalaridan tashkil topgan. Barcha huquq sohalari yagona huquq tizimini tashkil etadi.



Huquq sohalari ikki asosiy huquq tizimiga ajratiladi:

ommaviy huquq sohasi

xususiy huquq sohasi

Ommaviy huquq tarkibiga kirgan huquq sohalari tomonidan tartibga solinadigan munosabatlar bir tarafning ikkinchi tarafga ma'muriy bo'ysunishiga asoslangan munosabatlardir.

Xususiy huquq tizimiga kirgan huquq sohalari tomonidan tartibga solinadigan munosabatlar esa bir tarafning ikkinchi tarafga huquqiy jihatdan bo'ysunishiga asoslanmagan, mustaqillik va teng huquqqa ega bo'lgan ishtirokchilar o'rtasida vujudga keladigan munosabatlardan iborat .

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 2-moddasi fuqarolik qonun hujjatlari bilan tartibga solinadigan munosabatlar doirasini belgilab bergan.



Mulkiy munosabatlarda ishtirokchilarning o'zaro munosabatlarining mazmunini mol-mulk tashkil qiladi. Ya'ni subyektlarning mol-mulkni egallashlari, undan foydalanish va tasarruf etishlari, ularni fuqarolik muomalasiga kiritishlari bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy munosabatlaridir. Ammo mulkiy munosabatlarning barchasi ham fuqarolik huquqi normalari bilan tartibga solinmaydi. Ularning ba'zilari huquqning boshqa tarmoqlari, ya'ni ma'muriy, soliq, bojxona, moliya huquqi bilan tartibga solinadi.

Shaxsiy-nomulkiy munosabatlar, o'z navbatida, ikki turga bo'linadi:

- mulkiy munosabatlar bilan uzviy bog'liq bo'lgan shaxsiy munosabatlar;
- mulkiy munosabatlar bilan bog'liq bo'lmagan sof shaxsiy munosabatlar (shaxsiy nomulkiy munosabatlar).

Mulkiy munosabatlar bilan uzviy bog'liq bo'lgan shaxsiy munosabatlarda mulkiy munosabat shaxsiy munosabatlarni keltirib chiqaradi yoxud aksincha, shaxsiy munosabat mulkiy munosabatlarni keltirib chiqaradi. Masalan, ijodkor ijodiy asarini yozishi natijasida uning o'z asariga nisbatan mualliflik huquqi. Ushbu huquq asosida asar tijorat muomalasiga kiritilsa, asardan foydalanganlik uchun haq olish huquqi vujudga keladi.

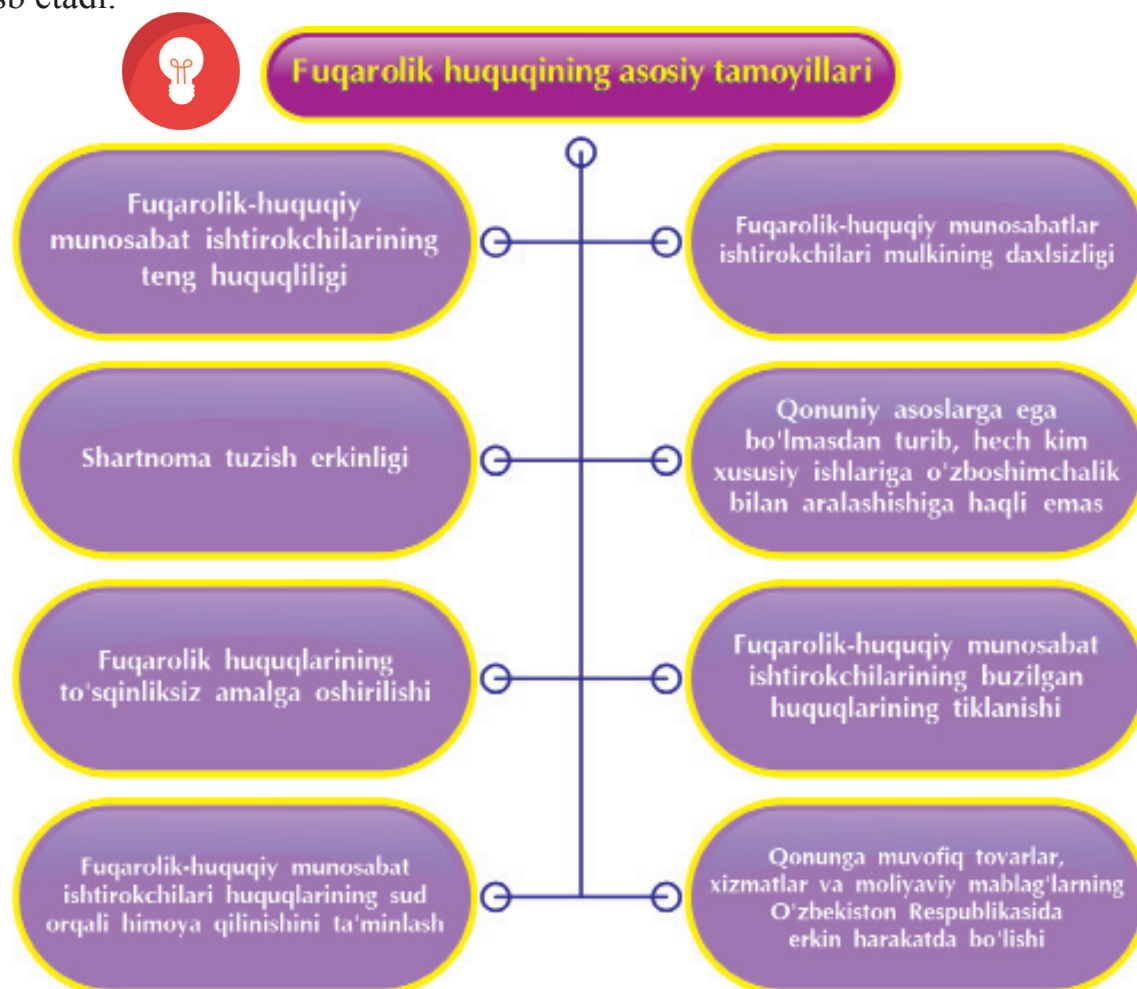
Mulkiy munosabatlar bilan bog'liq bo'lmagan shaxsiy munosabatlar, ya'ni sha'ni, qadr-qimmati, o'z tasviriga bo'lgan huquq, xususiy hayot sirlari, oilaviy sirlari,

shaxsni individual—lashtirish xususiyatlari bilan bog‘liq munosabatlardir. Masalan, har qanday fuqaro jamiyatda kishilar o‘rtasida o‘zining ismi-sharifi bilan taniladi (FK 19-m.). Bunday shaxsiy huquqlar qonunda belgilangan yoki belgilanmaganidan qat’i nazar mavjud bo‘lishi mumkin. Masalan, personal ma’lumotlar, diffamatsiya va h.k.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlarning uchinchi turini tashkiliy-huquqiy munosabatlar tashkil etadi. Yuridik adabiyotlarda bu munosabatlarni korporativ munosabatlar deb ham atashadi. Tijorat yuridik shaxslarini tashkil etish, ularning faoliyatini amalga oshirish, boshqarish, qayta tashkil etish, tugatish bo‘yicha uning muassislari, mulkdorlari, ishtirokchilari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar tashkiliy-huquqiy munosabatlar hisoblanadi. Masalan, tijorat yuridik shaxsni tashkil etish bo‘yicha umumiy yig‘ilishni chaqirish, uning ta’sis hujjatlarini ishlab chiqish, tijorat yuridik shaxsi faoliyati to‘g‘risida tijorat yuridik shaxs boshqaruv organlarining ishtirokchilarga axborot berishi kabi munosabatlarni tashkiliy-huquqiy munosabatlar sifatida e’tirof etish mumkin.

Fuqarolik huquqining tamoyili deganda uning rahbariy qoidalari tushuniladi.

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1-moddasida fuqarolik huquqining asosiy tamoyillari belgilab qo‘yilgan. Ushbu asosiy tamoyillar fuqarolik qonun hujjatlari ishlab chiqilishida, huquqni qo‘llash amaliyotida muhim ahamiyat kasb etadi.



1) Fuqarolik qonun hujjatlari bilan tartibga solinadigan munosabatlar ishtirokchilarining tengligi tamoyili. Ushbu tamoyil nafaqat FKning 1-moddasida, balki O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18-moddasida ham o‘z ifodasini topgan. Fuqarolik-huquqiy munosabat ishtirokchilari o‘zlari ishtirok etayotgan fuqarolik-huquqiy munosabatlarda bir-birlariga nisbatan teng huquqqa egadirlar.

2) Mulk daxlsizligi tamoyili. Ushbu tamoyil mazmuni Konstitutsiyamizning 53-moddasi, FKning 166-moddasida belgilab qo‘yilgan. Unga ko‘ra, mulk daxlsizdir va u qonun bilan qo‘riqlanadi. Mulkdorning mol-mulkini olib qo‘yishga, uning huquqlarini cheklashga faqat qonunda nazarda tutilgan hollardagina yo‘l qo‘yiladi.

3) Shartnomalar erkinligi tamoyili. Ushbu tamoyilning mazmuni FKning 354-moddasida belgilab qo‘yilgan. Fuqarolik huquqi subyektlari o‘z manfaatlarini turli shartnomalar orqali ro‘yobga chiqaradi. Shartnoma tuzishga majbur qilishga yo‘l qo‘yilmaydi.

4) Xususiy ishlarga biron-bir kishining o‘zboshimchalik bilan aralashishga yo‘l qo‘yilmasligi tamoyili. Fuqarolik-huquqiy munosabatlarda har bir subyekt o‘zi bilan bog‘liq bo‘lgan barcha xususiy masalalarni shaxsan o‘zi o‘z erki irodasi bilan hal etishga haqli. Bir subyekt boshqa bir subyektning ishlariga o‘zboshimchalik bilan aralashishga yo‘l qo‘yilmaydi.

5) Fuqarolik huquqlarining to‘sqinliksiz amalga oshirilishi tamoyili. Uning mohiyati shundaki, hech kim boshqa subyektlarning fuqarolik huquqlarini amalga oshirishga to‘sqinlik qilishga haqli emas. Bordi-yu shunday bo‘lgan taqdirda huquq sohibi bunday to‘sqinliklarning bartaraf etilishini so‘rab sudga murojaat qilishi mumkin.

6) Buzilgan fuqarolik huquqlarining tiklanishi tamoyili. Ko‘p hollarda fuqarolik muomalasi ishtirokchilarining muayyan mulkiy yoki shaxsiy huquqlarining buzilishi bu huquqlarning mutlaqo bekor bo‘lishiga, tugatilishiga olib kelmaydi. Bunday huquqlar huquq sohibining sa’y-harakatlari tegishli vakolatli davlat, jamoat organlari ko‘magi yoxud sud qarori asosida qaytadan avvalgi holatiga tiklanishi mumkin. Masalan, g‘ayriqonuniy ravishda mulkdordan olingan mol-mulkning asl holida qaytarib berilishi.

7) Fuqarolik huquqlarining sud orqali himoya qilinishini ta’minlash tamoyili. Bu tamoyilning markazida odil sudlov orqali huquqlarni va qonuniy manfaatlarni himoya qilish tartibi yotadi. Konstitutsiyaning 44-moddasida har bir shaxsga o‘z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g‘ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi, deb belgilangan.

8) Tovarlar, xizmatlar va moliyaviy mablag‘larning O‘zbekiston Respublikasi hududida erkin harakatlanish tamoyili. Mamlakatimiz hududi yaxlit iqtisodiy-huquqiy maydon hisoblanadi. Ushbu hududda fuqarolik huquqi subyektlari turli tovarlar, ishlar, xizmatlar, moliyaviy mablag‘larning erkin muomalasidan bahramand bo‘lish huquqiga egadirlar. Xavfsizlikni ta’minlash, insonlarning hayoti va sog‘lig‘ini himoya qilishni ta’minlash, tabiiy va madaniy boyliklarni muhofaza qilish uchun

zarur bo'lgan hollarda tovarlar va xizmatlar harakatda bo'lishini cheklash qonun hujjatlarida joriy etilishi mumkin.

Bundan tashqari, mamlakatimizda barcha mulk shakllarining tengligi va huquqiy jihatdan bab-baravar muhofaza qilinishi, mulkiy munosabatlarning mafkuraviy munosabatlardan ajratilganligi, qonunda nimaiki taqiqlanmagan bo'lsa, ruxsat berilishi, fuqarolik muomalasi ishtirokchilarining ijtimoiy adolat va qonuniylik tamoyili asosida harakat qilishi kabi tamoyillar ham mavjudligi to'g'risida adabiyotlarda fikr-mulohazalar uchraydi.

Fuqarolik huquqi tizimi

Fuqarolik huquqi o'quv fani, huquq tarmog'i sifatida o'zining muayyan tizimiga ega.

Fuqarolik kodeksi ikkita tizimdan: birinchi qism va ikkinchi qismdan iborat.

Fuqarolik huquqining birinchi qismi umumiy qoidalar, ya'ni fuqarolik huquqining tamoyillari, fuqarolik huquqiy munosabat doirasi, ularni vujudga kelish, amalga oshirish, himoya qilish usullari, fuqarolik huquqiy munosabat ishtirokchilari (subyektlari) huquqiy maqomi, fuqarolik huquqi obyektlari huquqiy rejimi, muddatlar, da'vo muddatlari to'g'risidagi asosiy qoidalar va kategoriyalarni, shuningdek, fuqarolik huquqiy munosabatlarga nisbatan qo'llaniladigan boshqa umumiy qoidalarni o'z ichiga oladi.

Fuqarolik kodeksining ikkinchi qismi ba'zi hollarda maxsus qism deb ham ataladi.

Fuqarolik kodeksi tizimidan kelib chiqqan holda fuqarolik huquqini quyidagi oltita kichik tarmoqlar – sohalarga ajratish mumkin:



Fuqarolik huquqi manbalari tushunchasi va turlari

Huquqning manbasi deganda, umumiy ma'noda huquqning ifoda etilish shakli tushuniladi. Huquqiy hodisa sifatida huquqning manbasini uch xil ma'noda tushunish mumkin:

moddiy ma'noda – bu jamiyatdagi mulkchilik shakllari, moddiy shart-sharoitlar, jamiyat a'zolarining ehtiyojlari va manfaatlari;

mafkuraviy ma'noda – bu turli huquqiy mafkura va ta'limotlar, huquqiy ong;

maxsus yuridik ma'noda – bu huquqning shakllari.

Har bir huquq sohasi o'zining manbalariga ega. Konstitutsiya barcha huquq sohalari uchun asosiy manba hisoblanadi.



Fuqarolik huquqi manbalari deganda,

fuqarolik-huquqiy munosabatlarni tartibga soladigan huquqiy xarakterdagi normativ-huquqiy hujjatlar yoxud nohuquqiy xarakterdagi ijtimoiy normalar tizimi tushuniladi.

Huquqiy manbalarning keng doirasini qonunlar, qonunosti hujjatlar tashkil etadi. Har qanday huquqiy hujjatlar fuqarolik huquqining manbasi hisoblanavermaydi. Fuqarolik huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi manba sifatida e'tirof etilish uchun u muayyan talablarga javob berishi lozim.

Birinchiidan, huquq manbasi huquqni qo'llovchi akt emas, balki normativ-huquqiy hujjat xususiyatiga ega bo'lishi shart.

Ikkinchiidan, ushbu normativ-huquqiy hujjat muayyan vakolatli davlat organi tomonidan yoxud vakolatli tuzilma tomonidan qabul qilingan yoki chiqarilgan bo'lishi shart.

Ushbu normativ-huquqiy hujjat muayyan shaklda yuridik texnika qoidalariga asoslanib ishlab chiqilgan bo'lishi shart. Ushbu normativ-huquqiy hujjatning asosiy qismi adliya idoralarida tegishli ravishda ro'yxatga olingan bo'lishi va e'lon qilingan yoxud ijrochilarga yetkazilishi shart.

Fuqarolik kodeksining 3-moddasida fuqarolik qonun hujjatlari ko'rsatilgan bo'lib, unga ko'ra, fuqarolik qonun hujjatlari fuqarolik muomalasi ishtirokchilarining huquqiy holatini, mulk huquqi va boshqa ashyoviy huquqlarning, intellektual faoliyat natijalariga bo'lgan huquqlarning vujudga kelish asoslarini hamda ularni amalga oshirish tartibini belgilaydi, shartnoma majburiyatlari va o'zga majburiyatlarni, shuningdek, boshqa mulkiy hamda u bilan bog'liq shaxsiy nomulkiy munosabatlarni tartibga soladi.



Fuqarolik huquqi manbalari tizimida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi alohida ahamiyatga ega. Konstitutsiyaning ahamiyati, birinchi galda, uning bevosita fuqarolik huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi ta'sir kuchida namoyon bo'lsa, boshqa jihatdan olganda asosiy qonunimiz boshqa fuqarolik qonunlari va qonun hujjatlari ishlab chiqilishi hamda mohiyatini belgilashda o'ziga xos qo'llanma, o'ziga xos doira, metodologik negiz vazifasini o'taydi.



O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi fuqarolik huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi qonunlar tizimida yetakchi o'rin egallaydi. Fuqarolik kodeksining 1-qismi 1995-yil 21-dekabrda, 2-qismi esa 1996-yil 29-avgustda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan qabul qilingan va har ikkala qismi ham 1997-yil 1-martdan boshlab amalga kiritilgan. FK 6 bo'lim, 71 bob, 1199 moddadan iborat.

O'zbekiston Respublikasining joriy qonunlari ham fuqarolik-huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi manba hisoblanadi. Hamma qonunlar emas, balki fuqarolik-huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi qonunlarga fuqarolik huquqining manbasi sifatida e'tirof etiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari asosida hamda ularni ijro etish uchun qarorlar tarzida normativ-huquqiy hujjatlar qabul qiladi. Ushbu normativ-huquqiy hujjatlar fuqarolik-huquqiy munosabatlarni tartibga solsa, fuqarolik huquqining manbasi hisoblanadi.

Fuqarolik huquqi manbalari tizimida O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti tomonidan qabul qilinadigan normativ-huquqiy hujjatlar, ya’ni farmonlar, qarorlar va farmoyishlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti turli hokimiyat tarmoqlari faoliyatini muvofiqlashtirish vakolatiga ega. Shu munosabat bilan ba’zi holatlarda Prezident farmonlari va qarorlari kelgusi qonunlar uchun, qonunosti hujjatlar uchun o‘ziga xos konseptual negiz vazifasini bajaradi.

O‘zbekiston Respublikasida Vazirlar Mahkamasi ijro hokimiyatining asosiy bo‘g‘ini hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 98-moddasiga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi ijro etuvchi hokimiyatni amalga oshiradi. Vazirlar Mahkamasi konstitutsiyaviy normalar doirasida va amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasining butun hududidagi barcha organlar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan bajarilishi majburiy bo‘lgan qarorlar va farmoyishlar chiqaradi.

Vazirliklar, davlat qo‘mitalari va idoralarning buyruqlari hamda qarorlari fuqarolik huquqining manbasi sifatida alohida o‘rin egallaydi. Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar amalga kiritilishining asosiy sharti ushbu hujjatlar qabul qilingan kundan e’tiboran o‘n kun ichida ularni davlat ro‘yxatidan o‘tkazish uchun O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligiga taqdim etilishi hisoblanadi. Vazirliklar, davlat qo‘mitalari va idoralarning davlat ro‘yxatidan o‘tkazilmagan normativ-huquqiy hujjatlari tegishli ijtimoiy munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga solish uchun asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin emas va huquqiy oqibatlarga olib kelmaydi.

Mahalliy urf-odat va an’analar ham ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda katta ahamiyatga egadir. Masalan, chorva mollari sotilganda arqonini qaytarib berish, bitim tuzilish faktini belgilash bo‘yicha “bor-baraka qilinishi” kabilar shular jumlasidandir. Shuni unutmaslik lozimki, fuqarolik qonun hujjatlarida tegishli normalar bo‘lmagan taqdirda, bu munosabatlarni tartibga solishda mahalliy odat va an’analar qo‘llaniladi. Shuningdek, tegishli munosabat ishtirokchilari uchun majburiy bo‘lgan qonun hujjatlari normalariga yoki shartnomaga zid bo‘lgan ish muomalasi odatlari, mahalliy odat va an’analar qo‘llanilmaydi.

2-§. Fuqarolik-huquqiy munosabatlar tushunchasi va uning ishtirokchilari

Ijtimoiy munosabatlar tizimida fuqarolik-huquqiy munosabatlar alohida turkumni tashkil etadi. Fuqarolik-huquqiy munosabatlar deb, ushbu munosabat ishtirokchilari o‘rtasida bo‘ladigan va asosan, fuqarolik-huquqiy normalar, shuningdek, boshqa ijtimoiy normalar bilan tartibga solinadigan munosabatlarga aytiladi. Fuqarolik-

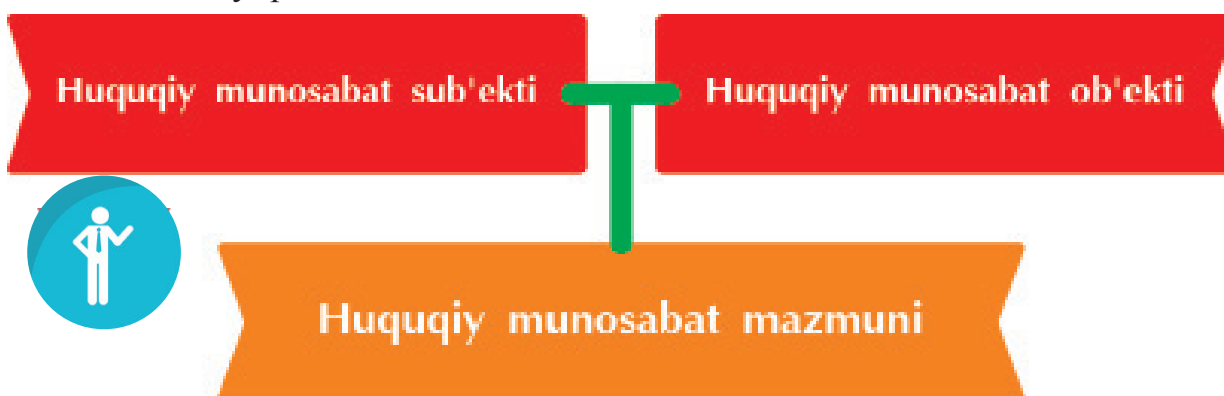
huquqiy munosabatlar uning ishtirokchilari o'rtasida vujudga keladi. Fuqarolik-huquqiy munosabat ishtirokchilariga fuqarolik-huquqiy munosabat sub'ektlari ham deyiladi.



Fuqarolik-huquqiy munosabat deb, fuqarolik huquqining turli sub'ektlari o'rtasida vujudga keladigan va fuqarolik huquqiy me'yorlar bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatga aytiladi.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlar huquq ta'siri ostidagi normal munosabatlar hisoblanadi. Ammo muayyan hollarda huquqiy munosabat mazmunida yotuvchi majburiyatlar ixtiyoriy ravishda amalga oshirilmaganda yoki bir subyekt tomonidan boshqa subyektga zarar yetkazish hollarida davlat tomonidan belgilangan majburiy huquqiy choralar qo'llanilishi mumkin.

Har qanday boshqa ijtimoiy munosabatlar singari fuqarolik huquqiy munosabatlar ham 3 ta tarkibiy qismdan iborat. Bular:



Fuqarolik-huquqiy munosabatlar subyekti deganda, shu munosabatlarda ishtirok etuvchi tomonlar tushuniladi. Fuqarolik huquqiy munosabat subyektlari (ishtirokchilari) bo'lib jismoniy shaxslar (fuqarolar), yuridik shaxslar va davlat hisoblanadi.

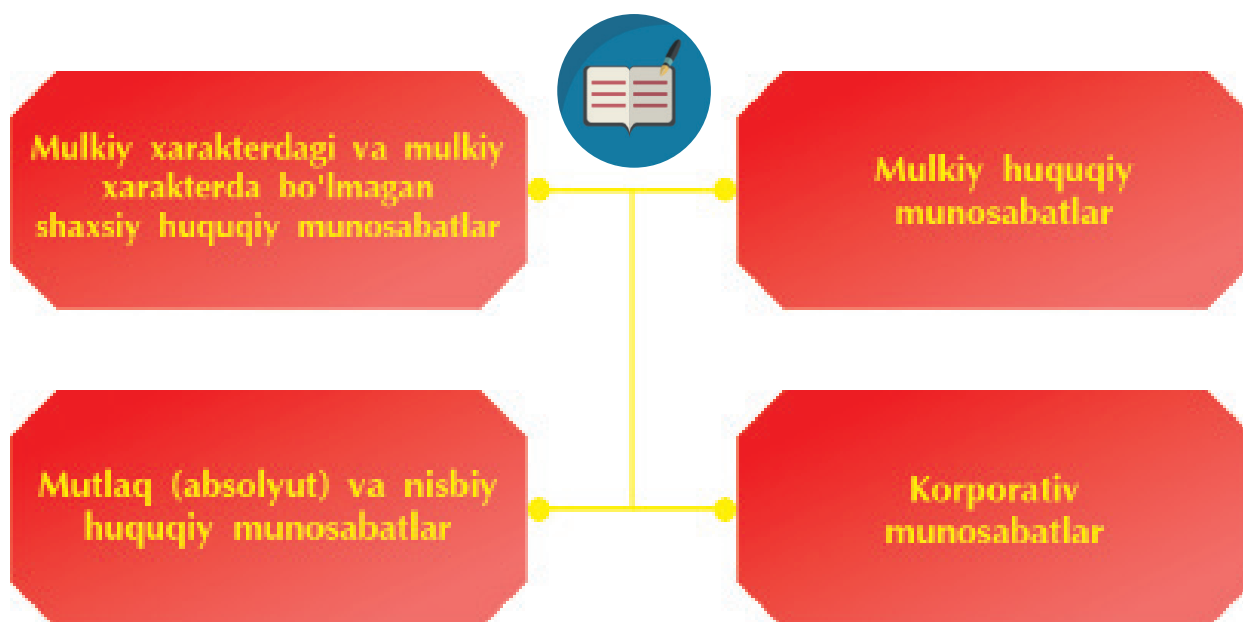


Mamlakatimizda fuqarolarga va boshqa subyektlarga tegishli subyektiv huquqlar davlat tomonidan kafolatlangan huquqlardir. Davlat bu huquqlarni amalga oshirishni ta'minlash uchun nafaqat yuridik, balki ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarni ham yaratib beradi.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlarning mazmunini subyektlarning huquq va majburiyatlari tashkil etadi.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlarning obykti fuqarolik munosabatda ishtirok etuvchi shaxslarning subyektiv huquqlari va majburiyatlari qaratilgan ijtimoiy munosabat negizida yotuvchi moddiy va nomoddiy ne'matlar hisoblanadi. Demak, ashyolar, mol-mulklar, pullar, qimmatli qog'ozlar – moddiy ne'matlar, mulkiy huquqlar, ishlar va xizmatlar, intellektual faoliyat, turli shaxsiy huquqlar – nomoddiy ne'matlar jumlasiga kiradi.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlar mazmunan bir necha turga bo'linadi:



1) Mulkiy xarakterdagi va mulkiy xarakterda bo'lmagan shaxsiy huquqiy munosabatlar. Mulkiy xarakterdagi munosabatlar deganda, muayyan moddiy-iqtisodiy mazmunga ega bo'lgan ijtimoiy munosabatlar, masalan, mol-mulk bo'yicha belgilanadigan, oldi-sotdi, ijaraga qo'yish va boshqacha shaklda bir subyektdan boshqasiga o'tkazish, umuman, mulkiy muomala bilan bog'liq huquqiy munosabatlar anglashiladi.

Mulkiy xarakterda bo'lmagan shaxsiy huquqiy munosabatlar shaxs (fuqarolar va yuridik shaxslar)ning o'zi bilan bevosita uzviy bog'liq bo'lgan, o'z sohibidan, egasidan begonalashtirilishi va bировga o'tkazilishi mumkin bo'lmagan shaxsiy huquqlar, chunonchi, shaxsning o'z asariga nisbatan mualliflik nomiga bo'lgan huquq, sha'ni, qadr-qimmati va boshqa shaxsiy manfaatlar bilan bog'liq bo'lgan huquqlardan iborat;

2) Mutlaq (absolut) va nisbiy huquqiy munosabatlar.

Mutlaq huquqiy munosabatlarda subyektiv huquq egalari o‘z huquqlarining buzilmasligini, ularga rioya qilinishini har kimdan va hammadan talab qila oladilar. Mutlaq huquqlar nomuayyan doiradagi shaxslar tomonidan buzilishi mumkin bo‘lgani sababli har kimdan qo‘riqlanadi. Bunday huquqlarga mulk huquqi, mualliflik huquqlari, shaxsiy huquqlar va shu kabilar kiradi.

Nisbiy huquqiy munosabatlarda esa faqat bir subyekt (yoki subyektlar)gina huquq yoki majburiyat oladi. Nisbiy huquqlar zimmasida majburiyat yuklangan ma‘lum shaxs (yoki shaxslar)ga nisbatangina kuchda bo‘ladi. Shartnomalarga asoslangan barcha fuqarolik huquqlari nisbiy huquqlar hisoblanadi. Nisbiy huquqlarga asoslangan talablarga rioya qilish, majburiyatlarning bajarilishi, qarzga olingan pulning to‘lanishi bo‘yicha o‘z zimmasiga shartnoma asosida majburiyat olgan subyektlardangina talab qilish mumkin bo‘ladi;

3) Mulkiy huquqiy munosabatlar. Mulkiy huquqiy munosabatlar moddiy xarakterga ega hamda ashyolarni, mol-mulklarni egallash, ulardan foydalanish va ularni tasarruf etishga, shuningdek, ular bilan bog‘liq mulkiy huquqlarni amalga oshirishga qaratiladi. Mulkiy huquqiy munosabatlarda ushbu huquq sohibi bo‘lgan subyektlar boshqalarni qo‘llab-quvvatlashi va ruxsat berishlariga yoki boshqacha ijobiy harakatlariga muhtoj bo‘lmay o‘z huquqlarini o‘zlari bevosita amalga oshirish va ro‘yobga chiqarish imkoniyatlariga egadirlar. Demak, bunday huquqiy munosabatlar mutlaq (absolut) huquqiy munosabatlardir;

4) Korporativ munosabatlar. Korporativ huquqiy munosabatlar o‘z xarakteriga ko‘ra: tashkiliy, mulkiy va majburiyat huquqiy xarakterga ega bo‘lishi mumkin. Korporativ munosabatlar deganda, tijorat yuridik shaxslari, ishtirokchilari, muassislari, mulkdorlarining tijorat yuridik shaxsni tashkil etish, ta‘sis hujjatlarini ishlab chiqish, mol-mulkini shakllantirish, davlat ro‘yxatidan o‘tkazish, faoliyatini yo‘lga qo‘yish, amalga oshirish, tugatish, qayta tashkil etishda o‘zaro hamkorligini amalga oshirish bo‘yicha tarkib topadigan munosabatlar majmui tushuniladi.

Korporativ huquqiy munosabatlar, odatda, ikki yoki undan ortiq shaxs tomonidan tijorat yuridik shaxsi tashkil etilganda vujudga keladi. Tijorat yuridik shaxsi ishtirokchilarini turli yig‘ilishlar o‘tkazish, bir-birlari bilan individual va guruh uchrashuvlarini tashkil etish bo‘yicha sa‘y-harakatlari ham tashkiliy-huquqiy munosabatlar hisoblanadi.

Fuqarolik huquqining subyeksi bo‘lmish fuqarolar (jismoniy shaxslar) haqida to‘xtalib o‘tamiz.

Fuqarolar (jismoniy shaxslar) deganda, O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari, boshqa davlatlarning fuqarolari hamda chet davlat fuqarolari, shuningdek, fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar tushuniladi.

Fuqarolar (jismoniy shaxslar)

Huquq layoqati

Muomala layoqati

*Bedarak yo'qolgan
deb topish*

*Vafot etgan deb
e'lon qilish*

Vasiylik

Homiylik

Fuqarolik huquq layoqati barcha fuqarolarning huquq va burchlarga ega bo'lishini teng ravishda e'tirof etadi. U fuqaroning tug'ilishi bilan vujudga kelib, vafoti bilan tugaydi.

Fuqarolarning huquq layoqati mazmuni Fuqarolik kodeksida belgilab qo'yilgan. Ayni paytda fuqarolarning huquq layoqati mazmunining asosiy qoidalari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham o'z ifodasini topgan. Konstitutsiyaning 18-moddasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, qonun oldida tengdirlar. Binobarin, fuqarolik huquqiy munosabatda ham fuqarolar huquq layoqatida teng deb e'tirof qilinadilar, ya'ni barcha fuqarolarga bir xildagi fuqarolik huquq va majburiyatlar belgilanadi.

Fuqaroning huquq layoqati



mulk huquqi asosida mol-mulkka ega bo'lishlari;
mol-mulkni meros qilib olishlari va vasiyat
qilib qoldirishlari;

yollanma mehnatdan foydalanishlari;

yuridik shaxslar tashkil etishlari;

tadbirkorlik va qonunda taqiqlab qo'yilmagan
boshqa faoliyat bilan shug'ullanishlari;

bitimlar tuzishlari va
majburiyatlarda ishtirok etishlari;

mashg'ulot turini va
yashash joyini tanlashlari;

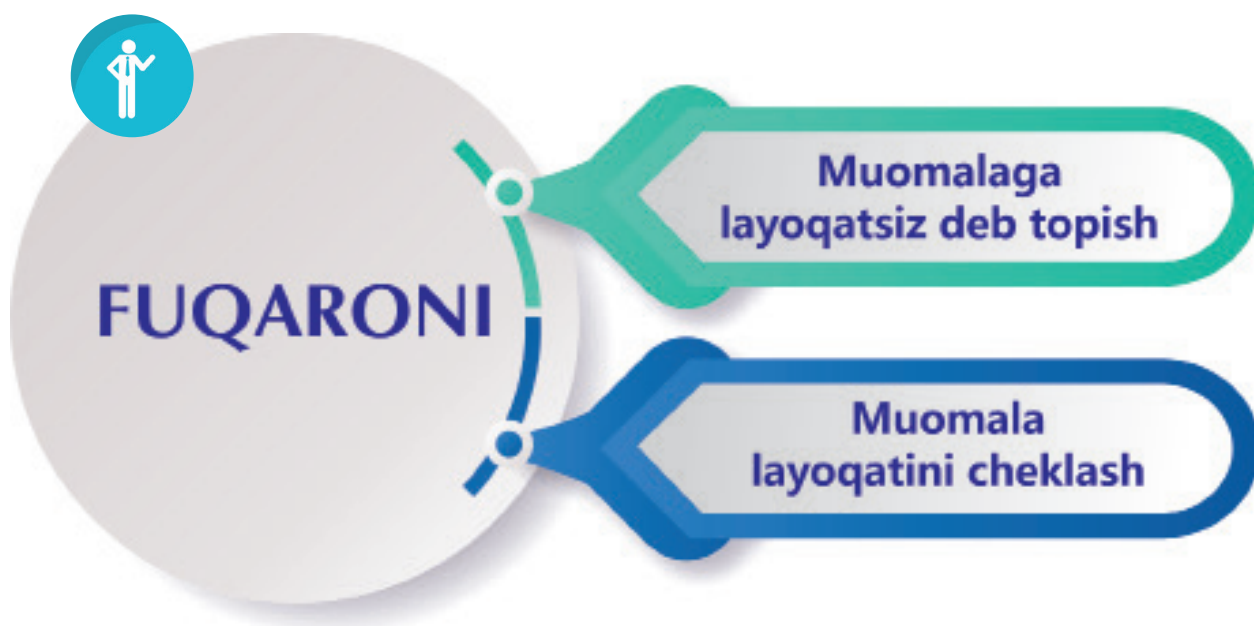
fan, adabiyot va san'at asarlarining, ixtironing,
qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa intellektual
faoliyat natijalarining muallifi huquqiga ega
bo'lishlari mumkin.

Qonunda belgilangan hollar va tartibdan tashqari, hech kimning huquq va muomala layoqati cheklanishi mumkin emas. Fuqarolarning muomala layoqatini cheklashning qonunda belgilab qo'yilgan shartlari va tartibiga rioya qilmaslik davlat organining tegishli cheklashni belgilaydigan hujjatining haqiqiy emasligiga sabab bo'ladi. Fuqaroning huquq layoqatidan yoki muomala layoqatidan to'la yoki qisman voz kechishi va huquq layoqati yoki muomala layoqatini cheklashga qaratilgan boshqa bitimlar o'z-o'zidan haqiqiy emasdir, bunday bitimlarga qonun tomonidan yo'l qo'yiladigan hollar bundan mustasno (FK 23-m.).

Fuqaroning muomala layoqati FKning 22-moddasiga muvofiq, fuqaroning o'z harakatlari bilan fuqarolik huquqlariga ega bo'lish va ularni amalga oshirish, o'zi uchun fuqarolik burchlarini vujudga keltirish va ularni bajarish layoqatiga aytiladi.

Muomala layoqati shaxs voyaga yetgach, ya'ni o'n sakkiz yoshga to'lgach to'la hajmda vujudga keladi. Ba'zi hollarda shaxs o'n sakkiz yoshga to'lmasdan ham muomala layoqatiga ega bo'lishi mumkin. Jumladan, voyaga yetgunga qadar fuqaro qonuniy nikohdan o'tgan taqdirda, nikoh tuzilgan paytdan u to'la muomala layoqatiga ega bo'ladi.

Shuningdek, o‘n olti yoshga to‘lgan shaxs mehnat shartnomasi asosida ishlayotgan bo‘lsa yoki tadbirkorlik faoliyati bilan shug‘ullanayotgan bo‘lsa, u to‘la muomala layoqatiga ega deb topiladi. Muomala layoqatining huquq layoqatidan farqi shuki, barcha fuqarolar ham muomala layoqatiga ega bo‘lavermaydi. Muomala layoqatiga ega bo‘lishning sharti shundan iboratki, muomala layoqatiga ega bo‘lgan fuqarolar aqli rasolik bilan o‘z harakatlarining oqibatlarini tushunib harakat qiladi. Fuqarolik huquqiy munosabatlarda fuqaroning muomala layoqati cheklanishi yoki muomalaga layoqatsiz deb topilishi holatlari mavjud.



Muomalaga layoqatsiz deganda, FKning 33-moddasiga muvofiq, ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi oqibatida o‘z harakatlarining ahamiyatini tushuna olmaydigan yoki ularni boshqara olmaydigan fuqaroni sud qonunda belgilab qo‘yilgan tartibda muomalaga layoqatsiz deb topishi mumkin va bunday fuqaroga vasiylik belgilanadi.

Bunday fuqaroning nomidan bitimlarni vasiy amalga oshiradi. Muomalaga layoqatsiz deyilishiga sabab bo‘lgan asoslar bekor bo‘lsa, sud tomonidan u muomalaga layoqatli deb topiladi.

Fuqaroning muomala layoqatini cheklash deganda, fuqaro spirtli ichimliklarni yoki giyohvandlik moddalarini iste‘mol qilish natijasida o‘z oilasini moddiy og‘ir ahvolga solib qo‘ygan taqdirda sud tomonidan muomala layoqati cheklab qo‘yiladi. Bunday fuqaroga homiylik tayinlanadi.

Muomala layoqatini cheklashga asos bo‘lgan sabablar bekor bo‘lganida sud bunday fuqaroning muomala layoqatini cheklashni bekor qiladi.

Bunda manfaatdor shaxslar sudga muomala layoqatini cheklash to‘g‘risida ariza bilan murojaat etishlari mumkin. Manfaatdor shaxslar muomala layoqati cheklanishi so‘ralayotgan shaxsning eri (xotini), ota-onasi, farzandlari, farzandlikka olganlar va boshqa yaqin qarindoshlari bo‘lishi mumkin. Qonunda belgilangan hollarda qarindoshi bo‘lmagan shaxslar ham bo‘lishi mumkin.



FUQARONI

Bedarak yo'qolgan
dep topish

Vafot etgan
dep e'lon qilish

Fuqaro ayrim sabablarga ko'ra, doimiy yashash joyidan uzoq muddatga ketib qolganda, uning haqiqiy yashash joyini aniqlash imkoniyati bo'lmasa, bunday hollarda u bedarak yo'qolgan deb topilishi mumkin. Fuqarolik kodeksining 33-moddasi birinchi qismida bedarak yo'qolgan deb topish to'g'risida umumiy qoidalar beriladi.



Agar fuqaroning qaerdaligi haqida uning yashash joyida bir yil davomida ma'lumotlar bo'lmasa, manfaatdor shaxslarning arizasiga muvofiq sud bu fuqaroni bedarak yo'qolgan deb topishi mumkin. Fuqaroni bedarak yo'qolgan deb topish uning fuqarolik huquqlarini bekor qilmaydi. Aksincha, bedarak yo'qolgan deb topilgan fuqaroning huquqlarini himoya qilish uchun zarur choralar amalga oshirilishi talab qilinadi.

Bedarak yo'qolgan deb topilgan fuqaroning mol-mulkini doimiy sur'atda boshqarib turish zarur bo'lsa, bu mol-mulk sudning qaroriga muvofiq, vasiylik va homiylik organi tomonidan belgilanadigan va ushbu organ bilan tuziladigan ishonchli boshqaruv to'g'risidagi shartnoma (FK 49-bob) asosida ish olib boradigan shaxsga topshiriladi. Bu mol-mulkdan bedarak yo'qolgan shaxsning qonunga muvofiq boqishi kerak bo'lgan fuqarolarga ta'minot beriladi, uning soliqlar va boshqa majburiyatlar bo'yicha qarzlari to'lanadi (FK 34-m.).

Fuqaroni vafot etgan deb e'lon qilish to'g'risidagi asosiy qoida FKning 36-moddasida berilgan.



Agar fuqaroning qaerda turganligi haqida uning yashash joyida uch yil mobaynida ma'lumot bo'lmasa, bosharti u o'lim xavf solib turgan yoki muayyan baxtsiz hodisadan halok bo'lgan deb taxmin qilish uchun asos bo'ladigan vaziyatlarda bedarak yo'qolgan bo'lib, uning qaerdaligi haqida olti oy mobaynida ma'lumotlar bo'lmasa, manfaatdor shaxslarning arizasiga muvofiq sud uni vafot etgan deb e'lon qilishi mumkin.

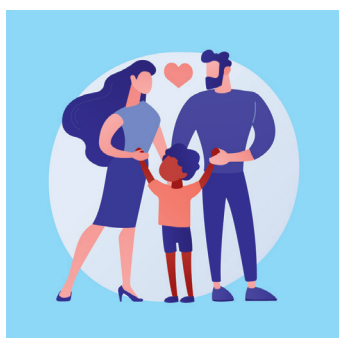
Harbiy harakatlar munosabati bilan bedarak yo‘qolgan harbiy xizmatchi yoki boshqa fuqaro harbiy harakatlar tamom bo‘lgan kundan e‘tiboran kamida ikki yil o‘tganidan keyin sud tomonidan vafot etgan deb e‘lon qilinishi mumkin.

Fuqaro vafot etgan deb e‘lon qilinganda uning huquqiy munosabatlari tugaydi, mulkiga nisbatan meros ochiladi, shaxsiy majburiyatlari tamom bo‘ladi va hokazo.

Vasiylik

Homiylik

Muomalaga layoqatsiz fuqaroga uning qonuniy huquq va manfaatlarini himoya qilish uchun unga vasiylik va homiylik belgilanadi. Vasiy va homiylik voyaga yetmagan shaxsni tarbiyalash uchun ham tayinlanadi.



Vasiylik shundan iboratki, bunda muomalaga layoqatsiz shaxs – o‘n to‘rt yoshga to‘lmagan fuqarolar, ruhiy kasal va aqli zaiflar nomidan vasiy sifatida harakat qiladi hamda o‘zining harakatlari bilan vasiylikka olingan shaxs uchun huquq va majburiyatlar tug‘diradi.

Homiylikda homiylik qisman muomala layoqatiga ega bo‘lgan shaxslarga (o‘n to‘rt yoshdan o‘n sakkiz yoshgacha bo‘lgan fuqarolarga) o‘z huquqlarini amalga oshirish, majburiyatlarini bajarishda yordam ko‘rsatadilar, shuningdek, ularni uchinchi shaxslarning ba‘zan bo‘lishi mumkin bo‘lgan yomon niyatli harakatlaridan saqlaydilar. Homiylik ba‘zi hollarda jismoniy kamchiliklari bo‘lgan, masalan, ko‘zi ojiz (ko‘rlik), mayiblik sababli o‘z huquqlarini o‘zlari amalga oshira olmaydigan va himoya qila olmaydigan to‘la muomala layoqatiga ega bo‘lgan shaxslarga nisbatan ham belgilanadi. Bunday shaxslarga nisbatan homiylikning vazifasi huquqlar olish yoki ularni amalga oshirish bilan bog‘liq turli harakatlarni ular uchun bajarishdan iborat.



Yuridik shaxs tushunchasi va belgilari

Fuqarolik huquqining subyektlari sifatida fuqarolik-huquqiy munosabatlarda qatnashish va shu munosabat bilan muayyan huquq va majburiyatlarga ega bo‘lish

layoqati yuridik shaxslarga ham beriladi.

Yuridik shaxs deb mustaqil balans va smetaga ega bo'lgan tashkilotlarga aytiladi. Masalan, yuridik shaxslarga fermer xo'jaligi, siyosiy partiyalar, banklar, notariat idoralari, ta'lim muassasalari, FHDYO organlari, pensiya jamg'armalari, aksiyadorlik jamiyatlari, nodavlat notijorat tashkilotlar, birja kabi tashkilotlarni



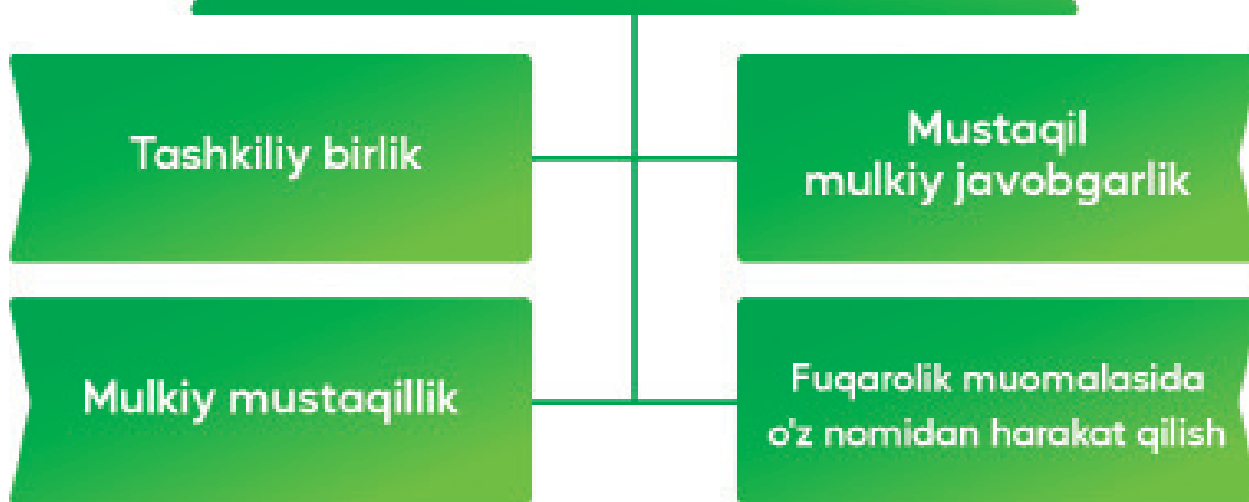
O'z mulkida, xo'jalik yuritishida yoki operativ boshqaruvida alohida mol-mulka ega bo'lgan hamda o'z majburiyatlari yuzasidan ushbu mol-mulk bilan javob beradigan, o'z nomidan mulkiy yoki shaxsiy nomulkiy huquqlarga ega bo'la oladigan va ularni amalga oshira oladigan, majburiyatlarni bajara oladigan, sudda da'vogar va javobgar bo'la oladigan tashkilot yuridik shaxs hisoblanadi.



Yuqorida berilgan ta'rifdan aniqlanishicha, har qanday tashkilot emas, balki muayyan talablarga javob beradigan tashkilotlarga yuridik shaxs bo'la oladi.



Yuridik shaxslar mazkur belgilariga ega bo'lishi kerak:



Tashkiliy birlik – bu yuridik shaxsning huquq subyekti sifatida tashkil bo'lganligini, muayyan huquq va majburiyatlarga ega bo'lishini bildiradi.

Mulkiy mustaqillik – fuqarolik huquqining subyekti bo'lish uchun yuridik shaxs hisoblangan har qanday tashkilotning o'ziga xos mulki bo'lishi, har qaysi davlat tashkilotining o'ziga biriktirilgan mulki bo'lishini taqozo qiladi. Boshqacha aytganda, yuridik shaxslar mustaqil balans yoki smetaga ega bo'lishlari kerak (FK 39-m., 2-b.).

Mustaqil mulkiy javobgarlik – yuridik shaxs hisoblangan tashkilot o‘z majburiyatlari yuzasidan o‘ziga tegishli bo‘lgan (davlat tashkiloti esa o‘ziga biriktirib qo‘yilgan) mulki bilan javob beradi.

Fuqarolik muomalasida o‘z nomidan harakat qilishi – yuridik shaxs hisoblangan tashkilot o‘z nomidan huquqiy munosabatlarda qatnashib, turli bitimlar tuza olishi, mulkiy va mulkiy xarakterda bo‘lmagan huquqlarga ega bo‘la olishi va majburiyatlar vujudga keltira olishi demakdir.

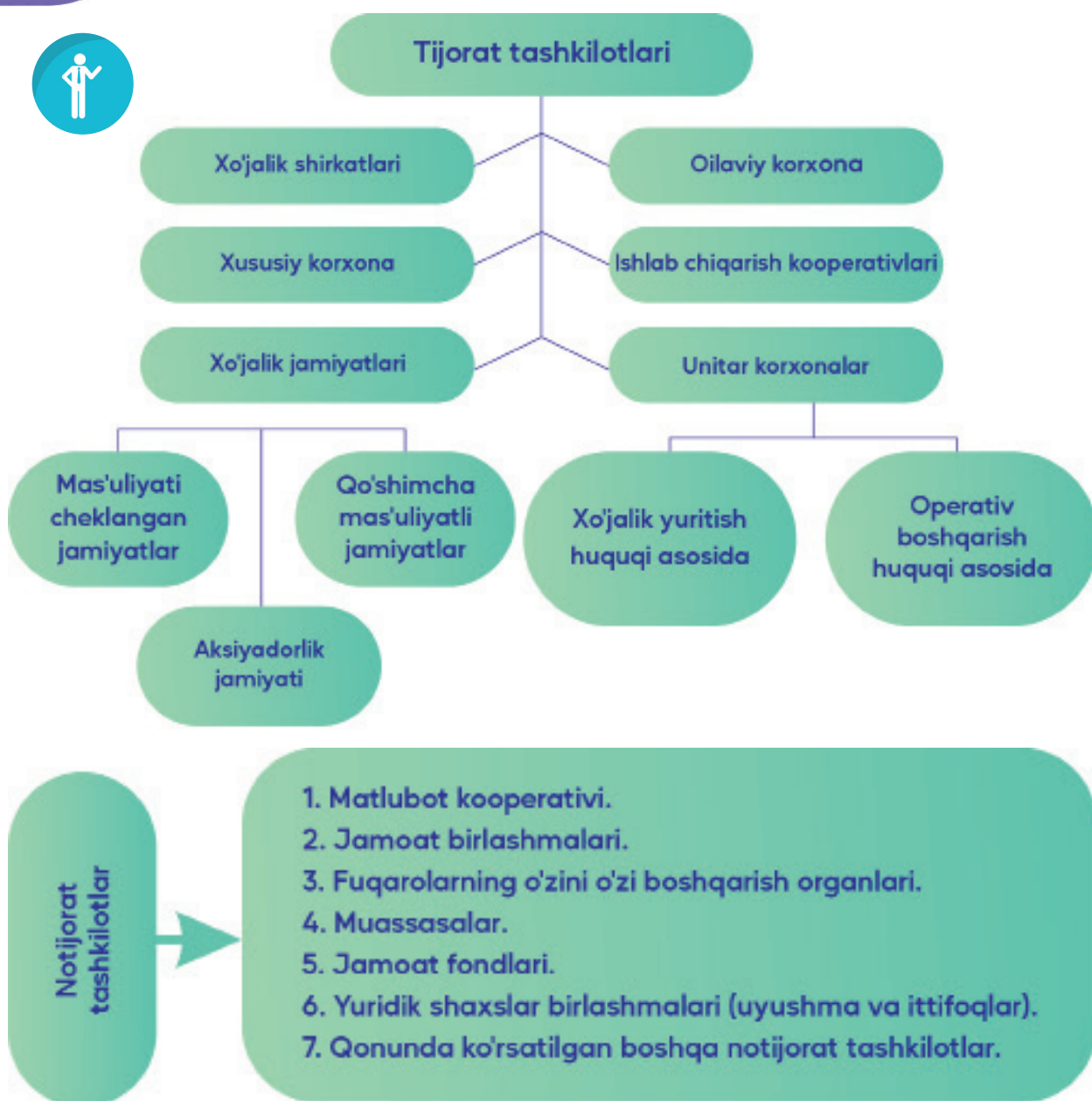
Yuridik shaxs sudda mustaqil ravishda da’vogar va javobgar bo‘la oladi. Yuridik shaxslar mulkdor tomonidan yoki vakolatli organning farmoyishi bilan, shu bilan birga, qonun hujjatlari asosida tashkil etiladi. Yuridik shaxs ustav yoki ta’sis shartnomasi asosida ish olib boradi.



1) foyda olishni o‘z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olgan tashkilot, ya’ni tijoratchi tashkilot;

2) foyda olishni ana shunday maqsad qilib olmagan tashkilot, ya’ni tijoratchi bo‘lmagan tashkilotdan iborat.





Davlat – fuqarolik huquqining subyekti sifatida

Davlat jamiyat hayotining barcha sohalarida eng muhim ahamiyatga ega “subyekt” hisoblanadi. Davlatning ushbu maqomi iqtisodiy munosabatlarda yaqqol ajralib turadi. Zero, iqtisodiy munosabatlarning vujudga kelishi, shakllanishi va rivojlanishida davlat ishtiroki bevosita xalq manfaatlarini amalga oshirishga qaratilgan bo‘ladi. Davlat ana shu manfaatlarining himoyachisi sifatida ularning to‘g‘ri va maqbul amalga oshirilishini ta‘minlab beradi.

FKning 2-moddasiga ko‘ra, davlat ham fuqarolar va yuridik shaxslar kabi fuqarolik qonun hujjatlari bilan tartibga solinadigan munosabatlarning ishtirokchisidir.

Davlat – oliy hokimiyat, suverenitet sohibi bo‘lganligi tufayli fuqarolik-huquqiy munosabat subyekti sifatida o‘ziga xos xususiyatlarga ega.

Davlatning fuqarolik-huquqiy munosabat subyekti sifatidagi o‘ziga xos xususiyatlariga quyidagilar kiradi:

1. Davlat fuqarolik-huquqiy munosabatlar subyekti sifatida fuqarolik huquqi subyektlari amal qiladigan qonunlarni o‘zi belgilaydi.

Fuqarolik huquqining boshqa subyektlari barcha subyektlar amal qiluvchi qonun qabul qilish vakolatiga ega emas. Qonun qabul qilish faqatgina davlat va uning organlari tomonidan amalga oshiriladi va ijro etilishi ta’minlanadi;

2. Davlat organlari fuqarolik huquq va burchlari vujudga kelishining asosi bo‘ladigan hujjatlar chiqarishi mumkin (FK 8-m. 2-b.).

“Davlat” tushunchasi mavhum hisoblanganligi uchun ham fuqarolik-huquqiy munosabatlarda davlat nomidan uning organlari ishtirok etishi zarur. Chunki keyinchalik yuzaga keladigan majburiyatlarga nisbatan javobgarlikni belgilashda bu holat muhim hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 5-bobi “Davlat fuqarolik-huquqiy munosabatlar ishtirokchisi sifatida” deb nomlanadi. FKning 79-moddasida quyidagi ta’rif keltiriladi:



Davlat fuqarolik-huquqiy munosabatlarda boshqa ishtirokchilar bilan teng asoslarda ishtirok etadi.

Fuqarolik qonun hujjatlari bilan tartibga solinadigan munosabatlarda davlat nomidan davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari hamda ular maxsus vakil qilgan boshqa organlar ishtirok etadilar.

Davlat o‘zining fuqarolik-huquqiy majburiyatlari bo‘yicha o‘z mulki bo‘lgan mablag‘lari bilan javob beradi.

FKning 80-moddasida esa davlat tomonidan tuzilgan yuridik shaxs davlatning majburiyatlari bo‘yicha javob bermasligi (qonunda nazarda tutilgan hollardan tashqari), davlat o‘zi tuzgan yuridik shaxsning majburiyatlari bo‘yicha ham javobgar bo‘lmasligi nazarda tutilgan. Shuningdek, ushbu moddaning qoidalari davlat tuzgan shartnoma asosida yuridik shaxsning majburiyatlari bo‘yicha o‘z zimmasiga kafillik olgan (kafolat bergan) yoki mazkur yuridik shaxs davlatning majburiyatlari bo‘yicha o‘z zimmasiga kafillik olgan (kafolat bergan) hollarga taalluqli emasligi mustahkamlab qo‘yilgan.

3-§. Fuqarolik huquqining obyektlari va turlari

Fuqarolik huquqining obyekt haqida to‘xtalar ekanmiz, avvalo, uning tushunchasini yoritib o‘tishimiz lozim.



Fuqarolik huquqi ob'ektlari tushunchasi – bu huquq sub'ektlarining harakatlari nimaga qaratilgan bo'lsa, huquq va majburiyatlar nima ustida belgilansa, shu ob'ektdir.

Xavfsizlikni ta'minlash, insonlarning hayoti va sog'lig'ini himoya qilish, tabiatni va madaniy boyliklarni muhofaza qilish yuzasidan ba'zan fuqarolik huquqi obyektlarining muomalada bo'lishi cheklanishi mumkin.

Bozor munosabatlari sharoitida fuqarolik huquqi obyektlari doirasi kengaydi. Masalan, obyekt sifatida xususiy mulk, qimmatli qog'ozlar keng muomalaga kirib keldi, intellektual mulkning yangidan-yangi obyektlari (integral mikrosxemalar topologiyalari, nou-xaular) vujudga keldi, ishlar va xizmatlar doirasi kengaydi, tijorat siri mustahkamlandi.

Fuqarolik huquqlarining obyektlari FKning 81-moddasida belgilab berilgan.

Fuqarolik huquqi ob'ektlarini ikki turga, ya'ni moddiy (ashyoviy) va nomoddiy (noashyoviy) ne'matlarga bo'lish mumkin.

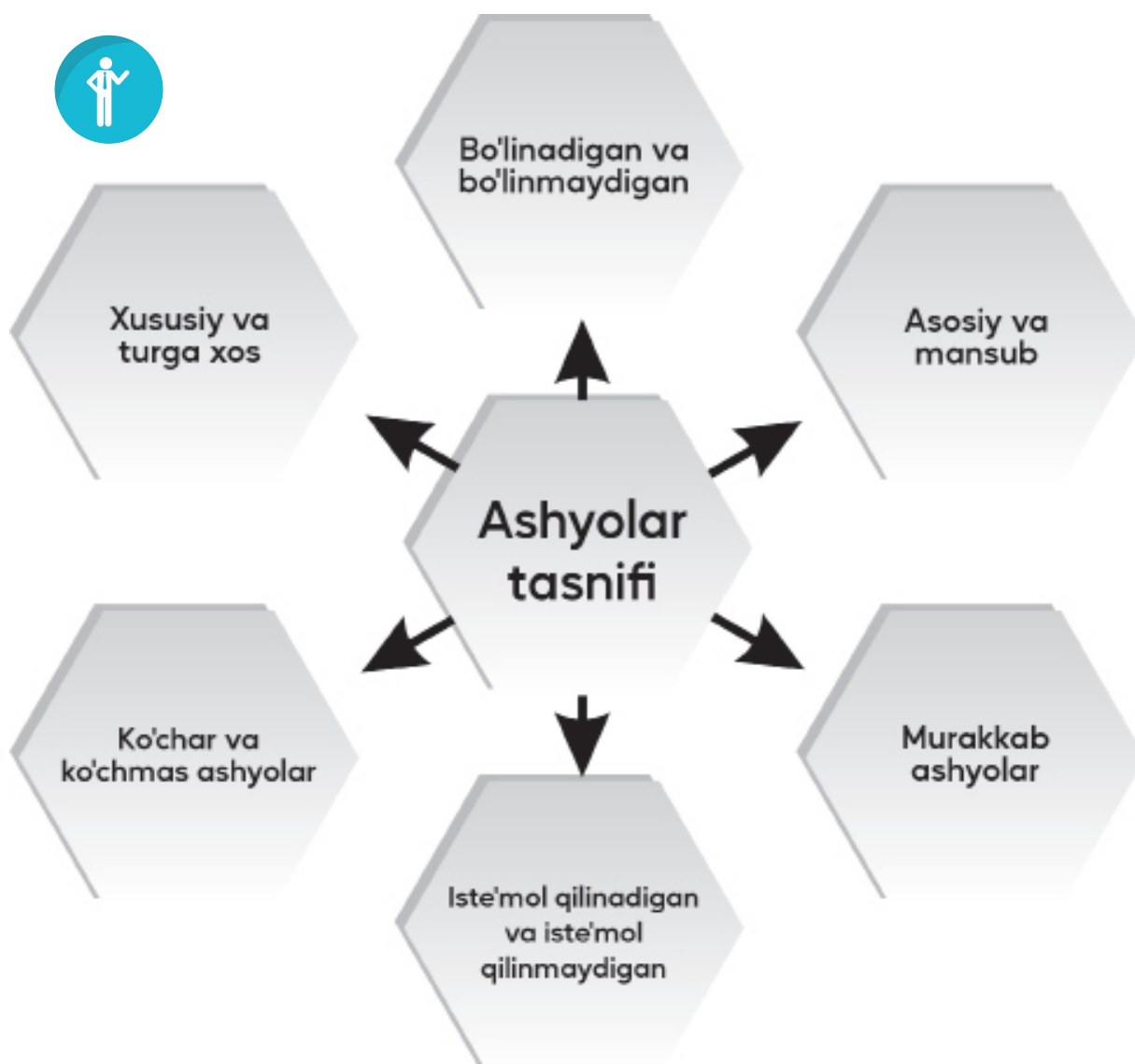


Ashyo o'zining jismiy va boshqa xususiyatlariga ko'ra tasniflanadi. Masalan, o'z xususiyatlari bo'yicha tevarak-atrofdagilar uchun xavf tug'diradigan ashyolar (portlovchi moddalar, qattiq ta'sir qiluvchi zahar kabilar). Bunday ashyolarni erkin olish va sotishga yo'l qo'yilmaydi. Muomalada bo'lishga yo'l qo'yilmaydigan fuqarolik huquqlari obyektlarining turlari (muomaladan chiqarilgan obyektlar) qonunda to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatilgan bo'lishi kerak.

Ba'zi ashyolar iqtisodiyot uchun ahamiyati, davlat xavfsizligi nuqtai nazaridan yoxud boshqa asoslar bo'yicha faqat alohida ruxsat bo'yicha olinishi, sotilishi

mumkin (qurol va o'q-dorilar, portlovchi va radioaktiv moddalar, qattiq ta'sir qiladigan zaharlar, muhr, shtamp kabilar).

Ashyolarning tasnifi FKning 86-moddasida ko'rsatib o'tilgan.



Ko'char va ko'chmas ashyolar. Ko'char ashyo bir joydan ikkinchi joyga ko'chirish natijasida xususiyatini o'zgarishsiz saqlaydigan va o'z maqsadiga ko'ra ishlatish mumkin bo'lgan ashyodir.



Ko‘chmas ashyolar, odatda, doimiy ravishda bir joyning o‘zida mavjud bo‘lib, o‘ziga xos xususiyatlarga, xususiy belgilarga ega. Shu sababli ham u jismiy alomatlari bilan belgilanadigan ashyolar toifasiga emas, balki xususiy alomatlari bilan belgilanadigan ashyolar toifasiga kiritiladi. Bunday ashyoning o‘ziga xos xususiyati yer bilan uzviy bog‘liqligidir (tabiiy ravishda yer bilan uzviy bog‘liq ashyolar, masalan, buloqlar, konlar, daryolar va boshq.; inson mehnati bilan vujudga kelgan yer bilan uzviy bog‘liq ashyolar, masalan, bino va inshootlar, quduqlar, bog‘lar, korxonalar va boshq.).



Ko‘chmas ashyolar bir joydan ikkinchi joyga ko‘chirish imkonining yo‘qligi, unga nisbatan huquqlarning davlat ro‘yxatidan o‘tkazilishi kabi belgilarga ega.

Xususiy va turga xos alomatlari bilan belgilanadigan ashyolar.

Xususiy alomatlari bilan belgilanadigan ashyo alohida, faqat o‘ziga xos belgisi va o‘ziga xos yolg‘iz sifati bo‘lgan ashyodir. Unga o‘zining belgilari bilan boshqa o‘xshash ashyolardan ajralib turadigan narsalar, masalan, ma’lum ko‘chadagi, ma’lum sonli uy-joy, o‘zi bir dona bo‘lgan ashyo (jahon birinchiligida chempion bo‘lgan ot, ko‘hinur olmosi kabi)lar kiradi. Xususiy alomatlari bilan belgilanadigan ashyolar boshqa ashyolardan muayyan usulda belgi qo‘yish yoki muhr bosish, raqam qo‘yish bilan farqlanadi. FKning 87-moddasi 2-qismiga ko‘ra, xususiy alomatlari bilan belgilangan ashyolar boshqasi bilan almashtirib bo‘lmaydigan ashyolardir.



Turga xos alomatlari bilan belgilanadigan ashyolar son, og‘irlik va o‘lchov bilan ko‘rsatiladigan narsalar hisoblanadi. Masalan, 100 dona shifer, 100 metr chit, 100 tonna paxta va hokazo. Turga xos alomatlari bilan belgilanadigan ashyolar

boshqasi bilan almashtirsa bo‘ladigan ashyolardir. Shuning uchun ham bunday ashyolarga nisbatan “persona non grata”ning (ya’ni, tur nobud bo‘lmaydi) qoidasi qo‘llaniladi. Fuqarolik huquqida ashyolarning xususiy va turga xos alomatlari bilan belgilanadigan ashyolarga bo‘linishi katta ahamiyatga ega.

Bo‘linadigan va bo‘linmaydigan ashyolar. Bo‘lish natijasida har qaysi qismi butunning xossalarini o‘zida saqlab qoladigan, shu bilan birga, o‘zining xo‘jalik (maqsadli) ahamiyatini yo‘qotmaydigan ashyo bo‘linadigan ashyo hisoblanadi. Masalan, bir qop shakar, bir qop kartoshka, bir bidon paxta yog‘i kabi.



Bo‘lish natijasida qismlari dastlabki ashyo (butun)ning xossalarini yo‘qotadigan, uning xo‘jalik (maqsadli) ahamiyatini o‘zgartiradigan ashyo bo‘linmaydigan ashyo hisoblanadi (FK 88-m.). Ularga shkaf, stol, televizor kabilar kiradi.

Iste‘mol qilinadigan va iste‘mol qilinmaydigan ashyolar (FK 89-m.). Iste‘mol qilinadigan ashyolar bir marta foydalanish natijasida butunlay yo‘qqa chiqadigan yoki jiddiy ravishda o‘zgaradigan narsa (masalan, oziq-ovqat, xom ashyo kabi)lardir.



Iste‘mol qilinmaydigan ashyolar birmuncha uzoq vaqt davomida o‘zining sifatini saqlaydigan narsalardir. Bunday ashyolar, odatda, qayta-qayta foydalanishga mo‘ljallangan bo‘ladi. Qayta-qayta foydalanish davomida iste‘mol qilinmaydigan ashyolarning yemirilishi ham (binolar, uskunalar, transport vositalari) asta-sekin kechadi.

Asosiy va mansub ashyolar. Mansub ashyo asosiy ashyoga xizmat qilishga tayinlangan va umumiy xo‘jalik maqsadi jihatidan u bilan bog‘liq bo‘lgan ashyodir. Masalan, asosiy ashyo qulf bo‘lsa, unga mansub ashyo kalitdir.

Mansub ashyo, agar qonunda yoki shartnomada boshqacha tartib belgilab qo‘yilmagan bo‘lsa, asosiy ashyoning taqdiriga bog‘liq bo‘ladi. Masalan, asosiy ashyo bironing egaligiga yoki vaqtincha foydalanishiga o‘tsa, mansub ashyo ham u bilan birga o‘tadi. Ammo qonun yoki shartnomada boshqacha hollar ham belgilanishi mumkin, ya‘ni asosiy ashyo bironing egaligiga o‘tkazilganda, mansub ashyoning qoldirilishi to‘g‘risida alohida kelishuv ham bo‘lishi mumkin.



Mansub ashyodan uning tarkibiy qismini ajratish kerak. Ashyodan uni zararlantirmay va qiymatini jiddiy ravishda tushirmay ajratilishi mumkin bo‘lmagan har narsa ashyoning tarkibiy qismi hisoblanadi. Masalan, velosipedning nasosi mansub ashyo bo‘lsa, avtomashinaning radiatori ashyoning tarkibiy qismi sanaladi.



Murakkab ashyolar. Agar turli xil ashyolar birikmaning mohiyati bilan belgilanadigan vazifasi bo'yicha foydalanish imkonini beradigan yaxlit bir butunni tashkil etsa, ular bitta ashyo, ya'ni murakkab ashyo hisoblanadi. Murakkab ashyo xususida tuzilgan bitim, agar shartnomada boshqacha tartib belgilab qo'yilmagan bo'lsa, uning tarkibiy qismlariga taalluqli bo'ladi.

Hosil va daromad beradigan ashyolar tufayli hosil va daromadlardan foydalanish, ularni tasarruf etish to'g'risidagi ishni hal etish masalasi qo'yilishi mumkin. Ashyoning hosil va daromadlari to'g'risida Fuqarolik kodeksining ba'zi moddalarida belgilab o'tilgan. Jumladan, FKning 230-moddasida mulkni boshqa shaxsning qonunsiz egaligidan talab qilib olishda daromad va xarajatlarning to'lanishi nazarda tutilgan.



Ashyodan keladigan hosil va daromadlar, agar qonunda yoki shartnomada boshqacha tartib belgilab qo'yilgan bo'lsa, ashyo egasiga tegishlidir.

Jonli va jonsiz ashyolar. Bunday ashyolar o'zida tiriklik alomatlari mavjudligi nuqtai nazaridan farqlanadi. Fuqarolik muomalasida jonli zotlar – kelib chiqishi hayvonlarga mansub bo'lgan organizmlar – sut emizuvchilar, parrandalar, sudralib yuruvchi hayvonlar, quruqlikda ham, suvda ham yashovchi hayvonlar, baliqlar, umurtqasizlar va ularning populatsiyalari ashyo sifatida namoyon bo'ladi.



Qonun hujjatlarida boshqacha tartib belgilanmagan bo'lsa, mol-mulk to'g'risidagi umumiy qoidalar hayvonlarga nisbatan ham qo'llaniladi. Masalan, FKning 169-moddasida nazarda tutilgan mulk huquqi obyektlari tarkibiga hayvonlar ham kiritilgan.



Huquqlarni amalga oshirish chog'ida hayvonlar bilan shafqatsiz munosabatda bo'lishga yo'l qo'yilmaydi.

Ularga nisbatan mulkiy huquqlar bilan bog'liq barcha qoidalar qo'llaniladi. Hayvonlar bilan bog'liq ko'plab shartnomalar tuziladi. Odatda, eng ko'p tuziladigan shartnoma bu oldi-sotdi shartnomasi hisoblanadi. Xonakilashtirilgan hayvonlardan tashqari

barcha hayvonot dunyosi ommaviy mulk sanaladi va u davlat muhofazasida bo'ladi.

Umumiy qoidaga ko'ra, fuqarolik huquqining obyektlarini ikki turga: moddiy va nomoddiy ne'matlarga bo'lish mumkin.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlarning moddiy obyekti bo'lib ko'ringan mulk

tushunchasi to'g'risida shuni aytish kerakki, ba'zi hollarda ashyo, narsalar mulk deb atalsa ham, mol-mulk atamasining ma'nosi birmuncha kengdir. Mol-mulk muayyan shaxsga (fuqaro yoki yuridik shaxsga) egalik huquqi bilan tegishli ayrim ashyolar yoki ashyolarning yig'indisidir. Demak, mol-mulk bu munosabatdir (bu haqda mulk huquqi va boshqa ashyoviy huquqlar mavzusida yanada batafsil to'xtalamiz).

FKning 83-moddasida mol-mulk turlari ko'rsatilgan. Unga asosan, mol-mulk ko'chmas va ko'char mulkka bo'linadi.

Qonunchilikdagi o'zgarishlarga ko'ra, ko'chmas mulklarning doirasi kengaytirilib, ular jumlasiga yer uchastkalari, yer osti boyliklari, binolar, inshootlar, ko'p yillik dov-daraxtlar va yer bilan uzviy bog'langan boshqa mol-mulk, ya'ni belgilangan maqsadiga nomutanosib zarar yetkazmagan holda joyini o'zgartirish mumkin bo'lmaydigan obyektlar kiritildi.

Ko'chmas mol-mulk bilan bog'liq huquqlarni olish yoki begonalashtirish FKning 84-moddasida belgilangan tartibda davlat ro'yxatidan o'tkazish orqali amalga oshiriladi. FKning 83-moddasi 3-qismida qonunda boshqa mol-mulk ham ko'chmas mol-mulk qatoriga kiritilishi mumkinligi belgilangan. Ta'kidlanganidek, ko'chmas mulk bilan bog'liq asosiy xususiyat shundaki, u yer bilan bog'liq bo'lib, bir joydan ikkinchi joyga ko'chirish natijasida o'z xususiyatini yo'qotadi.

Moddiy ko'rinishdagi ne'matlar (ashyolar) bilan bir qatorda nomoddiy ne'matlar ham fuqarolik huquqining obyekti hisoblanadi. Fuqaroga tug'ilganidan boshlab yoki qonun bo'yicha tegishli bo'lgan shaxsning hayoti va sog'lig'i, sha'ni va qadr-qimmat, shaxsiy daxlsizligi, ishchanlik obro'si, xususiy va oilaviy siri, nomga bo'lgan huquqi, tasvirga bo'lgan huquqi, mualliflik huquqi va boshqa shaxsiy nomulkiy huquqlari nomoddiy ne'matlar hisoblanadi. Ular shaxsdan begonalashtirilishi yoki boshqa birovga o'tkazilishi (berilishi) mumkin emas. Ayni vaqtda qonunlarda nazarda tutilgan hollar va tartibda marhumga tegishli bo'lgan shaxsiy-nomulkiy huquqlar va boshqa nomoddiy ne'matlar boshqa shaxslar, shu jumladan, huquq egasining merosxo'rlari tomonidan amalga oshirilishi va himoya qilinishi mumkin.

Nomoddiy ne'matlar – qonun tomonidan tan olinadigan, muhofaza qilinadigan moddiy ko'rinishga ega bo'lmagan hamda egasi (sohibi)ning shaxsidan ajratish mumkin bo'lmagan ne'matlardir.

Nomoddiy ne'matlarning turlari quyidagicha:

intellektual faoliyat natijalari

xizmat va tijorat siri

shaxsiy nomulkiy huquqlar

Nomoddiy ne'matlarning bir qismi, ya'ni intellektual faoliyat natijalari, xizmat va tijorat siri iqtisodiy mazmunga ega bo'lib, tovar shakliga kiradi va mulkiy muomalada mutlaq huquq obyektlari sifatida namoyon bo'ladi.

Shaxsiy nomulkiy huquqlar esa fuqarolik muomalasida o'ziga xos tarzda, tovar shakliga kirmagan va iqtisodiy mazmunga ega bo'lmagan holda namoyon bo'ladi.

Nomoddiy ne'matlarning fuqarolik huquqi obyekti sifatidagi xususiyati shundaki, bunda, birinchidan, buzilgan nomoddiy huquq mazmunidan, ikkinchidan, bunday buzilish oqibatlarini xarakteridan kelib chiqqan holda fuqarolik huquqlarini himoya qilish usullaridan foydalaniladi.

Nomoddiy ne'matga nisbatan huquqlarni himoya qilishda ko'p hollarda sud huquqni qayta tiklash yoki huquqbuzarliklarni to'xtatishni ta'minlovchi choralar ko'riladi. Nomoddiy ne'matlar orasida shaxsning (yuridik shaxsning ham) sha'ni, qadr-qimmati va ishchanlik obro'si alohida o'rinni egallaydi. Ayni vaqtda nomoddiy ne'matlar shaxsiy huquqlar nomi bilan yuritiluvchi o'ziga xos huquqlar majmuini ham o'z ichiga oladi (masalan, nomga, yashash joyini tanlashga, yozishmalar daxlsizligi, ya'ni sir saqlanishiga bo'lgan huquq kabilar).

4-§. Fuqarolik huquqida bitim tushunchasi, turlari va shakllari

Bitimlar fuqarolik-huquqiy munosabat ishtirokchilarining o'z xohish-istagiga va kelishuviga asosan tuziladigan, mulkiy va ma'naviy manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan harakatlardan iboratdir. FKning 101-moddasida bitim tushunchasiga ta'rif berilgan.



Bitimlar deb, fuqarolik huquqlari va majburiyatlarini belgilashga, o'zgartirishga va bekor qilishga qaratilgan harakatlarga aytiladi.

Bitim tuzuvchi shaxslar bitimda o'z erklarini ifodalashdan tashqari muayyan harakatni qilishlari lozim bo'ladi. Bu harakat ma'lum bir ishni bajarishga, bitimda belgilangan mulkni topshirishga yoki ma'lum pulni to'lashga qaratilgan bo'lishi mumkin.



Bitimlar uchun quyidagi shartlarning bo'lishi muhim hisoblanadi:

Bitim tuzuvchi taraf fuqarolik huquqining sub'ekti hisoblanishi

Bitim ishtirokchilarida bu bitimni tuzish erki bo'lishi va bu erk ma'lum huquqiy oqibatlar tug'dirishga qaratilgan bo'lishi

Shaxs bitim tuzishda o'z erki, irodasini muayyan shaklda izhor qilgan bo'lishi

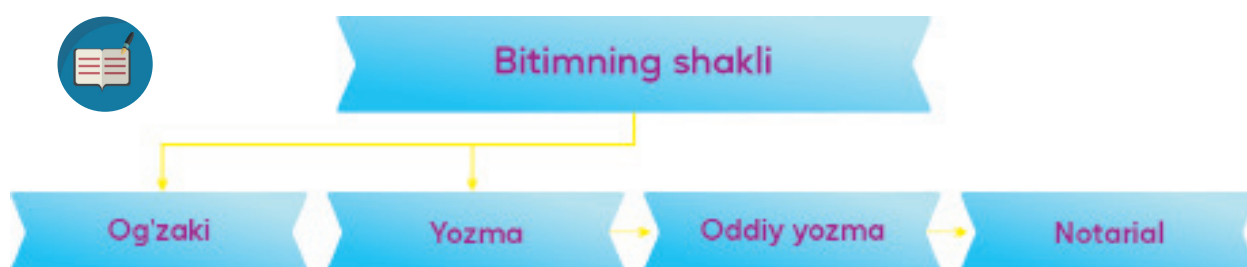
Bitim tuzuvchilarning eklari ifoda etilishiga qarab bitimlar bir tomonlama, ikki tomonlama yoki ko'p tomonlama bo'lishi mumkin.

Bir taraflama bitim tuzishda bir tomonning xohishi zarur va yetarli bo'lsa, qonun hujjatlari va taraflarning kelishuvi bilan bu bitimni tuzish mumkin. Bunda huquq va majburiyat faqat bir tomonning irodasi bo'yichagina vujudga keladi, o'zgaradi yoki bekor bo'ladi. Bir tomonlama bitimlarga vasiyat, merosdan voz kechish, ishonch qog'ozi berish kabi harakatlarni misol qilib ko'rsatsa bo'ladi. Bir tomonlama bitim uni tuzgan shaxs uchun majburiyatlar keltirib chiqaradi. Ikkinchi tarafda huquq va erkinlik mavjud bo'lib, uning zimmasiga majburiyat yuklatilmaydi.

Ikki tomonlama bitimlar har ikki tomonning xohish-irodasiga muvofiq tuziladi. Bunday bitimlar – shartnomalardir. Ikki tomonlama bitimga oldi-sotdi, qarz, kredit, mulk ijarasi, sug'urta va boshqa shartnomalar kiradi.

Ko'p tomonlama bitimlarda uch va undan ortiq shaxslarning eklari ifodalanadi. Ko'p tomonlama bitimga lizing, mahsulot yetkazib berish shartnomalari misol bo'la oladi.

Bitim shakli, birinchidan, bitimni amalga oshiruvchi tomonlar manfaatlariga xizmat qiladi. U bitim tuzuvchi shaxslarning haqiqiy erk-irodasini aniqlashga yordam beradi. Ushbu erk uning izhor etilishini ta'minlashga va bitim tuzishga to'sqinlik qiluvchi sun'iy, rasmiy to'siqlar yaratilmasligining oldini oladi. Xususan, bitimning shakli uning qonuniyligi ustidan nazorat qilish va ommaviy manfaatlarni himoya qilish uchun ishlatiladi. Shundan kelib chiqqan holda qonun taraflarga bitim shaklini tanlash imkoniyatini beradi.



Og'zaki bitimlar, odatda, u tuzilayotgan paytdayoq bajarilishi bilan boshqa bitimlardan ajralib turadi. Bunda taraflar og'zaki so'zlashuvlar orqali harakatni amalga oshiradi. Bunday bitimga misol qilib, do'kondan tovar xarid qilishni ko'rsatish mumkin, bunda olish va to'lov bir paytda amalga oshiriladi.

Yozma shakldagi bitim deganda, bitim mazmunini aks ettiruvchi yagona hujjatning mavjud bo'lishi nazarda tutiladi. Bunday hujjat bitimni tuzuvchi har bitta shaxs tomonidan imzolanishi lozim. Bitimni imzolash vakolati bitim ishtirokchisi tomonidan beriladi yoki qonun bilan belgilanadi. Yuridik shaxslarning bitimlari ularning rahbarlari yoki vakillari tomonidan imzolanadi. Yozma shakldagi bitimlar oddiy yozma shaklga va notarial tasdiqlanishni talab etiladigan bitimlarga bo'linadi.



Oddiy yozma shaklda tuziladigan bitimlar quyidagilar:



Notarial tasdiqlanishni talab qiladigan bitimlar notarius tomonidan yoki bunday harakatni amalga oshirish huquqiga ega bo'lgan mansabdor shaxs tomonidan tasdiqlash yo'li bilan amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasining "Notariat to'g'risida"gi qonunida ko'rsatilgan ishonch qog'ozi, vasiyat kabi bitimlarni, shuningdek, avtomashina oldi-sotdisi, uy-joy oldi-sotdisi, hadya, ijara, garov kabi shartnomalarni misol sifatida keltirish mumkin.

Taraflardan birining talabi bilan ham bitimlar notarial tasdiqlanishi mumkin. Masalan, qarz shartnomasiga ko'ra, qarz beruvchi shartnomaning notarial tasdiqlanishini talab qilishi mumkin.

Bitimlarning oddiy yozma va notarial tasdiqlangan shaklda tuzilishining muhim asoslari mavjud. **Jumladan:**

birinchidan, bitimning yozma shakli bitim tuzilganligi faktini, guvohlarning ko'rsatmalariga qaraganda asosliroq isbotlab beradi;

ikkinchidan, yozma shakl og'zaki shakldan ko'ra bitimning haqiqiy mazmunini aniqlashga yaxshiroq yordam beradi va zarur hollarda uni tegishli davlat organlari tomonidan tekshirilishini yengillashtiradi;

uchinchidan, bitimning yozma shakli taraflar uchun majburiy bo'lishini belgilaydi va taraflarning faoliyatlari ustidan nazorat olib borish imkoniyatini beradi;

to'rtinchidan, bitimlarning yozma shaklda rasmiylashtirilishi fuqarolik muomalasi ishtirokchilarini muayyan tartibga, o'z erklarini aniq ifoda etishga va bitim bilan nazarda tutilgan shartlarni puxta bajarishga o'rgatadi.

Mutlaq haqiqiy sanalmaydigan bitimlar – qonun talablariga muvofiq bo'lmagan (FK 116-m.), O'zbekiston Respublikasining manfaatlariga xilof ravishda tuzilgan

(JK 175-m.), o‘n to‘rt yoshga to‘lmagan shaxs tomonidan tuzilgan (FK 117-m.), qalbaki va ko‘zbo‘yamachilik uchun tuzilgan bitimlar (FK 124-m.) o‘z-o‘zidan haqiqiy sanalmaydi.

Bitimlar haqiqiy sanalishi uchun quyidagi shartlarga javob berishi lozim:

birinchidan, bitimlarning mazmuni qonunga va qonun asosida chiqarilgan aktlarga, umuminsoniy qoidalarga muvofiq bo‘lishi lozim;

ikkinchidan, bitimlarni tuzuvchi shaxslar muomala layoqatiga ega bo‘lishlari kerak;

uchinchidan, bitimlar yuridik oqibat tug‘dirish maqsadida tuzilgan bo‘ladi;

to‘rtinchidan, notarial guvohlantirishi yoki davlat ro‘yxatidan o‘tkazilishi lozim bo‘lgan bitimlar qonunda talab qilingan shaklda rasmiylashtirilishi kerak.

Yuqorida ko‘rsatilgan talablarga rioya qilinmay tuzilgan bitimlar tuzilgan paytdan e‘tiboran o‘z-o‘zidan haqiqiy sanalmaydi. Bunday bitimlar FKning 113–125-moddalarida ifodalangan.



Yuridik shaxs tomonidan uning ustav maqsadlariga zid holda tuzilgan yoki tegishli faoliyat bilan shug‘ullanishga litsenziyasi bo‘lmagan yuridik shaxs tomonidan tuzilgan bitim manfaatdor shaxsning da‘vosiga ko‘ra sud tomonidan haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Vakillik tushunchasi va turlari

Vakillik asosida ishonch bildiruvchi (vakolat beruvchi) bilan vakil oʻrtasidagi munosabat oʻzining mazmun va mohiyatiga koʻra fuqarolik-huquqiy munosabat sanaladi. Bu munosabatda bir tomondan – vakolat beruvchi va ikkinchi tomondan – vakil ishtirok etadi.

Fuqarolik kodeksining 10-bobi “Vakillik va ishonchnoma” deb nomlanadi. Ushbu bobda vakillik bilan bogʻliq boʻlgan barcha masalalar tartibga solingan.



Ishonchnomaga, qonunga, sud qaroriga yoki vakil qilingan davlat organining hujjatiga asoslangan vakolat bilan bir shaxs (vakil) tomonidan boshqa shaxs (vakolat beruvchi) nomidan tuzilgan bitim vakolat beruvchiga nisbatan fuqarolik huquq va majburiyatlarini bevosita vujudga keltiradi, oʻzgartiradi va bekor qiladi. Oʻz xarakteriga koʻra, faqat shaxsan tuzilishi mumkin boʻlgan bitimni, shuningdek, qonunlarda nazarda tutilgan boshqa bitimlarni vakil orqali tuzishga yoʻl qoʻyilmaydi.

Vakil oʻziga vakolat bergan shaxs nomidan shaxsan oʻziga nisbatan ham, u ayni bir vaqtda vakili boʻlgan boshqa shaxsga nisbatan ham bitimlar tuzishi mumkin emas, tijorat vakilligi boʻlgan hollar bundan mustasno.

Muomalaga layoqatli fuqarolargina vakil boʻlishlari, yaʼni vakillik qilishlari mumkin. Ayrim hollarda istisno sifatida oʻn olti yoshga toʻlib, pasport olgan va emansipatsiya asosida toʻla muomala layoqatiga ega boʻlgan fuqaro ham vakil boʻlishi mumkin.

Yuridik shaxs faqat oʻz ustavida nazarda tutilgan hollarda yoki oʻz faoliyatining xarakteriga muvofiq boʻlgandagina fuqarolarning vakili yoki boshqa yuridik shaxsning vakili sifatida harakat qilishi mumkin.

Vakolatning qanday asoslardan vujudga kelishiga qarab, vakillik ikki turga boʻlinadi.



1) Vakillik va uning vakolati meʼyoriy hujjat bilan belgilangan taqdirda bunday vakillik qonuniy vakillik deb ataladi. Ota-onalar, farzandlikka oluvchilar va vasiylar, Fuqarolik kodeksining 131-moddasida belgilanganidek, muomalaga layoqatsiz

shaxslarning qonuniy vakillari hisoblanadilar.

2) Shartnomali, ya'ni ixtiyoriy vakillik vakil va uning nomidan vakolat beruvchining xohishi bilan belgilanadi. Bunday vakillikda vakil va uning vakolati vakolat beruvchi tomonidan ko'rsatiladi. Shartnoma bo'yicha vakillikda mehnat shartnomasiga ko'ra, tashkilot nomidan berilgan vakolatnomaga asosan harakat qiluvchi xizmatchi, masalan, tashkilotlarning yurist maslahatchilari, ta'minot vakillari va boshqalar vakil bo'la oladi. Topshiriq shartnomasiga binoan topshiriq beruvchi tomonidan topshiriq olgan shaxsga berilgan vakolatga asosan harakat qiluvchi shaxslar ham shartnoma bo'yicha vakil bo'la oladi.

Fuqarolik kodeksining 133-moddasiga milliy fuqarolik huquqi uchun yangi bo'lgan vakillik turi kiritilgan bo'lib, bu tijorat vakilligidir. Tijorat vakili doimo tadbirkorlar nomidan tadbirkorlik faoliyati bilan bog'liq bo'lgan bitimlarni surunkali va mustaqil tarzda amalga oshiradigan tadbirkordir. Umuman aytganda, vakillik ijtimoiy hayotning turli sohalarida, ya'ni kundalik hayotda, tadbirkorlik faoliyatida, mehnat jarayonlarida va boshqalarda amalga oshirilishi mumkin.

Ishonchnoma – bitimning asosiy shakli sifatida

Bir shaxs (ishonch bildiruvchi) tomonidan ikkinchi shaxsga (ishonchli vakilga) uchinchi shaxs oldida vakillik qilish uchun berilgan yozma vakolat ishonchnoma hisoblanadi.

Ishonchnoma o'zining mazmun va mohiyatiga ko'ra, ishonch bildiruvchi tomonidan vakilga berilgan barcha huquqlarni (vakolatlarni) o'zida mujassamlashtirgan muhim ahamiyatga ega bo'lgan, qonuniy ravishda rasmiylashtirilgan hujjatdir.

Yuridik shaxs nomidan, shuningdek, yuridik shaxsga ham ishonchnoma faqat yuridik shaxsning ustavida (nizomida) ko'rsatilgan faoliyat maqsadlariga zid bo'lmagan bitimlarni tuzish uchungina berilishi mumkin (FK 134-m. 2-q.).

Ishonchnoma bir shaxs, shuningdek, bir necha shaxslar nomidan bir yoki bir necha shaxslar nomiga ham berilishi mumkin. Ishonchnoma vakilning uchinchi shaxslar bilan huquqiy munosabatlarda bo'lishi uchun beriladi.



ISHONCHNOMA TURLARI

Bir martalik
ishonchnoma

Maxsus
ishonchnoma

Bosh
ishonchnoma

01.

02.

03.

Bir martalik ishonchnoma – bitta muayyan harakatni amalga oshirish uchun beriladi, masalan, uy-joyni sotish yoki ish haqini olish uchun berilishi mumkin.

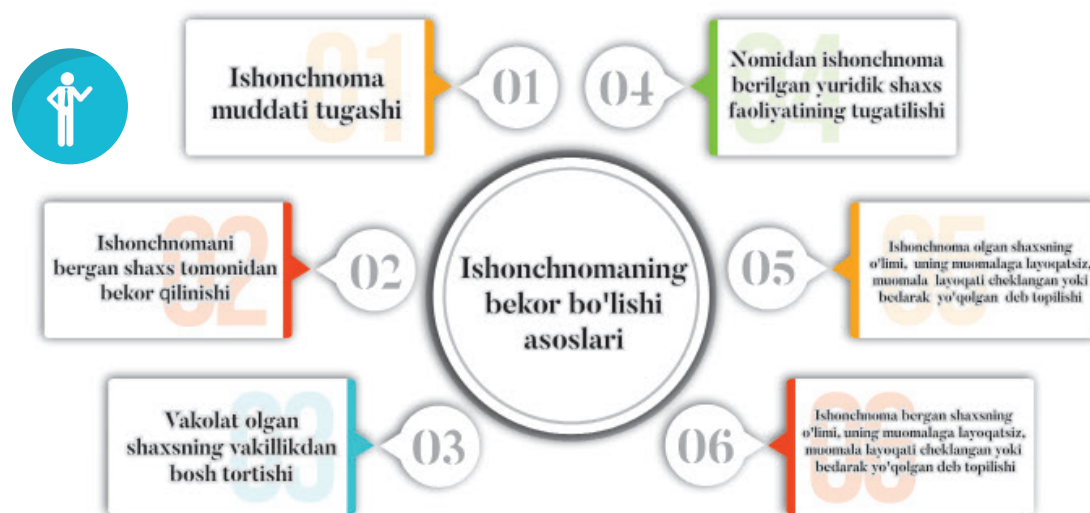
Maxsus ishonchnoma – bunda vakilga ishonch bildiruvchi tomonidan bir qancha turdagi harakatlarni, asosan, ma’lum vaqt davomida amalga oshirishga vakolat beriladi. Bu turdagi ishonchnoma bir vaqtda yoki ma’lum muddatlarda har xil hududlarda bir turdagi mahsulotlarni sotib olish uchun berilishi mumkin.

Bosh ishonchnoma – vakilga ishonch bildiruvchining butun huquqlari hajmi yuzasidan bitimlarni va boshqa harakatlarni amalga oshirish uchun vakolat beradi. Bunday ishonchnoma, odatda, yuridik shaxsning vakolatxonalariga beriladi, u tijorat vakiliga, ustidan patronaj shaklida vasiylik o’rnatilgan fuqaroning vakiliga, ishonchli boshqaruvda berilishi mumkin.

Ishonchnoma doimo yozma shaklda tuziladi, qonunda ko’rsatilgan hollarda notarial tasdiqlanishi yoki FKning 136-moddasida ko’rsatilgan tashkilotlar va shaxslar tomonidan tasdiqlanishi mumkin.

Ishonchnomada uning qachon berilganligi ko’rsatilishi lozim, aks holda u haqiqiy sanalmaydi. Ishonchnoma ko’pi bilan uch yil muddatga berilishi mumkin. Agar ishonchnomada muddat ko’rsatilgan bo’lmasa, berilgan kundan boshlab bir yil mobaynida o’z kuchini saqlaydi.

Berilgan kuni ko’rsatilmagan ishonchnoma FKning 139-moddasiga asosan haqiqiy emas deb topiladi.



5-§. Fuqarolik huquqida muddatlar va uning ahamiyati

Fuqarolik huquqini o’z vaqtida himoya qilish va uni amalga oshirish vaqt bilan bevosita bog‘liq. Fuqarolik qonunchiligi huquqiy munosabatni vujudga keltirish, o’zgartirish yoki tugatishni, qonun yoki shartnomada ko’zda tutilgan harakatlarni amalga oshirishni, buzilgan huquqni majburiy tartibda amalga oshirishni vaqt bilan bog‘laydi. Shuning uchun muddat bu buzilgan fuqarolik huquqini majburiy tartibda himoya qilish va uni amalga oshirish hamda boshqa fuqarolik harakatlarni amalga oshirish uchun qonun yoki shartnomada ko’rsatilgan vaqt oralig‘idir.

Muddatlar aniq kalendar sana bilan, albatta, yuz berishi lozim bo’lgan voqeani ko’rsatgan holda yoki muayyan davr bilan belgilanadi.

Muddat deb, shaxs o'zining buzilgan huquqini da'vo qo'zg'atish yo'li bilan himoya qilishi mumkin bo'lgan muddatdir

Muddatlar kim tomonidan belgilanishiga qarab, amalda uchga bo'linadi



Qonuniy muddatlar – huquq normalarida belgilangan muddatlar. Bu muddatlar huquqiy munosabatda qatnashuvchilarning o'zaro kelishuvlari bilan umumiy qoida bo'yicha o'zgartirilishi mumkin emas. Bunday muddatlarga misol qilib, fuqarolarning to'la yoki qisman muomala layoqatiga ega bo'lish muddatlari (FK 22–27-m.), ishonchnoma muddati (FK 139-m.), umumiy da'vo muddati (FK 150-m.) va boshqa muddatlarni ko'rsatish mumkin.

Shartnomali muddatlar FKning 357-moddasida ko'rsatilgan bitimlar bilan belgilanadigan shartnomali muddatlarning bir turi hisoblanadi. Bu muddatlar shartnoma tuzuvchi shaxslarning o'zaro kelishuvlari bo'yicha belgilanishi, o'zgartirilishi, qisqartirilishi yoki uzaytirilishi mumkin. Masalan, ular imoratlar qurilishi, ta'mirlanishi, uy-joylarning ijaraga berilishida tuziladigan shartnomalarda ko'rsatiladi.

Sud, iqtisodiy sud yoki hakamlik sudi tomonidan belgilangan muddatlar biron-bir huquq va majburiyatni olish, o'zgartirish yoxud bekor qilish to'g'risida tayinlanadi.



Da'vo muddati bu shaxs buzilgan huquqini da'vo taqdim etish yo'li bilan himoya qilishi mumkin bo'lgan muddatdir. Masalan, qarz olgan fuqaro qarzini qaytarmasa, unga nisbatan uch yil mobaynida da'vo qilinishi mumkin. Agar bu muddat davomida da'vo qilinmasa, da'vo predmeti bo'lgan huquq yo'qotilishi mumkin.

E'tiroz bildirish muddatlari – shartnomalar bo'yicha olingan majburiyatlar qarzdor tomonidan butunlay yoki lozim darajada bajarilmaganida tashkilotlarning bir-birlariga talablarini bildirish uchun belgilangan muddatlar.

Kafolat muddatlari. Bu muddatlar davomida sotib olingan, buyurtma qilingan ashyoda yoxud bajarilgan ishda kamchiliklar topilgan taqdirda, oluvchi yoki buyurtmachi mazkur nuqsonlarning tekinga bartaraf etilishini yoki ashyoning almashtirilishini yoxud qayta topshirib to'langan pulning qaytarilishini talab qilish huquqiga ega. Kafolat muddatining o'tkazib yuborilishi oluvchi yoki buyurtmachini yuqorida ko'rsatilgan huquqlardan mahrum qiladi.



Mavzu bo'yicha savol va topshiriqlar

1. Fuqarolik huquqining predmetini aytib bering.
2. Fuqarolik huquqining subyektlari kimlar?
3. Jismoniy shaxsga Fuqarolik kodeksida qanday ta'rif berilgan?
4. Ko'char mulk va ko'chmas mulk nima, ularning bir-biridan farqi nimada?
5. Bitimning qanday shakllari bor?
6. Da'vo muddati qancha va qaysi talablarga nisbatan da'vo muddati joriy qilinmaydi?

II bob.

MULK HUQUQI



1-§. MULK HUQUQI TUSHUNCHASI, TURLARI MAZMUNI

Har qanday jamiyatning iqtisodiy tizimi mulkchilikdan boshlanadi. Insonlar mehnat faoliyati asosida yaratilgan va tabiat in'om etgan tabiiy boyliklar mulk sifatida e'tirof etiladi. Jamiyatda insonlarning mulkdor bo'lishi yoki bo'lmasligi ularning ijtimoiy mavqeini yuzaga keltiradi.



Mulk huquqi tushunchasi. Mulk huquqi shaxsning o'ziga qarashli mol-mulkka o'z xohishi bilan va o'z manfaatlarini ko'zlab egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish, shuningdek, o'zining mulk huquqini, kim tomonidan bo'lmasin, har qanday buzishni bartaraf etishni talab qilish huquqidan iboratdir. Mulk huquqi muddatsizdir. Demak, mulkdor o'ziga qarashli mulkka egalik qiladi, undan foydalanadi, tasarruf etadi hamda mulk huquqi buzilganda uni himoya qiladi. Bu esa shaxsning mulk huquqi hisoblanadi.



Egalik qilish – mulkdorlik huquqining mulk egasi qo'lida saqlab turilishi.

Foydalanish, ishlatish – mulk bo'lgan boylikni iqtisodiy faoliyatda qo'llab, undan foyda, daromad topish yoki shaxsiy ehtiyojni qondirish uchun ishlatish. Masalan, mulkni ijaraga berish orqali daromad topish.

Tasarruf etish – mulk bo'lgan boylik taqdirini mustaqil hal etish, ya'ni mulkni sotib yuborish, merosga qoldirish, hadya qilish kabi xatti-harakatlarni amalga oshirish.



Mulk huquqi, o'z navbatida, ob'ektiv va sub'ektiv mulk huquqlariga bo'linadi.

Obyektiv ma'nodagi mulk huquqi deganda, tabiat ashyolarini ijtimoiy o'zlashtirishning mavjud zaxiralarini, usullarini belgilash, tartibga solish va uni mustahkamlash uchun xalq manfaatlarini ko'zlab belgilangan tadbirlarni ifodalovchi huquq normalari yig'indisi nazarda tutiladi. Mulk to'g'risidagi umumiy qoidalar obyektiv huquq normalari hisoblanadi.

Subyektiv ma'nodagi mulk huquqi deb, ayrim shaxslar, ya'ni huquq subyektlarining (davlat, shirkat va jamoat tashkilotlari hamda fuqarolarning) obyektiv huquq normalari asosida kelib chiqadigan mulkni egallash, undan foydalanish va uni tasarruf qilish huquqlariga aytiladi.

Mulkdor huquqlarining, vakolatlarining chegarasi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida belgilab qo'yilgan. Ushbu konstitutsiyaviy norma Fuqarolik kodeksining 172-moddasida batafsil talqin qilingan va unda mulk huquqini amalga oshirish shartlari belgilangan.



“Mulk huquqi” tushunchasi mazmunida nafaqat mulkdorning huquqlari, balki mol-mulkni saqlab turish burchi ham tushuniladi. Fuqarolik kodeksining 174-moddasiga asosan, o'ziga qarashli mol-mulkni saqlash mulkdor zimmasida bo'ladi.

Fuqarolik huquqida mulkning iqtisodiy va yuridik ma'nodagi tushunchalari mavjud.



Iqtisodiy ma'nodagi mulk tushunchasi – moddiy ne'matlarni o'zlashtirish usullari yig'indisidir. Bunday usullar yakka tartibda, jamoa bo'lib yoxud davlat tomonidan amalga oshirilishi mumkin.



Yuridik ma'nodagi mulk tushunchasi – moddiy ne'matlarni muayyan sub'ektlarga tegishli ekanligini (biriktirilganligini) mustahkamlovchi va tegishli mulkning huquqiy tartibini belgilovchi huquqiy normalar yig'indisidan iborat.

Fuqarolik kodeksining 168-moddasida mulk huquqining subyektlari o'z aksini topgan. Unda belgilanishicha,

MULK HUQUQI SUB'EKTI



- – fuqarolar (jismoniy shaxslar);
- – yuridik shaxslar;
- – davlat

Mol-mulk mulk huquqi asosida bir shaxsga yoki ikki va undan ortiq shaxslarga qarashli bo'lishi mumkin.

Fuqarolik kodeksining 169-moddasida mulk huquqining obyektlari ko'rsatilgan.

Mulk huquqi ob'ekti

O'zbekiston Respublikasi hududidagi yer, yer osti boyliklari, ichki suvlar, havo havzasi, o'simlik va hayvonot dunyosi;

asbob-uskunalar, moddiy va ma'naviy madaniyat buyumlari;

imoratlar va inshootlar, turar joy va kvartiralar;

pullar, qimmatli qog'ozlar;

mahsulotlar, mahsulot va xizmat ko'rsatish belgilari, sanoat namunalari;

insonning mehnat qilish qobiliyati va boshqa mol-mulklar.

ixtirolar, foydali modellar, seleksiya yutuqlari;



Fuqarolik kodeksining 167-moddasiga asosan, O'zbekiston Respublikasida mulkchilikning xususiy mulk va ommaviy mulk shakllari mavjud.



Xususiy mulk huquqining subyektlari fuqarolar, xo‘jalik shirkatlari va jamiyatlari, jamoat birlashmalari, ijtimoiy fondlar va davlatga qarashli bo‘lmagan boshqa yuridik shaxslardir (FK 208-m).

Fuqaro mulki xususiy mulkning o‘ziga xos shakli bo‘lib, u mulkning boshqa turlariga nisbatan quyidagi afzalliklarga ega:

01

Mulkdor har doim aniq shaxs bo'ladi

Mulkdor mulkka nisbatan eng yaqin va majburiyati ko'p bo'ladi, shu sababli unga ta'sir qilishda muayyan ustunliklarga ega

02

03

Mulk talon-toraj, o'g'rilik va xo'jasizlikning qurboni bo'lish ehtimolidan uzoq bo'lishi uchun Fuqarolik kodeksining 207-moddasiga asosan kafolatlanadi

Xususiy mulk huquqi shaxsning qonun hujjatlariga muvofiq tarzda qo'lg'a kiritgan mol-mulkka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish huquqidir.

Qonun bilan man etilgan ayrim ashyolardan tashqari har qanday mol-mulk xususiy mulk bo'lishi mumkin (FK 209-m).

Fuqarolarning mulki bo'la olmaydigan mol-mulk

- qurol-yarog', shu jumladan, o'qotar qurol (silliq stvolli ov miltiqlari, sport qurollari, shuningdek, mukofotga berilib belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilgan qurollardan tashqari), armiya o'q-dorilari va harbiy texnikasi;
- portlovchi moddalar va materiallar, asboblari va qurilmalar;
- giyohvandlik vositalari, psixotrop, zaharli, qattiq ta'sir etuvchi va zaharlovchi moddalar;
- maxsus taqiqlab qo'yilgan boshqa mol-mulk.

Fuqarolarga qarashli mol-mulk oila mulki shaklida bo'lishi ham mumkin. Umumiy qoidaga ko'ra, oila yuridik shaxs emas. Biroq oila zamirida dehqon xo'jaligi tashkil etilsa, u yuridik shaxs huquqidan foydalanadi.

O'zbekiston Respublikasida ommaviy mulkning quyidagi turlari mavjud:

– davlatga mutlaq mulk huquqi asosida tegishli bo'lgan mol-mulk: yer, yer osti boyliklari, suv, havo bo'shlig'i, o'simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy boyliklar;

– davlat hokimiyati va boshqaruvi, respublika organlarining mol-mulki, davlat ahamiyatiga molik madaniy va tarixiy boyliklar, respublika budjetining mablag'lari, oltin zaxirasi, davlatning valuta fondi va boshqa fondlari respublika mulkidir, shuningdek, korxonalar va boshqa mulkiy komplekslar, o'quv, ilmiy, ilmiy-tadqiqot muassasalari va tashkilotlari, intellektual faoliyat natijalari, basharti bular budjet yoki davlatning o'zga mablag'lari hisobidan yaratilgan yoki sotib olingan bo'lsa, boshqa mol-mulk respublika mulki bo'lishi mumkin.

Respublika mulki bo'lgan mol-mulkni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, O'zbekiston Respublikasi Hukumati yoki ular maxsus vakil qilgan organlar, agar qonunda boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, tasarruf qiladilar.

Respublika mulki respublika budjetiga tushadigan soliqlar, yig'imglar va boshqa majburiy to'lovlardan, shuningdek, qonunlarda nazarda tutilgan asoslarga muvofiq boshqa tushumlar hisobidan tashkil etiladi (FK 214-m).



Fuqarolik kodeksining 216-moddasida aytilganidek, ikki yoki undan ortiq shaxsning egaligida bo'lgan mol-mulk ularga umumiy mulk huquqi asosida tegishli bo'ladi.

UMUMIY MULK HUQUQINING VUJUDGA KELISH ASOSLARI

Bir necha larning qonun yoki vasiyat bo'yi-cha meros olishlarida vujudga keladi

Bir necha fuqaroning muayyan umumiy mulkka ega bo'lish uchun mablag' qo'shib birga mehnat qilishlari, masalan, umumiy oilaviy mulk

Birgalikdagi faoliyat to'g'risidagi shartnomadan, masalan, bir necha fuqaroning birgalashib uy-joy qurishi yoki bir necha jamoa xo'jaligining birgalashib elektr stansiyasi qurishida vujudga keladi

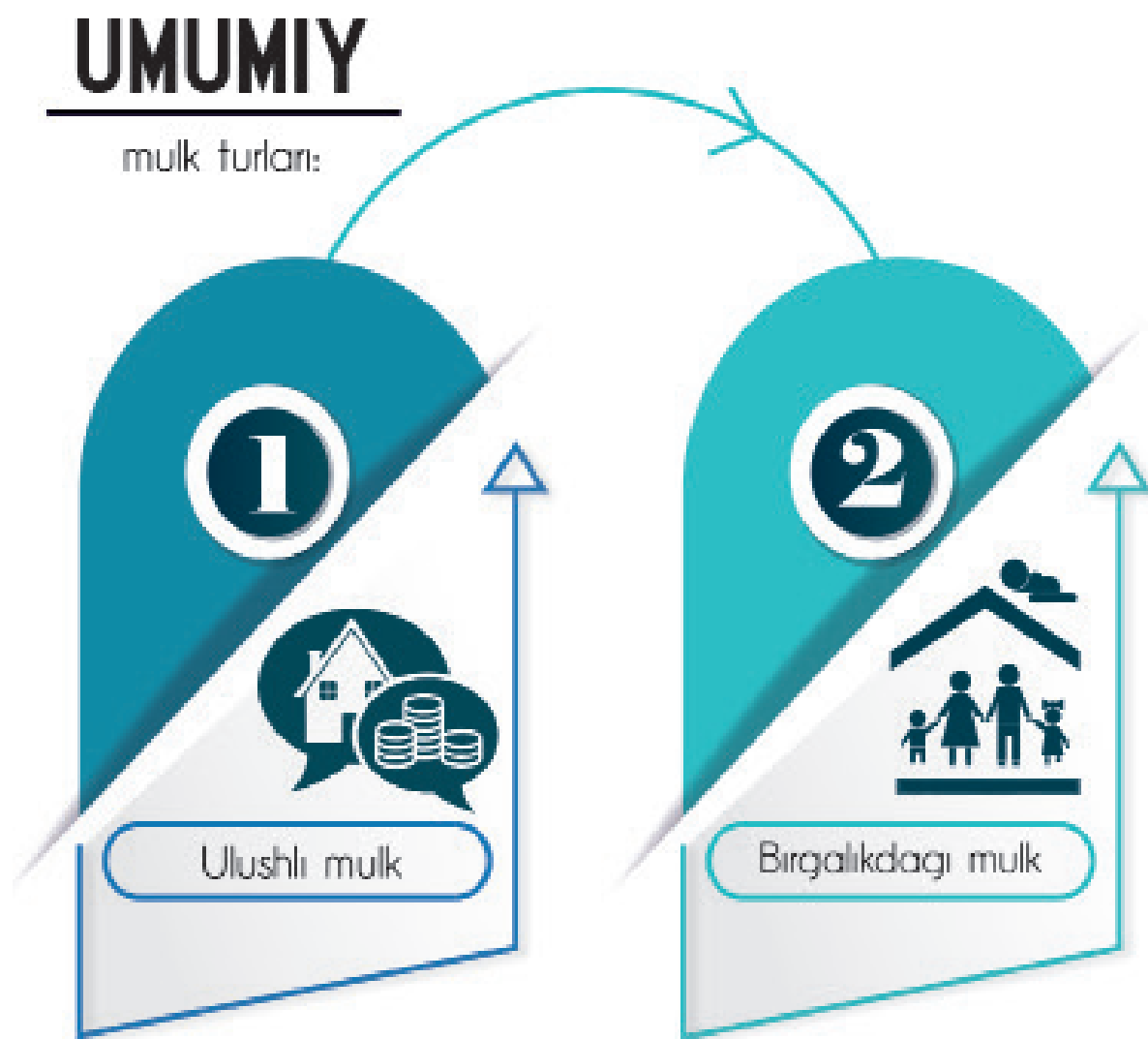
Umumiy mulk huquqi, aksariyat hollarda, birgalikdagi faoliyat shartnomasi asosida, umumiy xo'jalik maqsadiga erishish uchun, jamoa xo'jaliklari korxonalar yoki boshqa tashkilotlar qurish va ekspluatatsiya qilish, suv xo'jaligi inshootlari, maktablar, turar joy binolari va shu kabilarni qurish uchun birgalikda harakat

qilishlari va buning uchun pul, mulk qo‘shib, umumiy mehnat qilishlarida vujudga keladi. Fuqarolar ham o‘zlarining shaxsiy-maishiy ehtiyojlarini qondirish uchun pul, mulk qo‘shib, birga mehnat qilib (masalan, uy-joy qurish maqsadida birgalikda shartnoma tuzib), umumiy mulk huquqini oladilar.

Fuqarolik kodeksining 216-moddasida ko‘rsatilganidek, umumiy birgalikdagi mulk ikki turga:

mol-mulk mulkdorlardan har birining mulk huquqidagi ulushi aniqlab qo‘yilgan **ulushli mulk**;

ulushlari aniqlab qo‘yilmagan **birgalikdagi mulk** umumiy mulkka bo‘linishi mumkin

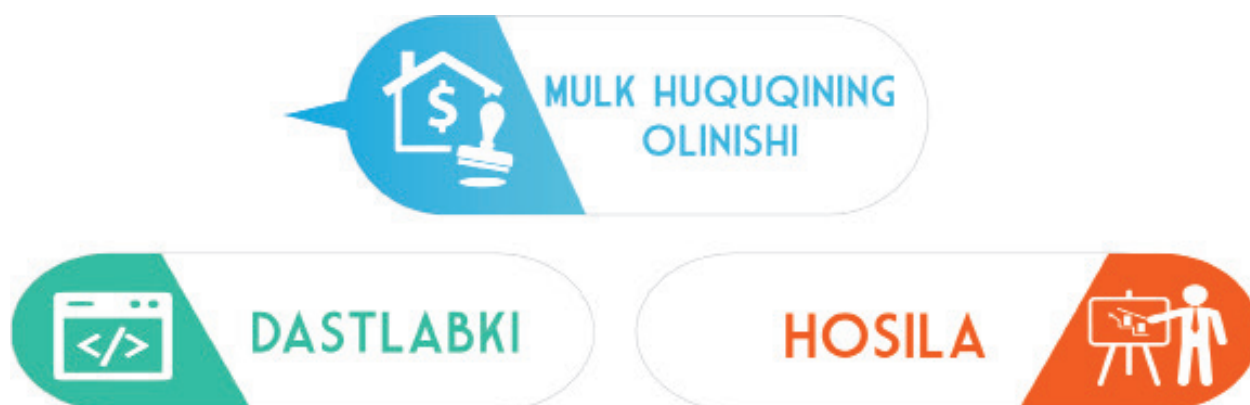


O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 23-moddasiga asosan, er va xotinning nikoh davomida orttirgan mol-mulklari, shuningdek, nikoh qayd etilgunga qadar, bo‘lajak er-xotinning umumiy mablag‘lari hisobiga olingan mol-mulklari, agar qonun yoki nikoh shartnomasida boshqacha hol ko‘rsatilmagan bo‘lsa, ularning birgalikdagi umumiy mulki hisoblanadi.

2-§. Mulk huquqining vujudga kelishi va bekor bo‘lishi

Mulk huquqining vujudga kelish va bekor bo‘lish asoslari deganda, mulk huquqining olinishi yoki yo‘qotilishi bilan bog‘liq yuridik faktlar nazarda tutiladi.

Mulk huquqining olinishi asoslari jamiyatning iqtisodiy tizimida o‘z ifodasini topadi.



Mulk huquqining vujudga kelishini bildiradigan dastlabki asoslar bo‘yicha mulkka nisbatan egalik huquqi ilgari hech kimga tegishli bo‘lmagan mulkka nisbatan yoki avvalgi mulk egasining huquqi bilan bog‘liq bo‘lmagan holda vujudga keladi.

Mulk huquqining dastlabki asosda vujudga kelishi:

birinchidan, tabiat ne‘matlarini o‘zlashtirish, FKning 189-moddasida hamma yig‘ib olishi mumkin bo‘lgan ashyolarni mulkka aylantirish nazarda tutilgan;

ikkinchidan, ishlab chiqarish, tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish natijasida yangi ashyolarni vujudga keltirish, FKning 183-moddasida mulkni yaratish va ko‘paytirish lozimligi belgilangan;

uchinchidan, egasiz mulkning sud qarori bilan davlat ixtiyoriga olinishi. Xususan, FKning 191-moddasiga asosan, egasiz ko‘chmas ashyolar tegishli davlat organining yoki fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organining arizasiga muvofiq ko‘chmas mol-mulkni davlat ro‘yxatiga oluvchi organ tomonidan hisobga olinadi;

to‘rtinchidan, egasi bo‘lmagan mulkka yoki egasi bo‘lsa ham xo‘jasizlik bilan saqlanayotgan mulkka, egalari tomonidan belgilangan muddatlarda talab qilib olinmagan mulklarga, shu jumladan, topilgan ashyolar, xazinalar (boshqa usulda yashirilgan narsalar)ga bog‘liq bo‘ladi. Masalan, FKning 187-moddasiga asosan, mulkdor bo‘lmagan, lekin ko‘chmas mol-mulkka o‘n besh yil davomida yoki boshqa mol-mulkka besh yil davomida o‘ziniki kabi halol, oshkora va uzluksiz egalik qilgan shaxs bu mol-mulkka mulk huquqini oladi (egalik qilish huquqini vujudga keltiruvchi muddat).

Mulkka nisbatan egalik huquqini vujudga keltiruvchi hosila usuli muayyan shaxs tomonidan olinayotgan mulk huquqining dastlabki mulk egasining huquqiga bog‘liq bo‘lgan usulidir. Zero, hosila usulida vujudga kelgan mulk huquqi bu mulkka bo‘lgan

huquqning bir shaxsdan ikkinchi shaxsga o'tishini bildiradi. Mulk huquqining hosila usulida vujudga kelishiga misol qilib oldi-sotdi, hadya, ayirboshlash, qarz shartnomalari, shuningdek, qonun va vasiyat bo'yicha meros olish hamda davlat mulkining xususiylashtirilishini ko'rsatsa bo'ladi.

Mulk huquqining bekor bo'lish usullari xilma-xil bo'lib, ularni quyidagicha turkumlashtirish mumkin:

MULK HUQUQINI BEKOR BO'LISH ASOSLARI



1) mulkdorning o'z xohish-irodasi bo'yicha mulk huquqining bekor bo'lishi (masalan, mol-mulkni sotish, hadya qilish va sh.k.);

2) mol-mulkni tugatish va hisobdan chiqarish (yo'q qilish) yoki uning nobud bo'lishi natijasida mulk huquqining bekor bo'lishi (FK 198-m);

3) mulkdorning xohish-irodasidan tashqari mol-mulkning olib qo'yilishi natijasida mulk huquqining bekor bo'lishi. Mol-mulkni mulkdordan olib qo'yishga qonunlarda nazarda tutilgan hollar va tartibda, mulkdorning majburiyatlari bo'yicha undiruv ana shu mol-mulkka qaratilgan taqdirda, shuningdek, natsionalizatsiya qilish, rekvizitsiya va musodara qilish tartibida yo'l qo'yiladi.

Natsionalizatsiya – fuqarolarga va yuridik shaxslarga qarashli natsionalizatsiya qilinayotgan mol-mulkka nisbatan mulk huquqini haq to'lash asosida qonun hujjatlariga muvofiq davlat ixtiyoriga o'tkazishdan iborat (FK 202-m.).

Rekvizitsiya – tabiiy ofatlar, avariya, epidemiyalar, epizootiyalar yuz bergan taqdirda va favqulodda tushadigan boshqa vaziyatlarda mol-mulk jamiyat manfaatlarini ko'zlab, davlat hokimiyati organi qaroriga muvofiq mulkdordan unga mol-mulkning

qiymatini to'lagan holda qonun hujjatlarida belgilangan tartibda va shartlar asosida olib qo'yilishi mumkin (FK 203-m.).

Musodara – qonunda nazarda tutilgan hollarda mol-mulk sudning qaroriga muvofiq jinoyat yoki o'zga huquqbuzarlik qilganlik uchun haq to'lamasdan mulkdordan olib qo'yilishi mumkin (FK 204-m.).



Davlat tasarrufidan chiqarish deganda, davlat korxonalari va tashkilotlarini jamoa, ijara korxonalari, aksiyali jamg'armalar, davlatga qarashli bo'lmagan boshqa korxonalar hamda tashkilotlarga aylantirish tushuniladi.



Xususiylashtirish – fuqarolar va davlatga taalluqli bo'lmagan yuridik shaxslarning davlat mulki obyektlari yoki davlat aksiyalarini davlatdan sotib olishidir.

Davlat organlari xususiylashtirish subyekti bo'la olmaydi. Xususiylashtirish obyektlarini davlat budjeti tomonidan sotib olishga yo'l qo'yilmaydi.

3-§. Mulk huquqini himoya qilishning fuqaroviy-huquqiy usullari

Mulk huquqini himoya qilishda fuqarolik huquqi normalari muhim ahamiyatga ega. Mulk huquqini himoya qilish tushunchasiga fuqarolik huquqida quyidagicha ta'rif berilgan:



MULK HUQUQINI HIMOYA QILISH

bu buzilgan mulk huquqini tiklash maqsadida qonunga muvofiq qilinadigan chora-tadbirlar yig'indisidan iborat.

O'zbekiston Respublikasining 2012-yil 24-sentabrdagi "Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdorlar huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi qonuni ning 8-moddasiga ko'ra, xususiy mulk huquqini himoya qilish usullari belgilab berilgan.



VINDIKATSION DA'VO



O'z mal-mulkini boshqa shaxsning qonunsiz egaligidan talab qilib olish

TUSHUNCHASI

da'vogar javobgar



SUB'EKT LARI

TALAB QILIB OLISH PREDMETI



Xususiy alomatlar bilan belgilanadigan ashyolar

TALAB QILISH SHARTLARI

- *Mulkni sotib oluvchining insofsizligi*
- *Mulkni sotib olishning tekinligi*
- *Mulkdor erkidan tashqari mulkning qo'ldan chiqib ketishi*

Mulk egalaringning mulkni egallash va undan foydalanish huquqini buzish (garchi bu egalik huquqidan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmasa ham) yoki yo'qotish haqidagi talablar fuqarolik huquqi nazariyasida "negator da'volar" deb ataladi.

Fuqarolik kodeksining 231-moddasida negator da'vo to'g'risida belgilab berilgan.

NEGATOR DA'VO

Egalik huquqidan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan mulk huquqining buzilishini bartaraf etishni talab qilish to'g'risidagi da'vo

Tushunchasi

Egalik qilish bilan bog'liq bo'lmagan buzishni bartaraf qilish to'g'risidagi talab

Mulkni ro'yxatdan o'chirish to'g'risidagi talab

Predmeti

Sub'ektlari

da'vogar: Huquqlari buzilayotgan mulkdor

javobgar: Mulk huquqini amalga oshirishga to'sqinlik qilayotgan shaxs

Da'voning qoniqtirilishi shartlari

- Buzish da'vosini talab qilishning davom etilayotgan vaqti
- Mulk huquqini buzayotgan noqonuniy harakatlar



Mavzu bo'yicha savol va topshiriqlar

1. Mulk huquqi deganda nimani tushunasiz?
2. Mulkning qanaqa shakllari mavjud?
3. Ko'char va ko'chmas mulklar tushunchasini aytib bering.
4. Mulkning daxlsizligi nimani anglatadi?
5. Xususiy mulkning qanaqa turlari bor?



III bob.

MAJBURIYAT HUQUQI



1-§. Majburiyat huquqi tushunchasi, tizimi, taraflari va uning fuqarolik muomalasidagi ahamiyati

Majburiyat keng ma'noda fuqarolik huquqi subyektlari (jismoniy shaxs, yuridik shaxs va davlat) o'rtasida bo'ladigan fuqarolik-huquqiy xarakterdagi munosabatlarni ifodalaydi. "Majburiyat" tushunchasidan huquqning boshqa, chunonchi, ma'muriy huquq, oila huquqi, mehnat huquqi va boshqa sohalarida ham foydalanilgan.

FKning 234-moddasida majburiyat tushunchasiga quyidagicha ta'rif berilgan:

MAJBURIYAT – fuqarolik-huquqiy munosabat bo'lib, unga asosan, bir shaxs (qarzdor) boshqa shaxs (kreditor) foydasiga muayyan harakatni amalga oshirishga, chunonchi: mol-mulk topshirish, ishni bajarish, xizmatlar ko'rsatish, pul to'lash va hokazo yoki muayyan harakatdan o'zini saqlashga majbur bo'ladi, kreditor esa qarzdordan o'zining majburiyatlarini bajarishni talab qilish huquqiga ega bo'ladi.

Majburiyatlarning paydo bo'lishi va vujudga kelish asoslari mavjud bo'lib, ular FKning 234-moddasining ikkinchi qismida o'z aksini topgan.

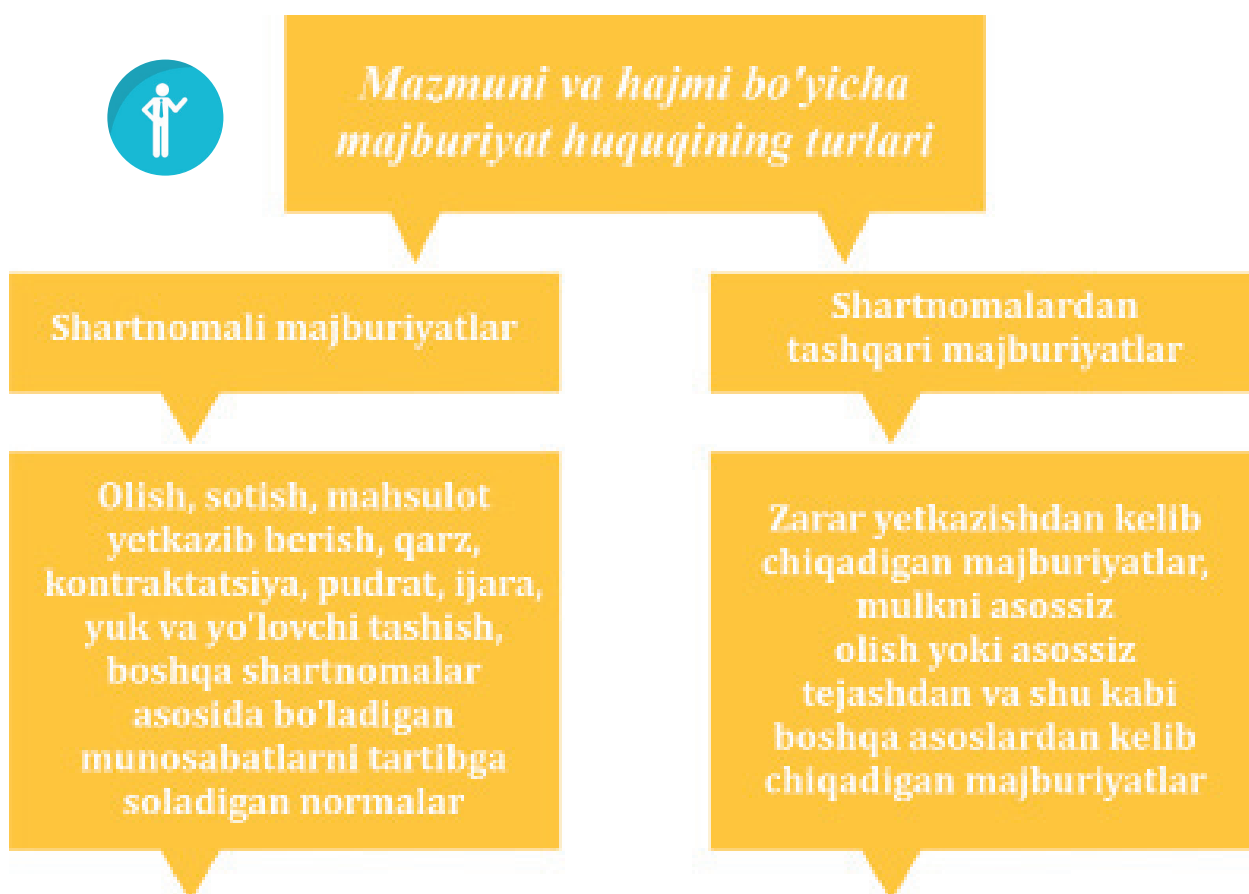


Fuqarolik kodeksining 8-moddasida ham fuqarolik huquq va burchlarining vujudga kelish asoslari nazarda tutilgan. Shuningdek, majburiyatlar yuridik faktlar hamda voqea va hodisalarning ro'y berishi natijasida ham paydo bo'lishi mumkin. Shu sababli qonun hujjatlarida belgilangan majburiyatlarning vujudga kelish asoslarini uzil-kesil deb bo'lmaydi.

Fuqarolik qonun hujjatlarining aksariyat normalari shartnomalardan kelib chiqadigan majburiyatlarni tartibga solishga qaratilgan.

Davlat organlarining normativ huquqiy hujjatlari ham fuqarolik huquqi va majburiyatlarini vujudga keltiradi. Shuningdek, fuqarolik-huquqiy majburiyatlar sudlar tomonidan chiqarilgan hujjatlar (hal qiluv qarorlari, ajrimlar, buyruqlar va boshq.) asosida ham vujudga kelishi mumkin.

Fuqarolik huquqining subyektlari va boshqa shaxslarga ziyon yetkazish natijasida ham majburiyat yuzaga keladi. Ziyon yetkazgan shaxsda jabrlangan shaxsga yetkazilgan ziyon uchun muayyan majburiyatlar vujudga keladi.



Majburiyat munosabatlarining subyekti va obyektini uning muhim elementlari hisoblanadi.

Majburiyat munosabatlarining sub'ekti muayyan huquqlarga ega bo'lgan va zimmasiga muayyan majburiyatlarni olgan shaxslar (jismoniy shaxs, yuridik shaxs va davlat)dir. Har bir majburiyat munosabatida, albatta, ikki taraf ishtirok etadi.



Majburiyatning taraflari

Kreditor

Qarzdor

Muayyan bir harakatning qilinishini yoki muayyan bir harakatni qilishdan saqlanishni talab etishga haqli taraf “kreditor” deb, muayyan harakatni qilishga yoki harakat qilishdan saqlanishga majbur taraf esa “qarzdor” deb ataladi.

*Majburiyatda kreditorning talab qilish huquqi va qarzdorning majburiyati nimaga qaratilgan bo'lsa, shular majburiyat munosabatining **ob'ekti** hisoblanadi.*

Jamiyatda majburiyatga oid huquqiy munosabatlar fuqarolik huquqi subyektlarining xilma-xil ehtiyojlarini qondirish, ta'minlash maqsadida o'rnatiladi. Majburiyatlar to'g'risidagi normalar mulkning bir shaxsdan ikkinchi shaxsga o'tishini, ishlab chiqarish va maishiy xizmat ko'rsatish korxonalarini orqali xilma-xil xizmatlar ko'rsatilishini tartibga soladi.

Majburiyat huquqi deb, mulkni topshirish, ishlarni bajarish, xizmat ko'rsatish yoki pul to'lash bilan hamda muayyan harakatlardan tiyilish bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladigan fuqarolik-huquqiy normalarning yig'indisiga aytiladi.

Majburiyatlar vositasida mulk yoki mulkiy huquqlarning qo'riqlanishi ta'minlanadi. Shuningdek, majburiyat huquqi fuqarolik huquqining subyektlariga yetkazilgan mulkiy va ma'naviy zararlarning to'lanishini, noqonuniy yoki qonuniy asoslarsiz olingan narsalarning qaytarilishini ta'minlaydigan normalarni ham o'z ichiga oladi.



Majburiyatlar mazmuni deganda, kreditorning qarzdordan muayyan harakatlarni qilishni (yoki qilmaslikni) talab qilish huquqi hamda qarzdorning shunday harakatlarni bajarishga bo'lgan burchi tushuniladi.

2-§. Majburiyatlarning bajarilishini ta'minlash tushunchasi va usullari

Majburiyatlarni bajarish deb, qarzdor tomonidan kreditor talabiga muvofiq muayyan bir harakatning qilinishi yoki harakatdan saqlanish tushuniladi. Qarzdorning majburiyatni bajarishi – kreditorga ashyoni topshirish, ma'lum ishni bajarish, jabrlanuvchiga yetkazilgan zararni qoplash, asossiz olingan mulkni qaytarish yoki muayyan harakatlardan tiyilish va hokazolardan iborat.

Majburiyatni bajarishda har ikki tomon o'zaro foydali manfaatni va jamiyat rivojini ko'zlab, tejamkorlik bilan va o'zaro hamkorlikda zarur harakatlarni qilishlari talab etiladi.

Qarzdor tomonidan majburiyatning butunlay bajarilmasligi yoki lozim darajada bajarilmasligi huquqqa xilof harakat yoki harakatsizlik hisoblanadi. Buning uchun umumiy qoida sifatida faqat muayyan shartlar mavjud bo'lganda qarzdor, ya'ni majburiyatni buzgan shaxs mulkiy javobgarlikka tortiladi.

Fuqarolik huquqida majburiyatni buzganlik uchun qarzdor yoki zarar yetkazuvchining javobgarlikka tortilishi uchun to'rtta shartning bo'lishi kerakligi ko'rsatilgan. Ular, birinchidan, huquqqa xilof harakat yoki harakatsizlik; ikkinchidan, zarar yetkazilishi; uchinchidan, huquqqa xilof harakat yoki harakatsizlik



05

tegishli darajada

03

kelishilgan usulda

01

tejamkorlik

Majburiyatlarni bajarish prinsiplari

02

o'zaro hamkorlikda

04

aniq bajarish

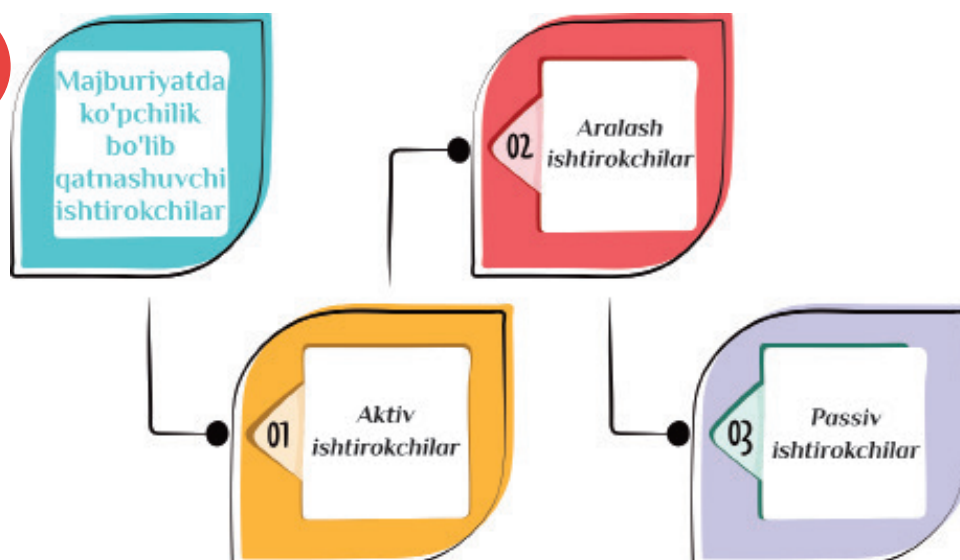
06

maqbul usulda

natijasida yetkazilgan zarar o'rtasida sababli bog'lanishning bo'lishi; to'rtinchidan, qarzdor yoki ziyon yetkazuvchining muqarrar aybi bo'lishi shartlaridir.



Majburiyat munosabatlarida ba'zida kreditor yoki qarzdor tarafida yoxud har ikkala tarafda ham ikki yoki undan ortiq shaxslar ishtirok etishlari mumkin. Bunday majburiyatlarga esa ko'p shaxsli majburiyatlar deb ataladi. Masalan, qarz oluvchilar ikki yoki undan ortiq shaxslar bo'lganda bunday majburiyat ko'p shaxsli majburiyatlar hisoblanadi.



Majburiyatda kreditor taraf ko‘pchilik bo‘lganda – aktiv ishtirokchilar, qarzdor tarafida qatnashuvchi shaxslar esa passiv ishtirokchilar deb ataladi. Agar majburiyatda qatnashuvchi shaxslar har ikki tarafda ham ko‘pchilik bo‘lib ishtirok etsa – aralash ishtirokchilar deb ataladi.

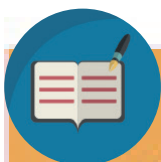


Ulushli majburiyatlarda qatnashuvchi kreditorlarning har biri qarzdordan tegishli ulushining bajarilishini talab qilish huquqiga ega bo‘lsa, ulushli qarzdorlardan har biri o‘ziga tegishli ulushni bajarishga majbur bo‘ladi. FKning 251-moddasida ko‘rsatilganidek, agar ulushli majburiyatda bir necha kreditor yoki bir necha qarzdor ishtirok etsa, basharti qonundan yoki shartnomadan boshqacha tartib anglashilmasa, u holda har bir kreditor majburiyatni boshqalar bilan teng ulushlarda talab qilishga haqli, har bir qarzdor esa bu talabni bajarishi shart.

Sheriklik majburiyatlarida qarzdor bittayu, kreditorlar bir necha bo‘lishi yoki bir necha kreditor va bir necha qarzdor bo‘lishi mumkin. Sheriklik asosida majburiyat olganlar – sherik qarzdorlar bo‘lsa, sheriklik asosida talab qilish huquqiga ega bo‘lganlar – sherik kreditorlar deb ataladi. Sheriklik majburiyatida kreditorlarning talablari yoki qarzdorlarning majburiyatlari ulushlarga bo‘linmaydi. Ammo kreditorlardan biri yoki bir nechtasi qarzning qisman bajarilishini talab qilish huquqiga ega bo‘ladi.

Fuqarolik kodeksining 252-moddasida ko‘rsatilganidek, qarzdorlarning sheriklik majburiyati belgilanganida kreditor majburiyatning qarzdorlarning barchasidan birgalikda, shuningdek, har qaysisidan ayrim-ayrim holda to‘la yoki qisman bajarilishini talab qilishga haqlidir.

“Regress” fuqarolik huquqida “qaytarish” tushunchasini, masalan, birov uchun to‘langan pulning qaytarish to‘g‘risidagi talabni bildiradi. Qaytarma majburiyat sheriklik va qo‘shimcha majburiyatlarni bajarishdan kelib chiqadi. Sherik qarzdorlardan biri kreditorga nisbatan majburiyatni to‘la hajmda bajarib, keyinchalik ular uchun to‘langan summani, qilingan ish xarajatlarini qolgan qarzdorlardan qaytarma talab asosida qoplata oladi.



Regress talab deb, bir taraf ikkinchi taraf uchun uchinchi shaxs oldida bajargan majburiyatni qaytarish to'g'risida talab qila olish huquqiga aytiladi.

Regress majburiyat shartnoma intizomini mustahkamlashga xizmat qiladi, fuqarolik huquqi subyektlarining majburiyatlar bo'yicha mas'uliyatini oshiradi. Regress majburiyat vositasida fuqarolarning hayotini va sog'lig'ini, ularning mehnat huquqlarini samarali muhofaza qilish ta'minlanadi. Ijtimoiy sug'urta va ijtimoiy ta'minot organlarining fuqarolarga yetkazilgan zarar uchun javobgar tashkilotlar va shaxslarga nisbatan regress da'volari ushbu organlarning mulkiy manfaatlarini himoya qilishga xizmat qiladi.

Majburiyatlarning bajarilishini ta'minlash usullari

Fuqarolik-huquqiy majburiyatlarning bajarilishini ta'minlash fuqarolik-huquqiy munosabat sanaladi.

Fuqarolik huquqida qarzdor zimmasidagi majburiyatlarning kreditor foydasiga bajarilishi shartnoma intizomini mustahkamlashda, shuningdek, fuqarolik huquqlarini himoya qilishda muhim ahamiyatga ega.



Majburiyatlarning bajarilishini ta'minlash deb, qarzdor zimmasida bo'lgan majburiyatlarni u tomonidan lozim darajada bajarilishiga majbur qiluvchi choralarga aytiladi.

Qonunchiligimizda majburiyatlar bajarilishini ta'minlash maqsadida Fuqarolik kodeksining 259-moddasida majburiyatlar bajarilishi ta'minlanishining oltita eng ko'p qo'llaniladigan usullari qayd etib o'tilgan.

Majburiyatlarning bajarilishini ta'minlash usullari:



Majburiyatlarni yuqorida sanab o'tilgan har qanday usullaridan biri bilan ta'minlash ham kreditor bilan qarzdor (yoki qarzdorning majburiyatini ta'minlaydigan boshqa shaxs) orasida majburiyatlar huquqiy munosabatini vujudga keltiradi.

Fuqarolik kodeksining 259-moddasiga ko'ra, majburiyatlarning bajarilishi qonunchilik yoki shartnomada nazarda tutilgan boshqacha usullar bilan ham ta'minlanishi mumkin. Majburiyatlarning bajarilishini ta'minlashning boshqa usullari esa fuqarolik huquqi sohasidagi qonunlarda yoki tomonlarning kelishuvi bilan tuziladigan shartnomalarda nazarda tutilishi mumkin. Umumiy qoidaga ko'ra, tomonlar kelishuvi bilan shartnomada belgilanadigan majburiyatlarni ta'minlashning choralari qonun hujjatlariga zid bo'lmasligi kerak.

1. Neustoyka majburiyat-larning bajarilishini ta'minlashda eng ko'p qo'llaniladigan usul hisoblanadi.

Neustoyka deb, qonunchilik yoki shartnoma bilan belgilangan, qarzdor majburiyatni bajarmagan yoki lozim darajada bajarmagan taqdirda kreditorga to'lashi shart bo'lgan pul summasiga aytiladi.

Neustoyka jarima yoki penya shaklida bo'ladi. Majburiyatning bajarilishini ta'minlash usullari bo'lgan jarima bilan penya o'rtasida jiddiy farq yo'q. Ular faqat hisoblanish metodlari jihatidagina bir-biridan farq qiladi.

Garov deb, bir shaxsning boshqa shaxsga mol-mulknı yoki unga bo'lgan huquqini majburiyatni ta'minlash uchun berishiga aytiladi.

2. Garov majburiyat bajarilishini ta'minlashning muhim usullaridandir.

Mulknı garovga qo'yuvchi shaxs qarzdorning o'zi ham, shuningdek, uchinchi bir shaxs ham bo'lishi mumkin.

Garovning mohiyati shundan iboratki, qarzdor tomonidan majburiyat ijro etilmaganida kreditor o'zining talabini garovga qo'yilgan mulk hisobidan, birinchi navbatda, undirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Garovning quyidagi turlari mavjud:

- a) zakalat garovi – bunda garov narsasi (predmeti) garovga oluvchida saqlanadi;
- b) ipoteka garovi – bunda ko'chmas mol-mulk garovga olinadi;
- v) huquqlar garovi – bunda mulkiy huquqlar garovga olinadi.

3. Qarzdorning mol-mulknı ushlab qolish O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksida mavjud bo'lgan majburiyatning bajarilishini ta'minlashning alohida yangi usuli sanaladi.



Qarzdorning mol-mulknı ushlab qolish deb, qarzdorga yoki qarzdor ko'rsatgan shaxsga topshirilishi lozim bo'lgan ashyoni saqlayotgan kreditor ushbu ashyo haqini to'lash majburiyati qarzdor tomonidan muddatida bajarilmaganda uni tegishli majburiyat bajarilgunga qadar ushlab qolishiga aytiladi.

Ushlab qolish huquqining vujudga kelishiga shartnoma majburiyatining buzilishi asos hisoblanadi. Masalan, oldi-sotdi shartnomasida sotuvchi tovarni topshirishdan oldin sotib oluvchi uning haqini to'liq yoki qisman to'lash (oldindan haq to'lash) majburiyati nazarda tutilgan hollarda sotib oluvchi tovar haqini shartnomada nazarda tutilgan muddatda to'lamasa, sotuvchi (mahsulot yetkazib beruvchi) tovar haqini oldindan to'lanmaguncha tovarni yetkazib berishni ushlab turishga haqli. Yoki bo'lmasa, FKning 715-moddasi to'rtinchi qismiga muvofiq, tashuvchi tashish uchun topshirilgan yuklarnı o'ziga tegishli kira haqini va tashish bo'yicha boshqa to'lovlarnı ta'minlash maqsadida ushlab turish huquqiga ega.

4. Kafillik – kredit ta'minotining bir turi bo'lib, unda kafil kreditni qarzdor tomonidan to'liq yoki qisman to'lanishiga kafolat beradi, aks holda, kafilning o'zi kreditni kafillik summasi doirasida to'lab berishni o'z bo'yniga oladi.

Kafillik shartnomasi bo'yicha kafil boshqa shaxs o'z majburiyatini to'la yoki qisman bajarishi uchun uning kreditori oldida javob berishni o'z zimmasiga oladi.

Siz kafillik shartnomasiga imzo chekkaningizdan so'ng, do'stingiz bilan bir qatorda kredit to'lanishiga javobgar hisoblanasiz. Do'stingiz ma'lum bir sabablarga ko'ra, kreditni to'lamaganda kreditni to'lab berish majburiyati uning o'rniga sizga yuklatiladi.

Kafillik shartnomasi yozma shaklda tuzilishi kerak. Yozma shaklga rioya qilmaslik kafillik shartnomasining haqiqiy bo'lmasligiga olib keladi.

5. Kafolatning xususiyatlaridan biri shundaki, bunda har doim kafil sifatida bank, boshqa kredit muassasasi yoxud sug'urta tashkiloti kafil bo'lib qatnashadi.

Kafolatga binoan bank, boshqa kredit muassasasi yoki sug'urta tashkiloti (kafil) boshqa shaxs (prinsipal)ning iltimosiga ko'ra, kafil o'z zimmasiga olayotgan majburiyat shartlariga muvofiq prinsipalning kreditori (benefitsiar) pul summasini to'lash haqida yozma talabnoma taqdim etsa, pulni unga to'lash haqida prinsipalga yozma majburiyat beradi.

Ko'p hollarda kafil prinsipalga xizmat ko'rsatuvchi tashkilot hisoblanadi. Shu sababli kafil prinsipalning bankda saqlanayotgan pul mablag'lari hisobidan uning kreditorlari oldidagi majburiyatni bajaradi.

Kafolat haq baravariga tuziladi. Kafolat bergan bank (kredit muassasasi yoki sug'urta tashkiloti)ga prinsipal tegishli miqdorda haq to'laydi.

6. Zakalat to'g'risidagi kelishuv zakalatning summasidan qat'i nazar, yozma ravishda tuzilishi kerak.

*Shartnoma tuzayotgan
taflardan biri shartnomaning
tuzilganligini isbotlash va
uning ijrosini ta'minlash
yuzasidan beradigan pul
summasi **ZAKALAT** deb
ataladi.*

Zakalat, asosan, quyidagi 3 ta vazifani bajaradi:

birinchidan, berilgan zakalat summasi shartnomaning haqiqatdan ham tuzilganligini isbotlovchi dalil hisoblanadi;

ikkinchidan, zakalat – shartnoma bo'yicha avvaldan to'lanadigan pul summasi bo'lib, tegishli to'lovlar hisobiga muayyan summani to'lagan taraf shartnomani qisman ijro etgan hisoblanadi;

uchinchidan, zakalat shartnomadan kelib chiqqan majburiyatning ijrosini ta'minlash uchun belgilanadi. Zakalat bergan taraf shartnoma yuzasidan olgan o'z majburiyatlarini bajarmaganida bergan zakalat summasini yo'qotadi. Agar zakalat olgan taraf o'z majburiyatlarini bajarmasa, u ikkinchi tarafga zakalat summasining ikki barobarini to'lashga majbur bo'ladi.

Majburiyatlarning bekor bo'lishi

Majburiyatlarning bekor bo'lishi – bu huquqiy munosabatlar jarayonida qonunda ko'rsatilgan asoslar mavjud bo'lganda yoki shartnomada nazarda tutilgan zaruriy natijalarga erishilganda muayyan majburiyat turi bo'yicha bir tarafning talab qilish huquqi va unga muvofiq bo'lgan ikkinchi tarafning majburiyati bekor bo'lishi bilan bog'liq holatdan iborat yakunlovchi bosqichdir.

Majburiyatlarning bekor bo'lish asoslari



3-§. Shartnomalar haqida umumiy qoidalar va ularning ayrim turlari

Mamlakatimizdagi bugungi bozor iqtisodiyoti sharoitida jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni qonuniy tartibga solish bilan birga, shartnomaviy tartibga solish ham ushbu munosabatlar taraflarining xatti-harakatlarini ma'lum bir tizimga solib turuvchi asosiy vositalardan biri hisoblanadi.

Aytish mumkinki, qonun ham, shartnoma ham tartibga soluvchi vazifani bajaradi. Biroq bunda qonun normasi bilan shartnoma shartlari o'rtasida ikkita muhim farq mavjud:

1) shartnoma taraflarning erk izhori bo'lsa, huquq normasi – uni qabul qilgan organning erk-irodasi, izhori hisoblanadi;

2) har ikkalasining amal qilish doirasi ham turlichadir: shartnoma faqat uning taraflari huquq va majburiyatlarini belgilaydi va shartnomada ishtirok etmaydigan shaxslarga aslo ta'sir ko'rsata olmaydi, normativ hujjat esa barcha uchun yoki muayyan guruh subyektlari uchun taalluqli bo'ladi.

“**Shartnoma deb, ikki yoki bir necha shaxsning fuqarolik huquqlari va burchlarini belgilash, o'zgartirish yoki bekor qilishga qaratilgan o'zaro kelishuvlariga aytiladi.**”

Shartnoma tushunchasida asosiy belgi, asosiy shart – taraflarning muayyan natijaga erishishga qaratilgan o'zaro kelishuvlaridir. Taraflarning har qaysisi tomonidan shartnoma bo'yicha olinadigan huquq va burchlar har xil bo'lsa ham, ular oqibatda yagona huquqiy natija beradi, masalan, biron-bir narsaga nisbatan egalik huquqi o'tkaziladi yoki biron-bir ashyodan foydalanish huquqi olinadi.

Shartnoma tushunchasi bitim tushunchasiga yaqin tushuncha bo'lib, bu borada har qanday shartnoma bitim hisoblansa ham, har qanday bitim shartnoma bo'la olmaydi.

Bitimlar deb, fuqarolar va yuridik shaxslarning fuqarolik huquq va burchlarini belgilash, o'zgartirish yoki bekor qilishga qaratilgan harakatlariga aytiladi.

Shartnoma ham mohiyatiga ko'ra, ikki yoki undan ortiq shaxslarning huquq va majburiyatlarini vujudga keltiradi, o'zgartiradi va bekor qiladi.

Bozor munosabatlari sharoitida “shartnomalar erkinligi” tamoyili o'ziga xos

ahamiyatga egadir. Chunki shartnoma huquqiy tartibga solishning shakli sifatida shartnoma qatnashchilarining xohish-irodasi va harakatlarini namoyon etish hamda rasmiylashtirishning vositasi sifatida xizmat qiladi .

Shartnoma erkinligi tamoyilining mazmuni FKning 354-moddasida mustahkamlab qo'yilgan bo'lib, shartnoma fuqarolar va yuridik shaxslarning o'z xohishiga ko'ra, o'z erki irodasi bilan tuziladi, ya'ni fuqarolar va yuridik shaxslar shartnoma tuzishda erkindirlar. Shartnoma tuzishga majbur qilishga yo'l qo'yilmaydi.

Shartnomaning shartlari taraflarning xohishi bilan belgilanadi. Shuningdek, shartnomaning sharti taraflar kelishuvida boshqacha tartib belgilab qo'yilmaganligi tufayli qo'llaniladigan norma (dispozitiv norma)da nazarda tutilgan hollarda taraflar o'zaro kelishib, uning qo'llanishini bekor qilishlari yoki unda nazarda tutilganidan boshqacha shartni belgilashlari mumkin. Bunday kelishuv bo'lmaganda shartnomaning sharti dispozitiv norma bilan belgilanadi.

Agar shartnoma shartlari taraflar yoki dispozitiv norma bilan belgilab qo'yilgan bo'lmasa, tegishli shartlar taraflar o'rtasidagi munosabatlarga nisbatan qo'llanilishi mumkin bo'lgan ish muomalasi odatlari bilan belgilanadi.

Shartnomaning mazmuni, shakli va turlari

Fuqaroviy huquqiy shartnomaning mazmunini uning bandlari (shartlari, rekvizitlari) tashkil etadi Amaldagi qonunchilikka ko'ra, agar taraflar o'rtasida shartnomaning barcha muhim shartlari yuzasidan talab qilinadigan shaklda kelishuvga erishilgan bo'lsa, shartnoma tuzilgan hisoblanadi.

Ba'zi shartnomalar uchun xos muhim bandlar qonun bilan belgilanadi.

Shartnomaning shakli. Agar qonunda muayyan turdagi shartnomalar uchun ma'lum bir shakl belgilab qo'yilgan bo'lmasa, shartnoma bitimlar tuzish uchun nazarda tutilgan har qanday shaklda tuzilishi mumkin.



Shartnomalarunda ishtirok etayotgan taraflar o'rtasida huquq va majburiyatlarning o'zaro taqsimlanishiga qarab *bir tomonlama*, *ikki tomonlama* va *ko'p tomonlama* shartnomalarga bo'linadi.

Bir tomonlama shartnomada ishtirok etayotgan taraflarning birida faqat huquq bo'lib, hech qanday majburiyat bo'lmaydi, ikkinchi tarafda esa faqat majburiyat bo'ladi. Masalan, qarz shartnomasida qarzdor olgan pul summasini o'z vaqtida qarz beruvchiga to'lash majburiyatiga va kreditor esa uni talab qilish huquqiga ega.

Ikki tomonlama shartnomada esa har ikki taraf ham alohida huquq va majburiyatga ega bo'ladi. Bunday shartnomaga oldi-sotdi shartnomasini misol qilib keltirish mumkin. Bu shartnoma bo'yicha sotuvchi sotilgan ashyoning bahosini talab qilish huquqiga va sotilgan ashyoni oluvchiga topshirish majburiyatiga, sotib oluvchi esa olayotgan ashyoning bahosini to'lash majburiyatiga va sotib olingan ashyoni talab qilib olish huquqiga ega bo'ladi.

Fuqarolik muomalasida tuziladigan shartnomalarning aksariyati ikki tomonlama shartnomalar hisoblanadi.

Ko'p tomonlama shartnomalar ham mavjud bo'lib, unda taraflar uch va undan ortiq bo'ladi. Bunday shartlarda bir paytning o'zida har bir tarafda muayyan huquq va majburiyatlar bo'lishi xarakterlidir. Bunga misol qilib, lizing va franshizing shartnomalarini keltirish mumkin.

Shuningdek, shartnomalar haq baravariga va tekinga tuziladigan shartnomalarga bo'linadi:

- shartnoma bo'yicha taraf o'z burchlarini bajarganligi uchun haq olishi yoki unga boshqa muqobil to'lov to'lanishi lozim bo'lsa, bunday shartnoma haq evaziga tuzilgan shartnoma bo'ladi (misol uchun, oldi-sotdi, ijara va boshqa shartnomalar);

- shartnoma bo'yicha bir taraf ikkinchi tarafga undan haq yoki boshqa muqobil to'lov olmasdan biror narsani berish majburiyatini olsa, bunday shartnoma tekinga tuzilgan shartnoma hisoblanadi (misol uchun, hadya, foizsiz qarz va boshqa shartnomalar).

Umumiy qoidaga ko'ra, shartnoma tuzilgan paytidan boshlab kuchga kiradi va taraflar uchun majburiy bo'lib qoladi. Ammo taraflar o'zlari tuzgan shartnomaning shartlarini kuchga kirish vaqtini belgilab qo'yishga haqlidirlar.

Qonunda yoki shartnomada shartnomaning amal qilish muddati tugashi taraflarning shartnoma bo'yicha majburiyatlari bekor bo'lishiga olib keladi, deb belgilanishi mumkin. Bunday shart yozib qo'yilmagan taqdirda taraflar shartnomaning amal qilish muddati majburiyatni bajarishning oxirgi muddatigacha amal qiladi.

Shartnomaning amal qilish muddati tugashi taraflarni uni buzganlik uchun javobgarlikdan ozod qilmaydi.

Shartnomalar tuzilish paytiga va mazmuniga qarab real va konsensual shartnomalarga bo'linadi.

Real shartnomalar bo'yicha huquq va majburiyatlar taraflar o'zaro kelishgan va shartnoma narsasi, ashyo yoki pul topshirilgan paytdan vujudga keladi.

“Real” so'zi lotincha “res” so'zidan olingan bo'lib, “ashyo” ma'nosini bildiradi.

Real shartnomaga misol tariqasida hadya, qarz, tekin foydalanish, omonat saqlash shartnomalarini ko'rsatish mumkin.

Konsensual shartnomalar bo'yicha huquq va majburiyatlar taraflarning kelishganlari, shartnomani qonun bilan talab qilingan shaklda rasmiylashtirganlari zahoti paydo bo'ladi. "Konsensual" so'zi lotincha "consensus" so'zidan olingan bo'lib, "kelishuv" ma'nosini bildiradi. Konsensual shartnomaga oldi-sotdi, pudrat, mulkni ijaraga berish kabi shartnomalarni misol qilib ko'rsatish mumkin. Aytish mumkinki, fuqarolik huquqida aksariyat shartnomalar konsensual shartnomalar guruhiga kiradi.

Shartnomalarni tuzish, o'zgartirish va bekor qilish tartibi hamda asoslari

Agar taraflar o'rtasida shartnomaning barcha muhim shartlari yuzasidan shunday hollarda talab qilinadigan shaklda kelishuvga erishilgan bo'lsa, shartnoma tuzilgan hisoblanadi.



Shartnoma taraflardan birining oferta (shartnoma tuzish haqida taklif) yo'llashi va ikkinchi taraf uni akseptlashi (taklifni qabul qilishi) yo'li bilan tuziladi. Birinchi davr – shartnoma tuzishga taklif qilish davri; bu oferta, shartnoma tuzishga taklif qiluvchi esa offerent deb ataladi. Ikkinchi davr – shartnoma tuzish to'g'risidagi taklifni qabul qilish davri; bu aksept, taklifni qabul qiluvchi akseptant deb aytiladi.

Shartnoma tuzishning umumiy tartibiga oid qoidalar FKning 364–381-moddalarida berilgan.

Shartnoma o'zgartirilganida taraflarning majburiyatlari o'zgartirilgan holda saqlanib qoladi. Shartnoma bekor qilinganida taraflarning majburiyatlari bekor bo'ladi.

Tarafdardan birining talabi bilan shartnoma sud tomonidan o'zgartirilishi yoki bekor qilinishi

01

Ikkinchi taraf shartnomani jiddiy ravishda buzsa

02

Qonunlar va shartnomada nazarda tutilgan hollarda

Fuqaroviy-huquqiy shartnomalar tuzilishi qanchalik muhim hisoblansa, ularni bekor qilish yoki o'zgartirish kiritish ham shunchalik ahamiyatlidir. Agar FKda nazarda tutilmagan shartnomalarga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish yoxud uni bekor qilish zarurati vujudga kelganda, FKning shartnomalar to'g'risidagi umumiy qoidalar bobidagi normalar asosida hal qilinadi.

Oldi-sotdi shartnomasi tushunchasi, belgilari va turlari

Oldi-sotdi shartnomasi insoniyat tomonidan eng qadim zamonlardan buyon qo'llanib kelinayotgan shartnomalardan biridir. Jamiyatda tovar-pul munosabatlari qaror topishi bilan turli kasb-hunar kishilari oldi-sotdi shartnomasi orqali boshqa kasb-hunar kishilari mehnati mahsulotlarini sotib olib, iste'mol qilish va ayni vaqtda, o'z mehnatlari mahsulotlarini sotish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

“

Oldi-sotdi shartnomasi bo'yicha bir taraf (sotuvchi) tovarni boshqa taraf (sotib oluvchi)ga mulk qilib topshirish majburiyatini, sotib oluvchi esa bu tovarni qabul qilish va buning uchun belgilangan pul summasini (bahosini) to'lash majburiyatini oladi.

”

Ayni vaqtda ushbu shartnomani boshqa o'xshash shartnomalardan ajratib turuvchi huquqiy belgilari mavjud bo'lib, unga quyidagilar kiradi:

birinchidan, oldi-sotdi shartnomasi haq baravariga tuziladigan (pulli) shartnoma

hisoblanadi. Bunda har doim sotuvchi topshiradigan mol-mulk (tovar) evaziga sotib oluvchi muayyan miqdorda pul (so‘m, valyuta) bilan belgilangan haq to‘laydi;

ikkinchidan, oldi-sotdi shartnomasi konsensual shartnomalar guruhiga mansub. Boshqacha aytganda, bu shartnoma bo‘yicha taraflar o‘rtasidagi huquq va majburiyatlar shartnomaning barcha muhim shartlari to‘g‘risida o‘zaro kelishilgan va shartnoma tegishli shaklda rasmiylashtirilgan vaqtdan boshlab vujudga keladi;

uchinchidan, shartnoma munosabatlari tarkibiga ko‘ra, u ikki tomonlama shartnoma sanaladi. Yuqorida Fuqarolik kodeksida mustahkamlab qo‘yilgan shartnomaga berilgan ta’rifdan ham ko‘rinib turibdiki, ushbu shartnomada ikki taraf – sotuvchi va sotib oluvchi qatnashadi va har ikkala taraf ma’lum huquq va majburiyatlarga ega bo‘ladi: sotuvchi ashyoni topshirish burchini va buning uchun haq olish huquqini oladi, oluvchi esa ashyo (tovar) qiymatini to‘lashi lozim va sotilgan ashyoning o‘ziga topshirilishini talab qilish huquqini oladi.



Bunda taraflar sifatida fuqarolar va yuridik shaxslar qatnashishi mumkin. Ayni vaqtda muayyan hollarda shartnomada taraf sifatida davlat ham ishtirok etishi mumkin.

Oldi-sotdi shartnomasining predmeti, bahosi va muddatlari

Oldi-sotdi shartnomasi bo‘yicha erkin suratda boshqa shaxslarga berilishi mumkin bo‘lgan, fuqarolik muomalasidan tashqari chiqarilmagan har qanday ashyolar tovar bo‘lishi mumkin.

Fuqarolik muomalasidan chiqarilgan obyektlar olish-sotish predmeti bo‘la olmaydi. Shuningdek, sotilishi hamda sotib olinishi mumkin bo‘lmagan davlat mol-mulk turlarining ro‘yxati O‘zbekiston Respublikasining 1991-yil 19-noyabrdagi “Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to‘g‘risida”gi 425-XII-son qonunining 4-moddasida ko‘rsatilgan. Bunga davlatning mutlaq mulk huquqi asosida tegishli bo‘lgan obyektlar, tarixiy-madaniy va tabiiy meros obyektlari, harbiy-texnikaviy mol-mulk, harbiy qurol-yarog‘lar, portlovchi va radioaktiv moddalar, umumiy foydalanishdagi avtomobil yo‘llari, qabriston va sh.k. obyektlar kiradi. Ayrim obyektlar fuqarolik muomalasida cheklangan harakatda bo‘ladi. Ularni

maxsus ruxsat olish asosida sotib olish yoki sotish mumkin (masalan, kuchli narkotik dorilar faqat maxsus retsept asosida, ro‘yxatda qayd etilib sotiladi).

Oldi-sotdi shartnomasida tovarning bahosi taraflarning kelishuvi bilan belgilanadi. Qonunda nazarda tutilgan hollarda tegishli vakolatga ega bo‘lgan davlat organlari belgilaydigan yoki tartibga soladigan baholar (ta‘riflar, rassenkalar, stavkalar va h.k.) qo‘llaniladi (FK 356-m. 2-q.).

Oldi-sotdi shartnomasida qatnashuvchi har ikkala taraf qonun yoki shartnoma bo‘yicha o‘z majburiyatlarini bajarmaganlik uchun javobgardir.

Hadya shartnomasi tushunchasi, huquqiy belgilari va predmeti

Hadyaning mohiyati shundaki, bunda mulk tekin topshiriladi, ya‘ni hadya qiluvchining tasarrufida bo‘lgan ashyo hadya oluvchiga mol-mulk qilib o‘tkaziladi.



Hadya shartnomasi belgilariga ko‘ra tasnifi

01

Bir taraflama

02

Real

03

Tekinga tuziladigan shartnoma

Hadya shartnomasining predmeti fuqarolik muomalasidagi obyektlar: ashyolar, mulkiy huquqlar, ko‘char va ko‘chmas mulklar bo‘lishi mumkin.

Hadya shartnomasining shakli uning mazmunidan kelib chiqadi. Umumiy holda hadya qilish, ya’ni hadyani hadya oluvchiga topshirish og‘zaki tarzda amalga oshirilishi mumkin. Ko‘pincha, hadyani topshirish, uni taqdim qilish ramziy topshirish (masalan, yangi kvartirani yoki avtomobil kalitini topshirish) yoki mulkiy huquqni guvohlantiruvchi biron-bir hujjatni taqdim etish yo‘li bilan amalga oshiriladi.

Ko'char mulklar bo'yicha quyidagi hollarda hadya shartnomasi oddiy yozma shaklda tuziladi:

hadya qiluvchi yuridik shaxs bo'lganida

01

fuqarolar o'rtasida eng kam ish haqining o'n baravaridan ortiq summaga shartnoma tuzilayotganda

02

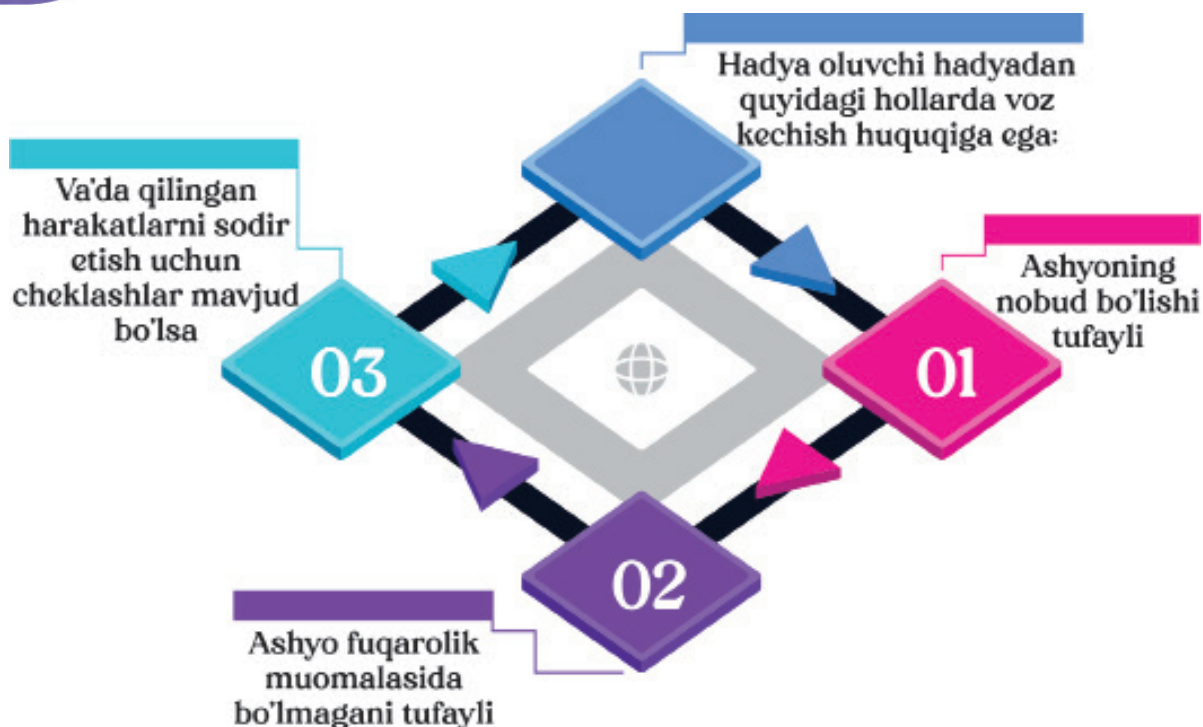
shartnoma bo'yicha kelajakda hadya qilish va'da qilingan hollarda

03

Ko‘chmas mulkni hadya qilish shartnomasi notarial tasdiqlanishi va davlat ro‘yxatidan o‘tkazilishi lozim.

Shartnomada qatnashuvchi taraflar hadya qiluvchi va hadya oluvchi deb atalib, o‘z navbatida, ular fuqarolar, yuridik shaxslar va davlat bo‘lishi mumkin. Hadya fuqarolik-huquqiy xarakterdagi shartnoma bo‘lgani bois hadya qiluvchi va hadya oluvchi muomala layoqatiga ega bo‘lishi lozim. Ba’zan muomala layoqatiga ega bo‘lmagan shaxslar nomidan shartnomalarni ularning qonuniy vakillari tuzadilar.

Yuqorida aytganimizdek, hadya bo‘yicha taraflarning subyektiv huquq va majburiyatlari hadyani bekor qilish va undan voz kechish bilan uzviy bog‘liq.



Hadya shartnomasida hadya oluvchi hadya qiluvchidan oldin vafot etgan taqdirda hadya qiluvchining hadyani bekor qilish huquqi shart qilib qo'yilishi mumkin. Bu jihatdan hadyani shartli bitimlar sirasiga kiritish mumkin.

Mulk ijarasi tushunchasi va mohiyati

Mulk ijarasi shartnomasi bo'yicha ijaraga beruvchi ijaraga oluvchiga haq evaziga mol-mulkni vaqtincha egalik qilish va foydalanish yoki foydalanish uchun topshirish majburiyatini oladi.

Mulk ijarasi shartnomasi mulkdor tomonidan mol-mulkni tasarruf etish usulini o'zida ifodalaydi.

Mulk ijarasi shartnomasi bo'yicha ijaraga beruvchi ijaraga oluvchiga haq evaziga mol-mulkni vaqtincha egalik qilish va foydalanish yoki foydalanish uchun topshirish majburiyatini oladi.

Mulk ijarasi shartnomasi mulkdorga mulkni ijaraga berish orqali muayyan daromad ko'rish imkoniyatini beradi. Mazkur shartnoma tadbirkorlik faoliyatida ham, boshqa, shu jumladan, maishiy sohalarda ham keng qo'llaniladi. Bunda mulkdor o'zi tomonidan vaqtincha foydalanilmayotgan mol-mulkini ijaraga beradi.

Umumiy qoidaga ko‘ra, mulk ijarasi shartnomasida mol-mulk ijaraga beruvchi tomonidan ijaraga oluvchiga egalik qilish va foydalanish uchun topshiriladi. Masalan, transport vositalari ijarasi shartnomasi va prokat shartnomasi (FK 558 va 564-m.). Shu bilan birga, alohida hollarda ijaraga mol-mulk faqat foydalanish uchun topshirilishi mumkin. Masalan, bino va inshootlar ijarasida obyekt ijaraga oluvchiga faqat foydalanishga topshirilishi mumkin (FK 573-m.).

Mulk ijarasi shartnomasi haq evaziga tuziladi. Mulk ijarasi shartnomasi obyektlari ijaraga oluvchiga haq evaziga topshiriladi. Aks holda mol-mulkdan tekin foydalanish (FK 36-bob) yuz beradi.

Mulk ijarasi shartnomasining obyekti ko‘chmas mulk ham, ko‘char mulk ham bo‘lishi mumkin.

FK 79, 214 va 215-moddalariga asosan, davlat nomidan mulk ijarasi munosabatlarida davlat hokimiyati organlari va boshqa maxsus vakolatli organlar ishtirok etadi.

Uy-joy ijarasi

Uy-joy ijarasi shartnomasi tushunchasi.

Uy-joyni ijaraga berish shartnomasiga binoan, bir taraf – uy-joyning mulkdori yoki u vakolat bergan shaxs (ijaraga beruvchi) – boshqa taraf (ijaraga oluvchi)ga uy-joyda yashash uchun uni haq evaziga egalik qilish va foydalanishga topshirish majburiyatini oladi.

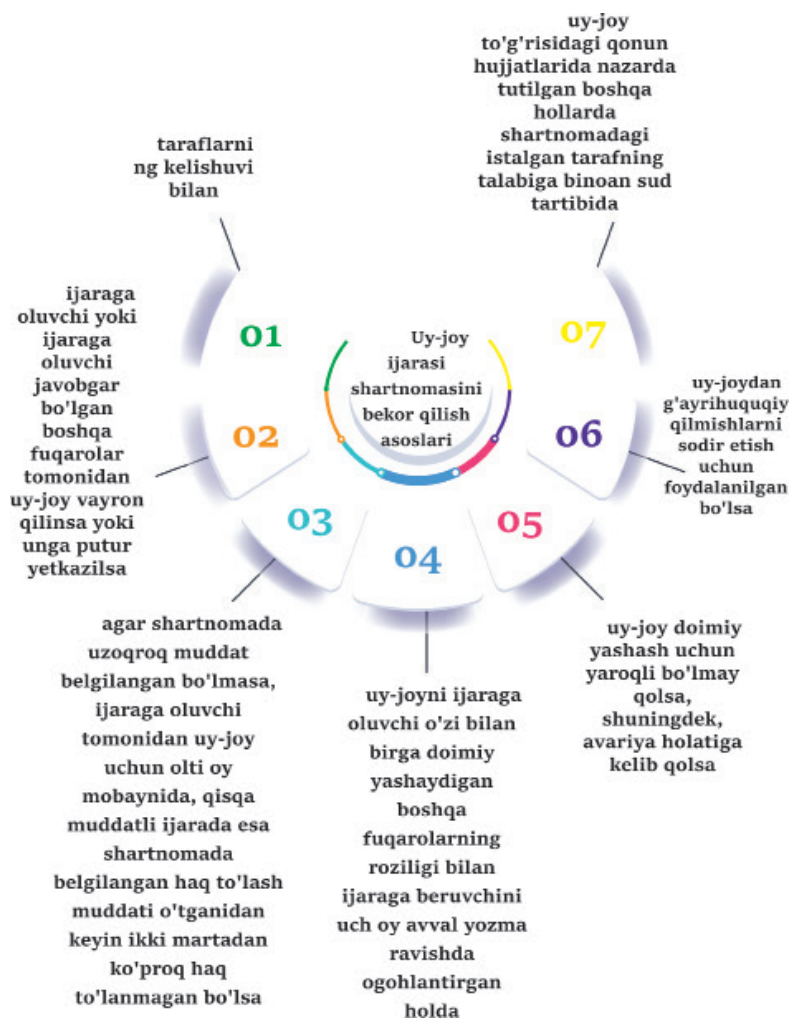
Uy-joy yuridik shaxslarga ijara shartnomasi yoki boshqa shartnoma asosida egalik qilish va (yoki) foydalanish uchun topshirilishi mumkin. Yuridik shaxs uy-joydan faqat fuqarolarning yashashi uchun foydalanishi mumkin.

Uy-joyni ijaraga berish shartnomasi yozma shaklda tuziladi.

Fuqarolar o‘rtasida tuzilgan uy-joyni ijaraga berish shartnomasi davlat soliq organlarida hisobga qo‘yilishi lozim.



Uy-joyni ijaraga berish shartnomasi besh yildan ortiq bo'lmagan muddatga tuziladi. Agar shartnomada muddat ko'rsatilgan bo'lmasa, u besh yilga tuzilgan hisoblanadi.



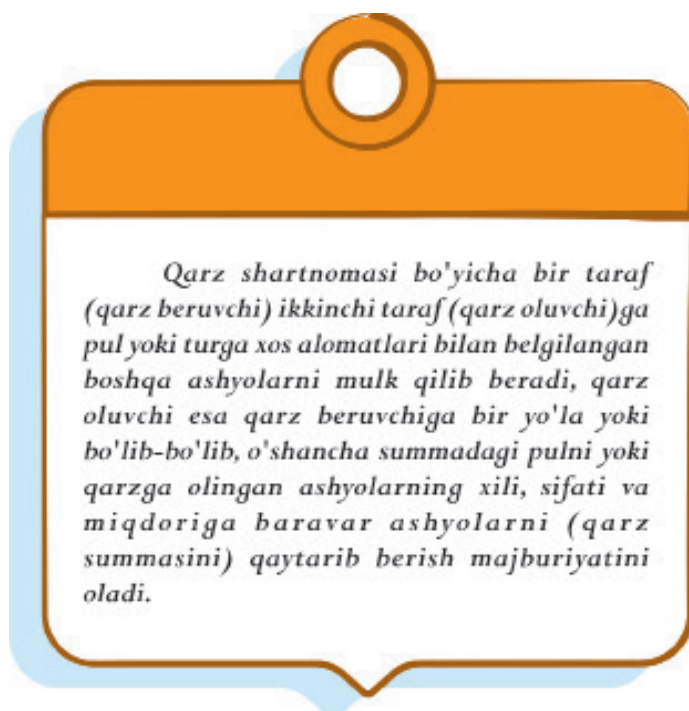
Qarz va kredit shartnomalari tushunchasi, ahamiyati va turlari

Qarz shartnomasi hali kishilik jamiyatidagi ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy munosabatlar u qadar rivojlanmagan paytdayoq shakllangan edi. Qarz ko‘rinishidagi dastlabki munosabatlar, kishilarning bir-birlariga moddiy ashyolarni qaytarib berish sharti bilan foydalanishga berish tarzida vujudga keldi. Keyinchalik, pul ixtiro qilinishi bilan qarz shartnomasi o‘zining hozirgi ko‘rinishini oldi.

Qarz shartnomasining bugungi kundagi huquqiy belgilari dastlab Qadimgi Rimda paydo bo‘ldi. Kishilik jamiyati shakllanib, qarz shartnomasi nafaqat o‘zaro yordam va ishonch turi, balki foyda ko‘rish vositasi sifatida ham keng qo‘llanila boshlandi. Jamiyatning boy kishilari tomonidan berilgan qarzlarni uchun foizlar olish tartibi daromadga aylana bordi va bu holat qarz shartnomasining keng qo‘llanilishi va takomillashuviga sabab bo‘ldi.

Bugungi bozor iqtisodiyotiga asoslangan sharoitda fuqaroviy-huquqiy shartnomalarning bir turi sifatida qarz shartnomasi ham keng qo‘llanilib kelinmoqda. Qarz shartnomasining ahamiyati barcha sohalarda, ayniqsa, kundalik ehtiyojlarda va tadbirkorlik faoliyatida ham muhim hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 41-bobi “Qarz va kredit” deb nomlanadi.



Qarz shartnomasi taraflar o‘rtasida pul yoki ashyolar topshirilgan paytdan boshlab tuzilgan hisoblanadi.

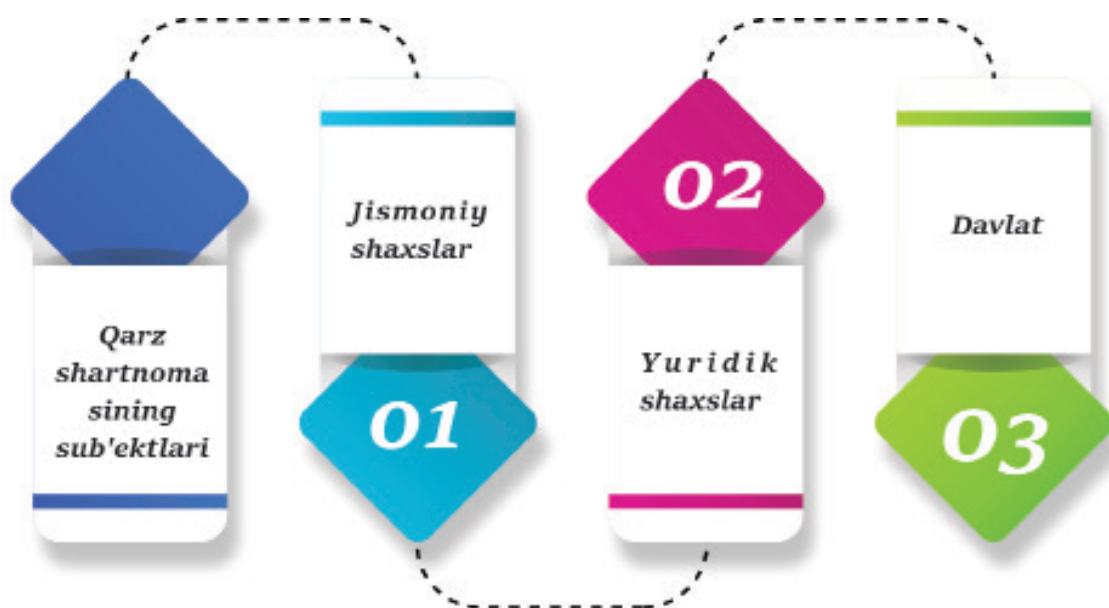
Qarz shartnomasiga asosan, qarz beruvchi qarz oluvchining egaligiga yoki operativ boshqaruviga pul summasini yoxud son, miqdor, o‘lchovdagi mulkni (ashyoni) beradi. Qarzdor esa shartnoma shartiga ko‘ra, olingan pul summasini yoki mulkni (ashyoni) qarz beruvchiga qaytarishi lozim bo‘ladi.

Qarz shartnomasining predmeti pul yoki moddiy alomatlariga ko'ra, og'irlik yoki o'lchov miqdori bilan belgilangan narsalar (tugallanadigan ashyolar) hisoblanadi.

Qoida bo'yicha tugallanmaydigan ashyolar va mol-mulklar qarz shartnomasining predmeti bo'la olmaydi. Tugallanadigan va tugallanmaydigan ashyolar tushunchasi mazkur darslikning 4-bobida batafsil yoritilgan.

Qarz shartnomasi oddiy yozma yoki notarial tasdiqlangan shaklda tuzilishi mumkin.

Qarz shartnomasining subyektlari jismoniy shaxslar, yuridik shaxslar va davlat hisoblanadi.



Bozor munosabatlarning takomillashib borishi qarz shartnomasi sub'ektlarining doirasini ham kengaytirib borishi tabiiy. Jumladan, yakka tadbirkorlar yoki oilaviy tadbirkorlik sub'ektlarini ham bular qatoriga kiritish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-noyabr kunidagi "Ichki ishlar organlari kadrlari bilan ishlash va ularning xizmatini tashkil etish tartibini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3413-sonli Qarorida HONing yashash sharoitini yaxshilashga muhtoj xodimlariga besh yildan oshmaydigan muddatga eng kam ish haqining ming baravaridan oshmaydigan miqdorda foizsiz qarz berish nazarda tutilgan. Ushbu qarz shartnomasi yozma shaklda tuzilishi shart, chunki FKning 733-moddasi talabiga ko'ra, bir tomon yuridik shaxs bo'lganda, qarz summasidan qat'i nazar, qarz shartnomasi yozma shaklda tuzilishi kerak.



Qarz shartnomasi yuzasidan da'volashish. Qarz shartnomasi bo'yicha nizo kelib chiqqan taqdirda taraflar shartnoma shartlari bo'yicha nizoni o'zaro hal qiladilar. Nizo o'zaro hal qilinmasa, taraflar tegishli tartibda sud (iqtisodiy sud, hakamlk sudi yoki fuqarolik ishlari bo'yicha sud)ga da'vo taqdim qilish huquqiga egadirlar.

Mamlakatimizda kredit munosabatlarini huquqiy tartibga solishda bir qator qonun hujjatlari qabul qilingan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi (41-bob 2-paragrafi), O'zbekiston Respublikasining 2006-yil 4-oktabrdagi "Ipoteka to'g'risida"gi O'RQ-58-sonli qonuni, O'zbekiston Respublikasining 2006-yil 6-maydagi "Iste'mol krediti to'g'risida"gi O'RQ-33-sonli qonuni va boshq.



Yodda saqlang!

Kredit shartnomasi bo'yicha bir taraf — bank yoki boshqa kredit tashkiloti (kreditor) ikkinchi tarafga (qarz oluvchiga) shartnomada nazarda tutilgan miqdorda va shartlar asosida pul mablag'lari (kredit) berish, qarz oluvchi esa olingan pul summasini qaytarish va uning uchun foizlar to'lash majburiyatini oladi.



Tijorat krediti – sotuvchilarning xaridorlarga tovar shaklida beradigan kreditidir. Bunda tovarlar ma'lum muddatga pulini to'lash sharti bilan nasiyaga beriladi.

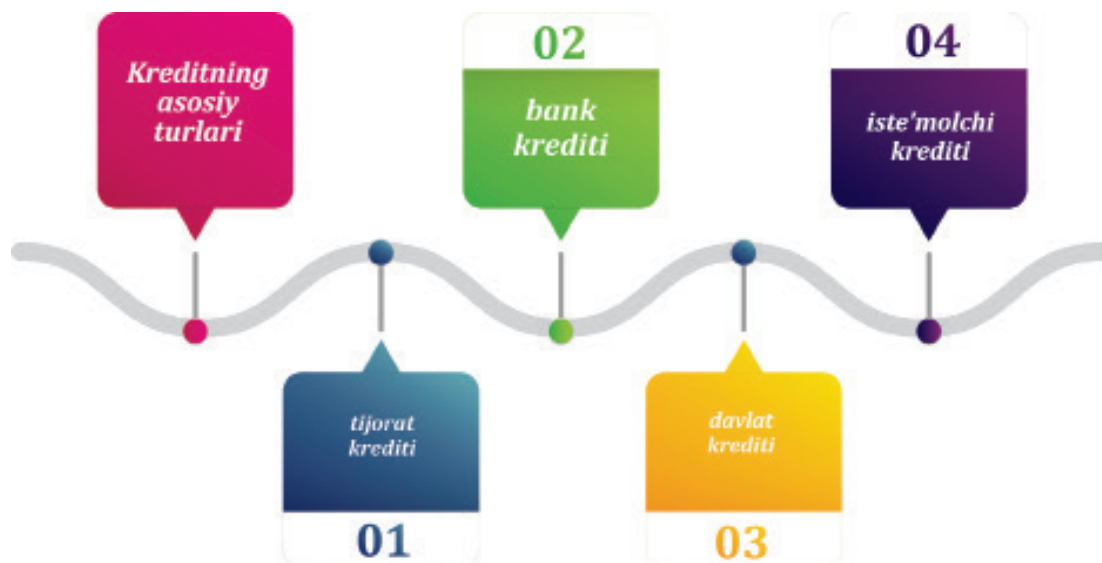
Bank krediti bank va boshqa kredit tashkilotlari pulni uning egalariga foiz to'lash sharti bilan o'z qo'llarida jamlaydilar va o'z nomidan qarz berib, foiz oladilar.

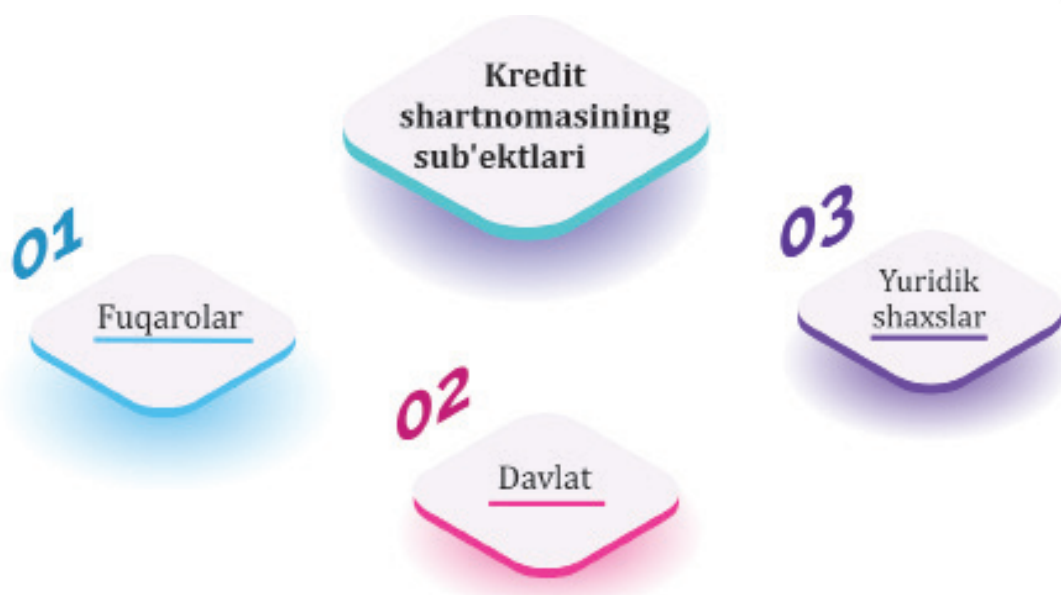
Iste'molchi kreditida tijorat banklari iste'molchilarga tovar sotib olish uchun qarz beradilar. Masalan, iste'molchi kredit kartochkalari.

Davlat krediti deganda, banklarning davlatga qarz berishi yoki davlatdan qarz olishi tushuniladi. Davlat krediti, asosan, davlat zayomi shaklida bo'ladi. Zayom davlatning qarzдорlik guvohnomasi bo'lib, davlat zayomni belgilangan vaqtda qaytarib olish va foiz to'lashni kafolatlaydi.

Xalqaro kredit – bu qarz kapitalining jahon miqyosidagi harakati bo'lib, ushbu harakat tovar va valuta ko'rinishidagi mablag'larni qaytarib berish bilan bog'liqdir.

Kredit shartnomasi huquqiy belgilariga ko'ra, konsensual, ikki tomonlama va haq baravariga tuziladi.

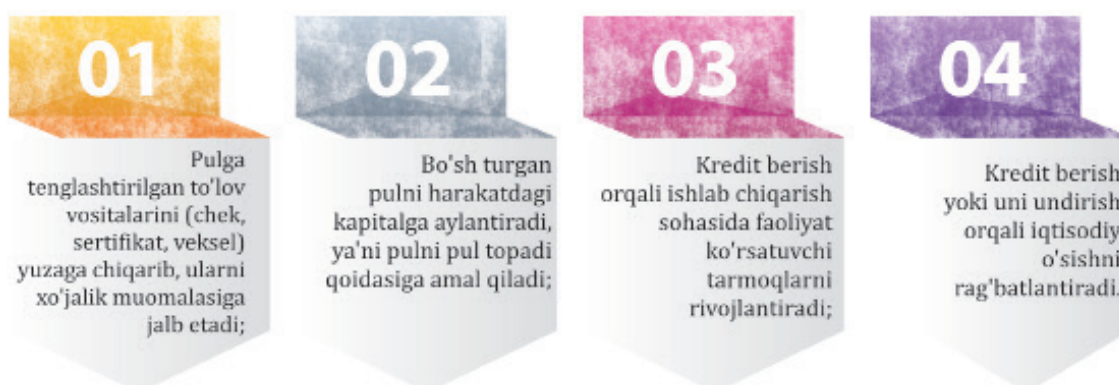




Kreditning qaydagi xususiyatlari bilan qarz shartnomasidan farq qiladi:

1. Kredit shartnomasi bo'yicha kreditor sifatida faqat bank yoki boshqa kredit tashkiloti (uning ustavida belgilangan bo'lsa) qatnashadi;
2. Kredit shartnomasi bo'yicha kredit oluvchi kreditorga foizlar to'lashi shart, ya'ni kredit foizsiz bo'lmaydi;
3. Kredit shartnomasi faqat yozma shaklda tuziladi. Kredit shartnomasining yozma shakliga rioya qilmaslik uning haqiqiy emasligiga olib keladi;
4. Kredit shartnomasi real emas, balki konsensual shartnomalar guruhiga kiradi. Shu sababli shartnoma tuzilgandan keyin u taraflar o'rtasida huquq va majburiyatlarni vujudga keltiradi. Bunday holda shartnomaning bajarilmasligiga FKning 746-moddasida belgilangan hollardagina yo'l qo'yiladi.

Kredit shartnomasi yoki kreditning asosiy vazifalari



BMT tomonidan Fuqaroviy va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 11-moddasida **“hech kim biror-bir shartnoma majburiyatini bajara olmaydigan ahvolda bo'lgani asosidagina ozodlikdan mahrum etilishi mumkin emas”** deb belgilangan.

4-§. Zarar yetkazishdan kelib chiqadigan majburiyatlar

Fuqarolik huquqida “Zarar yetkazishdan kelib chiqadigan majburiyatlar” shartnomadan tashqari kelib chiqadigan majburiyatlar deb ham ataladi. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 57-bobi “Zarar yetkazishdan kelib chiqadigan majburiyatlar” deb nomlanadi.

Yuridik adabiyotlarda zarar yetkazishdan kelib chiqadigan majburiyatlar delikt majburiyat deb ham ataladi. “Delikt” – lotincha “deliktum” so‘zidan olingan bo‘lib, “buzish”, “ayb”, “huquqbuzarlik” kabi ma‘nolarni anglatadi.

Zarar yetkazishdan kelib chiqadigan majburiyat tushunchasiga fuqarolik qonunchiligida ta‘rif berilmagan. Biroq FKning 985-moddasida “g‘ayriqonuniy harakat (harakatsizlik) tufayli fuqaroning shaxsiga yoki mol-mulkiga yetkazilgan zarar, shuningdek, yuridik shaxsga yetkazilgan zarar, shu jumladan, boy berilgan foyda zararni yetkazgan shaxs tomonidan to‘liq hajmda qoplanishi” belgilangan.



Zarar yetkazishdan kelib chiqadigan majburiyatlar fuqarolik-huquqiy majburiyatlarning boshqa turlari kabi muayyan yuridik faktlar asosida vujudga keladi. Mazkur majburiyat vujudga kelishi uchun asos bo‘ladigan qonun hujjatlarida ko‘zda tutilgan yuridik faktlar – zarar yetkazish fakti, ya‘ni delikt hisoblanadi.

Delikt majburiyatlarda zararining kutilmagan hodisa va tasodiflar oqibatida vujudga kelishi bois uning kelib chiqishini har doim ham oldindan aniq aytib (bashorat qilib) bo‘lmaydi.

Zarar yetkazish tufayli vujudga keladigan majburiyatga binoan, jabrlangan shaxs yetkazilgan zarar uchun javobgar bo‘lgan shaxsdan o‘zining avvalgi holati tiklanishini yoki ko‘rgan zararining qoplanishini talab qila oladi.

Zarar yetkazishdan kelib chiqadigan majburiyat subyektlari: zarar ko‘rgan shaxs (jabrlanuvchi) va zarar yetkazuvchi (delikvent) hisoblanadi.

Bunday subyektlar sifatida fuqarolar, yuridik shaxslar va davlat (davlat organlari) ham bo‘lishi mumkin. Delikt munosabatlarda jabrlangan, ya‘ni zarar ko‘rgan shaxs

kreditor sifatida, zarar uchun javobgar bo‘lgan shaxs qarzdor sifatida harakat qiladi.

Fuqarolik huquqining umumiy qoidasiga ko‘ra, yetkazilgan zararni qoplash uni yetkazgan shaxs (deliktvent) tomonidan amalga oshiriladi. Ammo fuqarolik huquqida shunday ham bo‘ladiki, bir shaxs boshqa shaxslarning harakatlari uchun javobgar hisoblanadi. FKning 985-moddasiga ko‘ra, “Qonunda zararni to‘lash majburiyati zarar yetkazuvchi bo‘lmagan shaxsga yuklatilishi mumkin”.

Bir shaxsning g‘ayriqonuniy aybli harakati tufayli yetkazilgan zarar delikvent tomonidan emas, boshqa shaxslar tomonidan qoplanishi holatlari fuqarolik qonun hujjatlarida o‘z ifodasini topgan. Bular jumlasiga:

➤ “Yuridik shaxsning yoki fuqaroning o‘z xodimi tomonidan yetkazilgan zarar uchun javobgarligi” (FK 989-m.);

➤ “Davlat organlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, shuningdek, ularning mansabdor shaxslari tomonidan yetkazilgan zarar uchun javobgarlik” (FK 990-m.);

➤ “Tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organlar, surishtiruv, dastlabki tergov, prokuratura organlari va sudning qonunga xilof harakatlari tufayli yetkazilgan zarar uchun javobgarlik” (FK 991-m.);

➤ “O‘n to‘rt yoshgacha bo‘lgan voyaga yetmaganlar tomonidan yetkazilgan zarar uchun javobgarlik” (FK 993-m.);

➤ “Muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqaro tomonidan yetkazilgan zarar uchun javobgarlik” (FK 996-m.) kabilarni keltirish mumkin.

Delikt instituti, asosan, ikki turdagi vazifani bajaradi:

birinchidan, avvalgi holatni tiklash yoki zararni qoplash, ya’ni jabrlangan shaxsning buzilgan huquqlari tiklanadi hamda ko‘rgan zarari qoplanadi;

ikkinchidan, tarbiyaviy funksiyani, ya’ni qonunga xilof xatti-harakatlarning oldini olish vazifasini bajaradi.

Mazkur institutning avvalgi holatni tiklash vazifasi shuki, u g‘ayriqonuniy xatti-harakat natijasida vujudga kelgan salbiy mulkiy oqibatlarni tugatishga, chunonchi, sog‘liqni tiklashga, nobud qilingan ashyo o‘rniga yangi ashyo olishga yoki zararlangan ashyoni tuzatishga yoxud ko‘rgan zarar qoplanishiga imkon beradi.

Bu institut tarbiyaviy funksiyasiga ko‘ra, yetkazilgan zararni undirish imkonini berish bilan qonunchilikka rioya qilish, fuqarolarning hayoti, sog‘lig‘i va boshqa manfaatlariga, shuningdek, ijtimoiy va xususiy mulkka ehtiyotkorona munosabatda bo‘lish, g‘ayriqonuniy xatti-harakatlarning oldini olish vazifasini amalga oshiradi. Shuningdek, delikt instituti jamiyatda fuqarolarning g‘ayriqonuniy harakatlarni qilmaslikni, qonunchilikka rioya qilishni, fuqarolarning hayoti, sog‘lig‘i va boshqa manfaatlariga, shuningdek, jismoniy va yuridik shaxslarning mol-mulkiga nisbatan ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishni ta’minlaydi hamda jamiyatda turli huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qiladi.

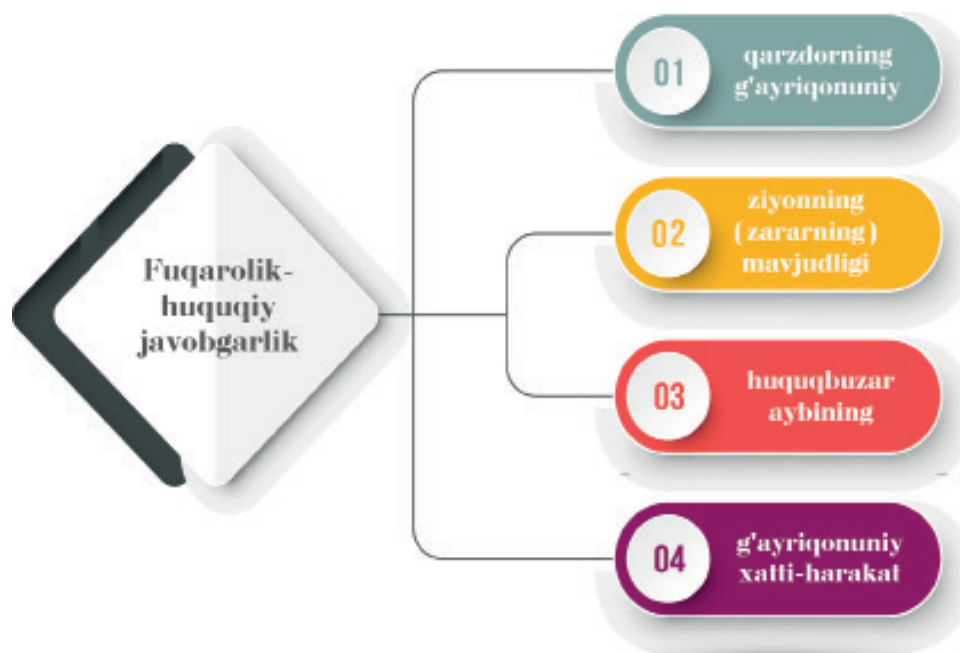
Zarar yetkazganlik uchun javobgarlikning umumiy asoslari

Yuridik javobgarliklar huquqbuzarliklarning holati va turiga ko‘ra, fuqaro, yuridik shaxs, hatto davlatga nisbatan ham tatbiq etiladi.

Yuridik javobgarlikning jinoiy, ma'muriy, fuqaroviy, intizomiy va moddiy javobgarlik kabi ommalashgan turlari mavjud.

Fuqarolik-huquqiy javobgarlik faqat fuqarolik huquqbuzarlik sodir etilganda belgilanadi va huquqbuzarga ko'p hollarda mulkiy xarakter tartibida qo'llaniladi. I. Zokirov ta'kidlaganidek, "fuqarolik-huquqiy javobgarlikning o'ziga xos xususiyati ham unda sanksiya huquqbuzarning shaxsiga emas, mulkiga qaratilishidir".

Fuqarolik qonunchiligida fuqarolik huquqbuzarliklarining ko'pgina turlari hisobga olinganiga qaramay, fuqarolik-huquqiy javobgarlikning yuzaga kelishining umumiy va maxsus (nisbiy va mutlaq) shartlari mavjud.



Fuqarolik-huquqiy javobgarlikni yuklashning 4 ta zaruriy shartlarini quyidagicha tushuntirish mumkin:

birinchidan, "g'ayriqonuniy xatti-harakatlar" degan so'zning ma'nosi huquq normalarini buzuvchi xatti-harakatni anglatadi. Fuqarolik huquqiga binoan harakat ham, harakatsizlik ham g'ayriqonuniy bo'lishi mumkin;

ikkinchidan, delikt javobgarlik vujudga kelishining muhim shartlaridan biri "zararning mavjudligi"dir. Zero, fuqarolik huquqbuzarlik hisoblanishi uchun boshqa hamma shartlar mavjud bo'lsa-da, zarar yetkazilmagan bo'lsa, delikt javobgarlik vujudga kelmaydi (shartnomaviy javobgarlik bundan istisno);

uchinchidan, sababiy bog'lanish – tabiat va jamiyatdagi hodisalar o'zaro aloqasining jihatlaridan biridir. Biroq u shaxsning xatti-harakatiga va bu xatti-harakat oqibatida yuzaga kelgan natijaga tegishli ijtimoiy baho berilgandagina yuridik ahamiyatga ega bo'ladi. Shaxsning xatti-harakati qanchalik g'ayriqonuniy bo'lmasin, yetkazilgan zarar bilan uning g'ayriqonuniy harakati o'rtasida bog'liqlik mavjud bo'lmas ekan, bunda uni javobgar deb bo'lmaydi. Masalan, "sigareta chekish taqiqlanadi" belgisini ko'rib turib o'sha joyda sigareta chekkan shaxsning harakati g'ayriqonuniy hisoblanishi mumkin, lekin o'sha vaqtning o'zida boshqa sababga

ko'ra yong'in chiqqanda sigareta chekib g'ayriqonuniy harakat qilgan shaxsni yong'in oqibatida yetkazilgan zararda aybdor deb bo'lmaydi;

to'rtinchidan, ayb. Fuqarolik kodeksida aybga ta'rif berilmagan. FKning 333-moddasi aybni majburiyatni buzganlik uchun fuqarolik-huquqiy javobgarlikning umumiy asosi sifatida nazarda tutadi. Ayb huquqbuzarning qonun yoki shartnoma orqali o'z zimmasiga qo'yilgan majburiyatlarga bo'lgan munosabatini ifoda etadi. Qarzdor aybi bo'lgan taqdirda majburiyatni bajarmaganligi yoki lozim darajada bajarmaganligi uchun, agar qonun hujjatlarida yoki shartnomada boshqacha tartib belgilanmagan bo'lsa, javob beradi. Qarzdor majburiyatni lozim darajada bajarish uchun o'ziga bog'liq bo'lgan hamma choralarni ko'rganligini isbotlasa, u aybsiz deb topiladi (FK 333-m. 1-q.).

Ma'naviy zarar va uni qoplash usullari

Fuqarolik huquqida zarar mulkiy va ma'naviy shakllarda bo'ladi. FKning 57-bob 4-paragrafi "Ma'naviy zararni qoplash" deb nomlanib, shu paragrafning 1022-moddasi 1-qismida "Ma'naviy zarar pul bilan qoplanadi" deb belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2000-yil 28-apreldagi "Ma'naviy zararni qoplash haqidagi qonunlarni qo'llashning ayrim masalalari to'g'risida"gi 7-sonli qarorida "ma'naviy zarar deganda, jarblanuvchiga qarshi sodir etilgan huquqbuzarlik harakati (harakatsizlik) oqibatida u boshidan kechirgan (o'tkazgan) ma'naviy va jismoniy (kamsitish, jismoniy og'riq, zarar ko'rish, noqulaylik va boshqa) azoblar tushuniladi", deya ta'rif berilgan.



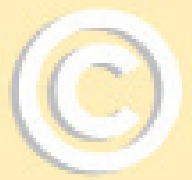
Mavzu bo'yicha savol va topshiriqlar

1. Fuqarolik huquqida majburiyat nima va uning vujudga kelish asoslarini bilasizmi?
2. Majburiyatlarning bajarilishini ta'minlash choralarni aytib bering.
3. Shartnoma nima va uning qanaqa shakllari mavjud?
4. Fuqarolar o'rtasida keng qo'llaniladigan shartnomalarning qanaqa turlarini bilasiz?
5. Shartnomasiz majburiyatlar nima?
6. Delikt majburiyat nima ma'noni anglatadi?



IV BOB.

INTELLEKTUAL MULK



1-§. Intellektual mulk obyektlari va ularni huquqiy muhofaza qilish asoslari

Intellektual mulk obyektlari fuqarolik huquqining alohida o‘ziga xos obyekti hisoblanadi. “Intellekt” lotincha so‘z bo‘lib, “aql” ma’nosini anglatadi.



Intellektual mulk obyektlari fuqarolik huquqining boshqa obyektlari – ashyolar, qimmatbaho qog‘ozlardan quyidagi xususiyatlari bo‘yicha farq qiladi:

a) ko‘p hollarda intellektual mulk obyektlari moddiy ko‘rinishda emas, balki g‘oya, bilim, axborot shaklida namoyon bo‘ladi;

b) g‘oya, bilim shaklidagi intellektual mulk obyektiga odatdagi moddiy ashyoga egalik qilganday egalik qilish mumkin emas;

d) bunday obyektlardan bir vaqtning o‘zida cheksiz doiradagi shaxslar foydalana olishi mumkin;

e) intellektual mulk huquqi obyektlariga mulk huquqining muddatsizligi haqidagi qoida (FK 164-m.) qo‘llanilmaydi. Binobarin, ko‘pchilik hollarda (nou-xauga nisbatan istisnoni hisobga olmaganda) intellektual mulk huquqi amal qilishi qonunlarda belgilangan muddatlar bilan chegaralangan bo‘ladi;

f) qonunlarda belgilangan muddatlar o‘tishi bilan intellektual mulk huquqi sohibining intellektual mulkning muayyan obyektiga nisbatan huquqlari bekor bo‘ladi va bu obyektlar umuminsoniy boylikka aylanib, har kim undan ma’lum shartlar asosida (muallifining shaxsiy huquqlariga rioya qilgan holda) tekin va ruxsatsiz foydalanishga haqli bo‘ladi;

g) intellektual mulk huquqi obyektlari g‘oya ko‘rinishida bo‘lgan hollarda ularni ashyolar singari egallash mumkin emasligi, ulardan bir vaqtning o‘zida cheksiz doiradagi shaxslar foydalana olish imkoniyatlari mavjudligi sababli bunday obyektlarga nisbatan mulk huquqini himoya qilishda vindikatsion da’voni qo‘llash (FK 228-m.) imkoniyati amalda mavjud emas;

h) intellektual mulk huquqi obyektlariga nisbatan odatdagi mulk huquqi emas, balki mutlaq huquqlar haqidagi qoidalar qoʻllaniladi;

i) intellektual mulk huquqining amal qilishi, ayni vaqtda, maʼlum hudud bilan ham chegaralangan boʻladi. Masalan, ixtiroga nisbatan Oʻzbekiston Respublikasi Intellektual mulk agentligi tomonidan berilgan patent Oʻzbekiston Respublikasi hududida, shuningdek, Oʻzbekiston Respublikasi bilan xorijiy davlatlar oʻrtasida tuzilgan ikki tomonlama shartnomalar asosida belgilangan hududlardagina amal qiladi;

j) koʻpgina intellektual mulk obyektlariga nisbatan ularning mualliflari shaxsiy huquqlari mavjud boʻlib, bu obyektlardan foydalanuvchilar ushbu shaxsiy huquqlarga rioya qilishlari lozim boʻladi.



Intellektual mulk obyektlarini huquqiy muhofaza ostiga olish:

- ularning yaratilganlik fakti asosida;
- FKda yoki boshqa qonunlarda nazarda tutilgan hollarda va tartibda vakolatli davlat organi tomonidan huquqiy muhofaza hujjati berilishi asosida vujudga keladi.

Intellektual mulk ob'ektlarini huquqiy muhofaza qilish deganda, bu ob'ektlarga nisbatan sub'ektiv huquqlar sohibi huquqlarining qonuniy jihatdan qoʻriqlashini vujudga keltirish asoslari tushuniladi. Binobarin, intellektual mulk ob'ekti oʻz-oʻzidan huquqiy muhofaza ostiga olinmaydi, balki bu ob'ektga nisbatan sub'ektiv huquqlarga ega boʻlgan shaxslar (muallifning shaxsiy huquqlari, mutlaq huquqlar sohibining huquqlari, litsenziya asosida foydalanuvchining huquqlari avvaldan foydalanuvchining huquqlari va shu kabilar) huquqlari huquqiy jihatdan muhofaza ostiga olinadi.

Oshkor etilmagan axborotga nisbatan huquqiy muhofaza berish shartlari qonun bilan belgilanadi.



Intellectual mulkning bir qator obyektlarini huquqiy muhofaza qilish FKda yoki boshqa qonunlar (masalan, "Ixtiro, foydali model, sanoat namunalari to'g'risida"gi qonun, "Seleksiya yutuqlari haqida"gi qonun va shu kabilar)da belgilangan tartibda vakolatli davlat organi tomonidan huquqiy muhofaza berilishi orqali vujudga keladi. Buning uchun intellektual mulk obyektiga nisbatan o'z subyektiv huquqlarining e'tirof etilishiga haqli bo'lgan manfaatdor fuqaro yoki yuridik shaxs belgilangan tartibda vakolatli davlat organiga murojaat etishi va o'z talabini asoslantiruvchi hujjatlarni taqdim etishi lozim. Talab qanoatlantirilgan hollarda vakolatli davlat organi fuqaro yoki yuridik shaxsning intellektual mulk obyektiga nisbatan subyektiv huquqlari muhofaza ostiga olinganligini bildiruvchi hujjat (patent, guvohnoma, qayd etilganlik haqidagi shahodatnoma), huquqiy muhofaza yorlig'i beradi. Vakolatli davlat organi bunday talabni rad etgan taqdirda bu haqda asoslantirilgan qaror chiqaradi. Qaror ustidan Appeliyatsion kengashga yoki sudga qonunlarda belgilangan tartibda shikoyat berilishi mumkin.

Vakolatli davlat organi O'zbekiston Respublikasi Intellektual mulk agentligi hisoblanadi.

Intellectual mulkning quyidagi ob'ektlari huquqiy muhofazasi davlat organi tomonidan huquqiy muhofaza yorlig'i berilishi asosida vujudga keladi:

01

Tovar chiqarilgan joy nomiga bo'lgan huquq davlat ro'yxatidan o'tkazilib, undan foydalanish huquqi to'g'risida guvohnoma beriladi

02

Firma nomi davlat ro'yxatidan o'tkazilib (reestrda kiritilib), bu haqda dalolatnoma beriladi

03

Tovar (xizmat ko'rsatish) belgisiga nisbatan u davlat ro'yxatidan o'tkazilib, guvohnoma beriladi

04

Seleksiya yutuqlariga nisbatan patent beriladi

05

Foydali modelga nisbatan guvohnoma beriladi

06

Ixtiro, sanoat namunasiga nisbatan patent beriladi

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 42-moddasida fuqarolarning ijod erkinligi mustahkamlanib qo'yilgan. Unda ko'rsatilishicha, har qanday shaxsga ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi kafolatlanadi. Binobarin, intellektual faoliyat natijalarini yaratish va ulardan foydalanish haqidagi shartnomada, agarda muallif – ijodkorning kelgusida muayyan turdagi yoki muayyan sohadagi intellektual faoliyat bilan shug'ullanmaslik yoki bu faoliyat natijasini yaratmaslik majburiyatlari belgilab qo'yilgan bo'lsa, u o'z-o'zidan haqiqiy hisoblanmaydi. FKning 23-moddasida fuqaroning huquq layoqatidan to'la yoki qisman voz kechish, huquq layoqati va muomala layoqatini cheklashga qaratilgan boshqa bitimlar o'z-o'zidan haqiqiy emas deb ko'rsatiladi. Demak, ijodkor-muallifning o'z ixtiyori, erki, irodasi bilan bunday shartni shartnoma majburiyati sifatida o'z zimmasiga olganligi ahamiyatga ega emas. Albatta, ijodkor-muallif o'z erki, ixtiyori bilan amalda ma'lum turdagi intellektual faoliyat bilan shug'ullanmaslikka haqli, biroq bu holat shartnoma predmeti yoki shartnoma sharti sifatida namoyon bo'lganda, har doim o'z-o'zicha haqiqiy hisoblanmaydi.

2-§. Mualliflik huquqi tushunchasi va obyektlari

Intellectual faoliyat mahsullari orasida mualliflik huquqi va turdosh huquqlar obyektlari alohida ajralib turadi.

Muallif – ijodkorning o‘z tashabbusi va o‘z mablag‘lari asosida yaratilgan ijodiy faoliyat natijasiga nisbatan shaxsiy nomulkiy va mutlaq huquqlar faqat uning o‘zigagina tegishli bo‘ladi. U ijodiy faoliyat mahsuli bo‘lgan obyektga nisbatan mutlaq huquqlarni o‘z xohishiga ko‘ra erkin ravishda tasarruf etadi.

Mualliflik huquqi fuqarolik huquqining tarkibiy qismi bo‘lib, uning eng muhim institutlaridan hisoblanadi. Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar adabiyot, san‘at asarlarini yaratish, ulardan foydalanish va ijro etish bilan bog‘liq bo‘lgan shaxsiy va mulkiy munosabatlarni tartibga soladi.

Mualliflik huquqi tamoyillari deb, uning negizida yotgan asosiy qoidalarga aytiladi. Bu tamoyillar ichida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 42-moddasida mustahkamlab qo‘yilgan ijod erkinligi muhim ahamiyatga ega. Uning mohiyati shundan iboratki, ijodkor o‘z ijodiy mahsuli mavzusini tanlashda, uning shaklini belgilashda, uni yaratish uslublarini tanlashda, undan foydalanishda erkin va mustaqildir. Ayni vaqtda bu erkinlik qonun doirasida amalga oshirilmog‘i lozim. Ijodkor o‘z asari orqali konstitutsiyaviy tuzumga qarshi, zo‘ravonlik yoki behayolikni targ‘ib qilish, boshqalarning huquqlarini poymol qilish maqsadlarini ko‘zlamasligi lozim. Muhim konstitutsiyaviy tamoyillardan yana biri ijodiy mahsulotlarga nisbatan senzuraning yo‘l qo‘yilmasligi haqidagi qoidadir.

Muallif asarni yaratishda yoki e‘lon qilishda, agarda u davlat sirlari, shaxsiy sirlar yoxud boshqalarning qonuniy manfaatlari bilan bog‘liq bo‘lmasa, oldindan ruxsat olish, asar mazmunini nazoratdan o‘tkazish talab etilmaydi. Mualliflik huquqining yana bir asosiy qoidalaridan biri – muallif huquqlarining vujudga kelishi, uni muhofaza etish, asarni yaratish fakti asosida vujudga kelishi, u qandaydir rasmiyatchiliklarga rioya etilishining talab etilmasligidadir.

Mualliflarning asarlarni yaratish va ulardan foydalanishda ma‘naviy va moddiy manfaatdorligini har tomonlama muhofaza etish ham qonunlarda mustahkamlab qo‘yilgan. Ushbu tamoyil mualliflik huquqiy munosabatlari qatnashchilarining huquq va burchlarini belgilovchi me‘yorlardagina emas, balki subyektiv huquqlarni amalga oshirish kafolatlarida, muallif huquqlarini muhofaza etish bo‘yicha davlat organlari zimmasiga yuklangan majburiyatlarda, buzilgan muallif huquqlarining himoya qilinishini ta‘minlovchi me‘yorlarda ham o‘z ifodasini topgan.

Mualliflik huquqi bo‘yicha munosabatlar O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (27, 29, 42, 67-moddalar va boshq.), O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi (1041–1081-moddalar), “Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida”gi qonun, “EHM uchun dasturlar va ma‘lumotlar bazalari to‘g‘risida”gi qonun, “Noshirlik faoliyati to‘g‘risida”gi qonun, “Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”gi qonun va boshqa qonuniy hujjatlar bilan tartibga solinadi.

Bu borada, ayniqsa, Fuqarolik kodeksi muhim ahamiyatga ega.

Fuqarolik kodeksining bevosita mualliflik huquqi bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga soluvchi me‘yorlardan tashqari boshqa me‘yorlari ham bu sohada tartibga soluvchi vazifalarni bajaradi. Masalan, fuqarolarning huquq layoqati mazmunini belgilovchi me‘yorda fuqarolarning fan, adabiyot, san‘at asarlariga muallif bo‘lish huquqi (FK 18-m.), moddiy va ma‘naviy zararlarni undirish bo‘yicha qoidalari (FK 14, 1021-m.), intellektual faoliyat natijalariga bo‘lgan mutlaq huquqlar haqidagi qoidalar (FK 97-m.) shular jumlasidandir.



Mualliflik huquqi obykti bo‘lishi uchun asar tugallangan bo‘lishi shart emas.

Mualliflik huquqining vujudga kelishi uchun asarni ro‘yxatdan o‘tkazish yoki biror rasmiyatchilikka rioya qilish talab etilmaydi.

Hosila asarlar, odatda, boshqa bir asar asosida yaratiladi. Hosila asarni yaratish uchun asos bo‘lgan asar asosiy yoki birlamchi asar sifatida qaraladi. Masalan, Abdulla Qodiriyning “O‘tgan kunlar” romani asosiy asar bo‘lsa, “O‘tgan kunlar” radiopostanovkasi yoki “O‘tgan kunlar” badiiy filmi ssenariysi hosila asar hisoblanadi.

3-§. Muallifning shaxsiy nomulkiy va mulkiy tUSDagi huquqlari. Mualliflik shartnomasi

Muallif o‘zi yaratgan asarga nisbatan shaxsiy va nomulkiy huquqlarga ega. Muallifning mazkur huquqlari qonun yo‘li bilan himoya qilinadi va unga daxl qilish mumkin emas.



Mualliflarning huquqlari o'z mazmuniga ko'ra, shaxsiy nomulkiy va mulkiy turdagi huquqlarga bo'linadi.

Asar muallifining shaxsiy nomulkiy huquqlari

1

asar muallifi deb e'tirof etilish huquqi (mualliflik huquqi);

2

asardan muallifning haqiqiy ismi-sharifi, taxallusini ko'rsatgan holda yoxud ismi-sharifini ko'rsatmasdan, ya'ni imzosiz foydalanish yoki foydalanishga ruxsat berish huquqi (mualliflik ismi-sharifiga bo'lgan huquq);

3

asarni har qanday shaklda oshkor qilish yoki oshkor qilishga ruxsat berish huquqi (oshkor qilishga bo'lgan huquq), shu jumladan, chaqirib olish huquqi;

4

asarni, shu jumladan, uning nomini muallifning sha'ni va qadr-qimmatiga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan har qanday tarzda buzib ko'rsatilishidan yoki har qanday boshqacha tarzda tajovuz etilishidan himoya qilish huquqi (muallif obro'sini himoya qilish huquqi).

Asar nusxalarini sotish, almashtirish, ijaraga berish yoki ular ishtirokida boshqa amallarni bajarish, shu jumladan, ularni import qilish asarni tarqatish hisoblanadi.

Mualliflik shartnomasida quyidagilar nazarda tutilishi kerak:

asardamuddatlari.n foydalanish usullari (mazkur shartnoma asosida o'tkaziladigan konkret huquqlar); asardan foydalanishning har bir usuli uchun to'lanadigan haq miqdori va (yoki) to'lanadigan haq miqdorini belgilash tartibi, uni to'lash tartibi hamda

Mualliflik shartnomasi taraflar zarur deb topgan boshqa shartlarni ham nazarda tutishi mumkin. Mualliflik shartnomasida asardan foydalanish huquqi qancha muddatga o'tkazilishi to'g'risida shart bo'lmagan taqdirda, shartnoma tuzilgan sanadan boshlab 5 yil o'tganidan keyin, agar foydalanuvchi shartnoma bekor qilinguniga qadar kamida olti oy oldin bu haqda yozma ravishda ogohlantirilgan bo'lsa, shartnoma muallif tomonidan bekor qilinishi mumkin.

Muallifning mulkiy huquqlari amal qilish muddatlari FKning 1065-moddasida belgilab qo'yilgan. Unga asosan, mualliflik huquqi muallifning butun hayoti davomida va uning vafotidan keyin 70 yil davomida amal qiladi, ushbu moddada va boshqa qonunlarda nazarda tutilgan hollar bundan mustasno.

Hammualliflikda yaratilgan asarga bo'lgan mualliflik huquqi hammualliflarning butun hayoti davomida va hammualliflar orasida eng uzoq umr ko'rgan oxirgi shaxs vafot etganidan keyin 70 yil davomida amal qiladi.

Muallifning vafotidan keyin birinchi marta e'lon qilingan asarga bo'lgan mualliflik huquqi asar e'lon qilinganidan keyin 70 yil davomida amal qiladi.

Mualliflik huquqi, mualliflik ismi-sharifiga bo'lgan huquq va muallif obro'sini himoya qilish huquqi muddatsiz muhofaza qilinadi.

Mualliflik huquqi obyektlariga nisbatan mutlaq huquq sohibi o'z huquqlaridan barchani xabardor qilish uchun obyektning (asarning) har bir nusxasida aks ettiriladigan va quyidagi uch element (unsur)dan iborat mualliflik huquqi himoya belgisidan foydalanishi mumkin:

- aylana (doira) ichiga olingan lotincha "S" harfi;
- mualliflik mutlaq huquqlari sohibining nomi;
- asar birinchi marta e'lon qilingan yil.

Ushbu belgi xalqaro miqyosda, boshqa xorijiy davlatlarning ko'pchiligida ham qabul qilingan.

Mualliflik huquqlari kabi turdosh huquqlar ham o'z himoya belgilariga ega. Ijro yozuvini yaratgan shaxs va ijrochi o'z huquqlaridan xabardor qilishi uchun bunday

belgidan foydalanishlari mumkin. Audioyozuv (ovoz yozib olingan gramplastinka, kompakdisk va h.k.) yoki videoyozuv (tasvir yozilgan videokassetalar)ning har bir nusxasida va (yoki) ular saqlanadigan g'ilofda aks ettiriladigan bu belgi uch unsur (element)dan iborat:

aylanaga olingan "R" harfi;

turdosh mutlaq huquqlar egasining ism-sharifi (nomi);

yozuv birinchi marta e'lon qilingan yil.

Fuqarolik huquqlarini himoya qilish bo'yicha umumiy usullar (FK 11-m.) va intellektual mulk obyektlariga nisbatan mutlaq huquqlarni himoya qilish usullarining (FK 1040-m.) barchasi turdosh huquqlarni himoya qilishda ham tatbiq etiladi.



Mavzu bo'yicha savol va topshiriqlar

1. Intellektual mulk obyektlarining qanday turlari mavjud?
2. Asarning muallifi yoki hammuallifi kim?
3. Mualliflik huquqi qancha muddat davomida amal qiladi?
4. Mualliflik va turdosh huquqlarning himoya belgilarini bilasizmi?



V bob.

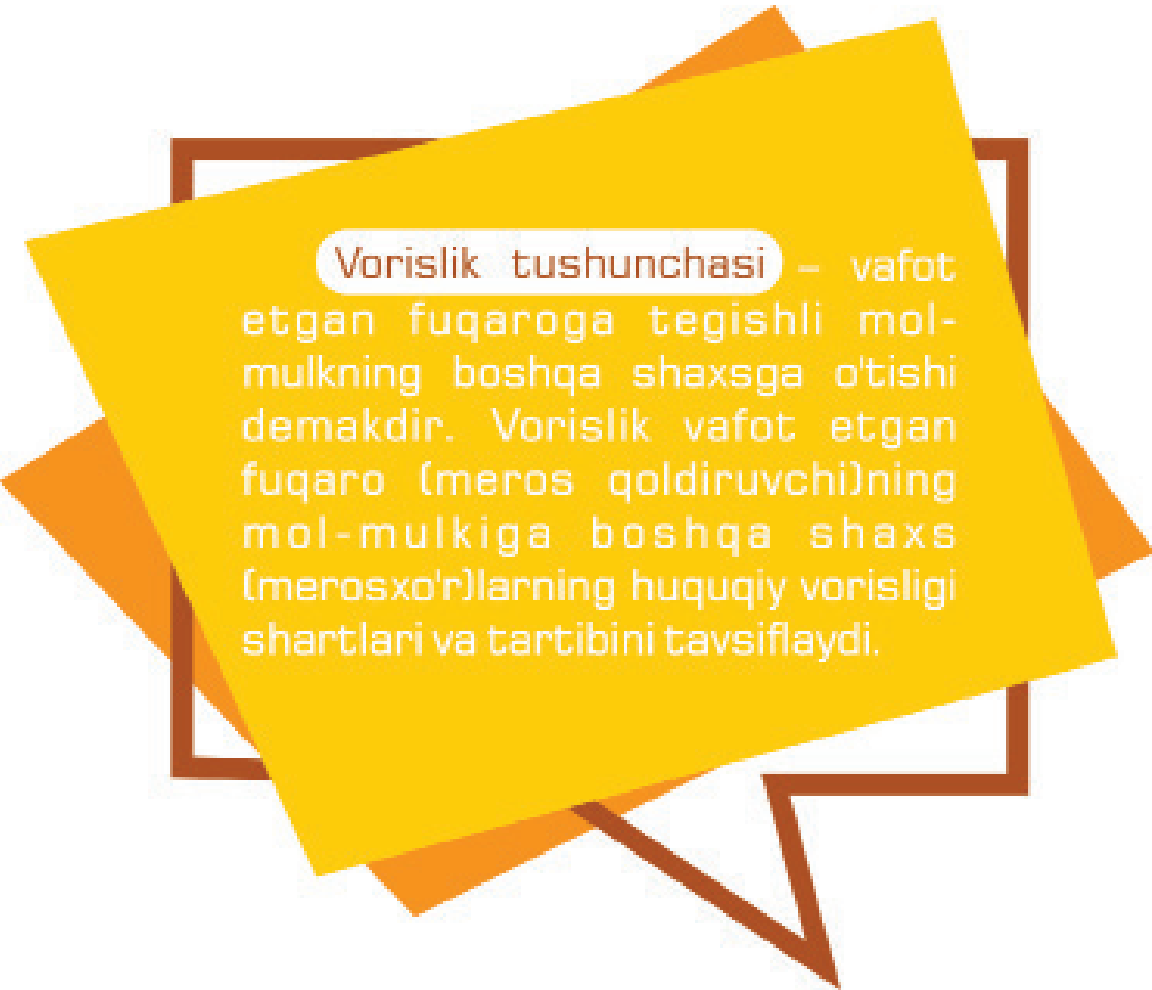
VORISLIK HUQUQI



1-§. Vorislik tushunchasi va ahamiyati

Vorislik – mulk huquqini vujudga keltiruvchi usullardan biri hisoblanadi. Mulkdor mol-mulkinging yuridik taqdirini belgilashga faqat o‘zi haqlidir. Chunki mulkdor mulk huquqining uchala elementining ham (mulkka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish) sohibi hisoblanadi.

Mulkdor voris (vorislar)ni o‘zi tanlash, lozim bo‘lsa, merosdan mahrum etish vakolatiga ega. Bu o‘rinda mulkdor voris sifatida o‘zi istagan fuqaroni (farzandlari, qarindoshlari yoki yetti yot begona shaxsni), yuridik shaxsni (masalan, qariyalar yoki mehribonlik uyini) tanlashi yoxud mulkini davlatga (tuman hokimiyati balansiga) o‘tkazish imkoniyatiga egadir.



Vorislik tushunchasi – vafot etgan fuqaroga tegishli mol-mulkning boshqa shaxsga o'tishi demakdir. Vorislik vafot etgan fuqaro (meros qoldiruvchi)ning mol-mulkiga boshqa shaxs (merosxo'r)larning huquqiy vorisligi shartlari va tartibini tavsiflaydi.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga asosan, har bir shaxs mulkdor bo‘lishga haqli.

Vorislik huquqi fuqarolarning mulkiy huquq va manfaatlarini qo‘riqlaydi. Qonun mulkdorning o‘z mulkiga nisbatan tasarruf etish huquqini hech qanday to‘siqsiz nafaqat o‘zining hayotligida, shuningdek, vafot etgan taqdirida ham amalga oshirilishini kafolatlaydi. Shu bilan xususiy mulk huquqini mustahkamlash mulkning ko‘payishi va rivojlanishni ta‘minlash yo‘li bilan merosxo‘rlarning boyishi va yashash sharoitlarini yaxshilanishiga ko‘maklashadi .

Vorislik huquqi deb, fuqaroning vafot etganidan so'ng mulkning boshqa shaxslarga (vorislarga) o'tkazilishida vujudga keladigan munosabatlarning tartibga soladigan huquqiy normalar yig'indisiga aytiladi.

Meros – meros qoldiruvchining boshqa shaxs (merosxo'r)larga qonunda belgilangan tartibda o'tadigan mulkiy huquq va majburiyatlari majmuidir.

MEROS TARKIBI

Meros ochilgan paytda meros qoldiruvchiga tegishli bo'lgan, uning o'limidan keyin ham bekor bo'lmaydigan barcha huquq va majburiyatlar meros tarkibiga kiradi.

Shaxsning hayotligida boshqa shaxslarga o'tishi mumkin bo'lgan uning har qanday huquq va majburiyatlari meros hisoblanadi va vorislik huquqi asosida merosxo'rlarga o'tadi.

Yodda tuting !

Faqat meros qoldiruvchining shaxsi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan huquq va majburiyatlar meros tarkibiga kirmaydi.

Bular quyidagilardan iborat:

- yuridik shaxs hisoblangan tijorat tashkilotlari va boshqa tashkilotlarga a'zolik, ularda ishtirok etish huquqlari, agar qonun yoki shartnomada boshqa hol belgilangan bo'lmasa;
- hayotga yoki sog'liqqa yetkazilgan zarar uchun tovon undirish huquqi;
- aliment majburiyatlari tufayli yuzaga kelgan huquqlar va majburiyatlar;
- mehnat va ijtimoiy ta'minot to'g'risidagi qonunchilik asosida pensiya, nafaqa va boshqa to'lovlar olish huquqi;
- mulkiy huquqlar bilan bog'liq bo'lmagan shaxsiy nomulkiy huquqlar.

Vorislik asoslari

FKda vorislikning asoslari ko'rsatib o'tilgan. Unga ko'ra, vorislik ikki usulda amalga oshiriladi.

Merosning ochilishi deganda, meros va vorislik huquqining paydo bo'lishini belgilab beruvchi yuridik faktning yuzaga kelishi tushuniladi.

Meros ochilish tartibi, merosxo'rlar

Ma'lum bir hodisaning sodir bo'lishi vorislik huquqini vujudga keltiradi. Bunday hodisaga fuqaroning vafot etishi yoki sud qarori bilan fuqaroning vafot etgan deb e'lon qilinishi hisoblanadi. Demak, fuqaroning vafot etishi yoki fuqaroning vafot etgan deb e'lon qilinishi meros ochilishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun merosning ochilishi ma'lum bir vaqtda vujudga keladi.

Merosning ochilish joyi meros qoldiruvchining oxirgi doimiy yashab turgan joyi hisoblanadi.

YODDA SAQLANG!!!

Agar meros qoldiruvchining oxirgi yashab turgan joyi noma'lum bo'lsa, meros qoldiruvchiga tegishli bo'lgan ko'chmas mulk yoki uning asosiy qismi turgan joy, ko'chmas mulk bo'lmagan taqdirda esa ko'char mulkning asosiy qismi turgan joy meros ochilgan joy deb hisoblanadi.

Fuqaro o'limining fakti fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd qilish idoralari tomonidan berilgan fuqaroning vafot etgani to'g'risidagi guvohnoma bilan tasdiqlanadi.

Vorislik fuqarolik-huquqiy munosabat hisoblanib, meros qoldiruvchi va merosxo'rlar o'rtasida vujudga keladi. Meros qoldiruvchi meros mulkning mulkdori bo'lsa, merosxo'rlar doirasi esa meros qoldiruvchiga nisbatan ko'pchilikni tashkil etishi mumkin.

Merosxo'rlar - meros ochilgan paytda hayot bo'lgan fuqarolar, shuningdek, meros qoldiruvchining hayotlik paytida homila holida bo'lgan va meros ochilgandan keyin tirik tug'ilgan bolalari vasiyat va qonun bo'yicha merosxo'r bo'lishlari mumkin.

Meros ochilgan paytda tuzilib bo'lgan yuridik shaxslar, shuningdek, davlat va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari ham vasiyat bo'yicha merosxo'r bo'lishlari mumkin.

Noloyiq merosxo'rlarni merosdan chetlatish

Qonun meros qoldiruvchiga vorislarni merosdan chetlatish huquqini beradi. Merosxo'rlarni merosdan chetlashtirish asoslari Fuqarolik kodeksida belgilab qo'yilgan. Bu asoslar quyidagilardan iborat:

1) meros qoldiruvchini yoki ehtimol tutilgan merosxo'rlardan birortasini qasddan o'ldirgan yoki ularning hayotiga suiqasd qilgan shaxslar vasiyat bo'yicha

ham, qonun bo'yicha ham meros olish huquqiga ega emaslar. Vasiyat qiluvchi o'z hayotiga suiqasd qilinganidan keyin vasiyatnoma bergan shaxslar bundan mustasno;

2) meros qoldiruvchi o'zining oxirgi xohish-irodasini amalga oshirishiga qasddan to'sqinlik qilgan va shu orqali o'zlarining yoki o'zlariga yaqin shaxslarning vorislikka chaqirilishiga yoxud merosning o'zlariga yoki o'zlariga yaqin shaxslarga tegishli ulushi ko'paytirilishiga imkon yaratgan shaxslar vasiyatnoma bo'yicha ham, qonun bo'yicha ham meros olish huquqiga ega emaslar;

3) bolalariga nisbatan ota-onalik huquqlaridan mahrum etilgan va meros ochilgan paytda bu huquqlari tiklanmagan ota-onalar ana shu bolalardan qolgan mulkka voris bo'lish huquqiga ega emaslar, shuningdek, meros qoldiruvchiga ta'minlab turish yuzasidan qonunga ko'ra, zimmalariga yuklatilgan majburiyatlarini bajarishdan bo'yin tovlagan ota-onalar (farzandlikka oluvchilar) va voyaga yetgan bolalar (farzandlikka olinganlar) qonun bo'yicha vorislik qilish huquqiga ega emaslar.

Noloyiq merosxo'rlarni vorislikdan chetlatish uchun asos bo'ladigan holatlar bunday chetlatish keltirib chiqaradigan vorislik bilan bog'liq mulkiy oqibatlarga daxldor shaxsning da'vosi bo'yicha sud tomonidan belgilanadi.

2-§. Vasiyat va qonun bo'yicha vorislik

Vasiyat bo'yicha vorislik deb, fuqaroning o'ziga tegishli mol-mulkni yoki bu mol-mulkka nisbatan huquqini vafot etgan taqdirda tasarruf etish haqidagi xohish-irodasiga aytiladi.

Fuqaro o'zining barcha mol-mulkini yoki uning muayyan qismini qonun bo'yicha merosxo'rlar doirasiga kiradigan, shuningdek, kirmaydigan bir yoki bir necha shaxsga, shu bilan birga, yuridik shaxslarga, davlatga yoki fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga vasiyat qilishi mumkin.

Vasiyatnoma shaxsan mulkdorning o'zi tomonidan tuzilishi lozim. Vasiyatnomaning vakil orqali tuzilishiga yo'l qo'yilmaydi.

Vasiyat bo'yicha merosxo'rlar doirasi

O'zbekiston Respublikasi FKning 18-moddasiga asosan, fuqarolar mulk huquqi asosida mol-mulkka ega bo'lishlari, mol-mulkni meros qilib olishlari va vasiyat qilib qoldirishlari mumkin. Demak, har bir fuqaro o'ziga tegishli bo'lgan xususiy mulkini, mulkka bo'lgan huquq va majburiyatlarini xohlagan jismoniy va yuridik shaxslarga meros huquqi asosida vasiyat qilib qoldirishga haqli.

Qonun bo'yicha vorislik deb, mulkdor o'ziga tegishli bo'lgan xususiy mulkini (yoki mulkiy huquqini) o'zi vafot etgandan so'ng uning ma'lum bir shaxs tomonidan tasarruf qilinishini belgilamagan (vasiyatnoma qoldirmagan) hollarda qonunda belgilangan vorislariga o'tishini anglatadi.

Qonun bo'yicha merosxo'rlar doirasi Fuqarolik kodeksining tegishli moddalarida aniq qilib belgilab qo'yilgan. Fuqarolik kodeksida qonun bo'yicha merosxo'rlarning darajasiga ko'ra navbati keltirilgan. Ular belgilab qo'yilgan tartibda navbatlar bilan vorislikka chaqiriladi.

QONUN BO'YICHA VORISLIKNING VUJUDGA KELISH ASOSLARI



Qonun bo'yicha merosxo'rlar vorislikka Fuqarolik kodeksining 1135–1141-moddalarida nazarda tutilgan navbat tartibida chaqiriladilar.

MEROS QOLDIRUVCHINING BIRINCHI NAVBATDAGI VORISLARI:



Ushbu merosxo'rlar teng ulushlarda qonun bo'yicha merosxo'rlar hisoblanadi. Birinchi navbatdagi vorislardan hech biri bo'lmasa yoki ular merosdan voz kechsa, keyingi navbatdagi vorislar merosga chaqiriladilar.

MEROS QOLDIRUVCHINING IKKINCHI NAVBATDAGI VORISLARI:

Meros qoldiruvchining tug'ishgan hamda ona (ota) bir ota (ona) boshqa aka-ukalari va opa-singillari, shuningdek, uning ham ota, ham ona tarafdin bobosi va buvisi teng ulushlarda qonun bo'yicha ikkinchi navbatdagi vorislik huquqiga ega bo'ladilar.

Ikkinchi navbatdagi vorislar birinchi navbatdagi merosxo'rlar mavjud bo'lmagan taqdirda chaqiriladi.



Uchinchi navbatdagi vorislar qachonki birinchi va ikkinchi navbatdagi vorislar mavjud bo'lmagan taqdirda qonun bo'yicha vorislikka chaqiriladilar.



Meros qoldiruvchining oltinchi darajagacha (oltinchi daraja ham shunga kiradi) bo'lgan boshqa qarindoshlari qonun bo'yicha to'rtinchi navbatdagi vorislik huquqiga ega bo'ladilar, bunda yaqinroq qarindoshlar uzoqroq qarindoshlarga nisbatan meros olishda imtiyozli huquqqa ega bo'ladilar.

Vorislikka chaqiriladigan to'rtinchi navbatdagi vorislar teng ulushlarda meros oladilar.

Agar birinchi, ikkinchi va uchinchi navbatdagi vorislar mavjud bo'lmasa, meros qoldiruvchining oldingi navbatlardagi vorislarga kirmaydigan to'rtinchi, beshinchi va oltinchi darajali boshqa qarindoshlari qonun bo'yicha meros olish huquqiga ega bo'ladilar.

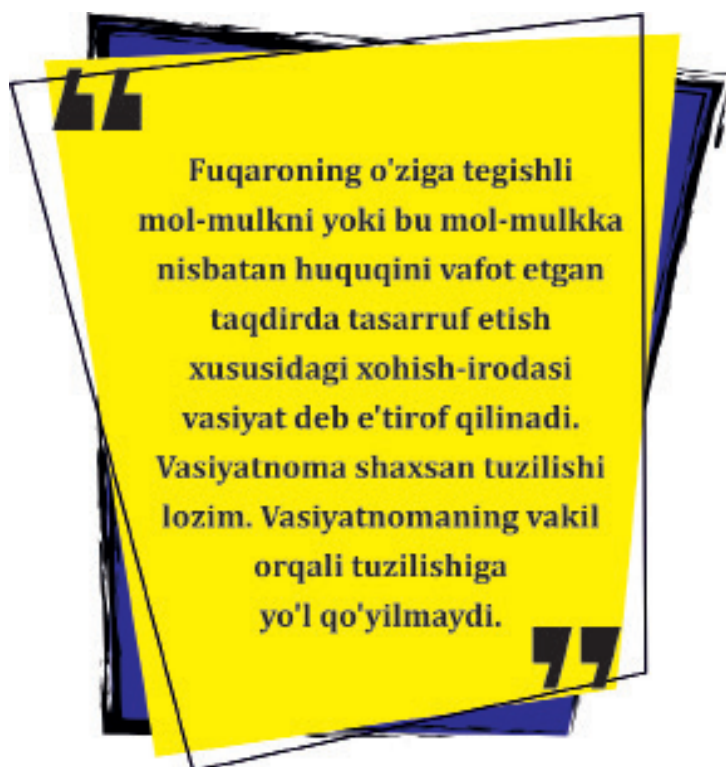


Meros qoldiruvchining mehnatga qobiliyatsiz boqimlari, agar ular Fuqarolik kodeksning [1141-moddasi](#) asosida meros olmasalar, qonun bo'yicha beshinchi navbatdagi vorislik huquqiga ega bo'ladilar.

Qonun bo'yicha boshqa vorislar bo'lmagan holatda meros qoldiruvchining mehnatga qobiliyatsiz boqimlari beshinchi navbatdagi vorislar sifatida mustaqil tarzda meros oladilar. Meros qoldiruvchining boqimida bo'lgan shaxs deganda, meros qoldiruvchining to'liq qaramog'ida bo'lgan yoki meros qoldiruvchidan olib turgan yordami uning uchun asosiy va doimiy daromad manbai bo'lgan mehnatga qobiliyatsiz shaxslarni tushunish kerak. Bu o'rinda agar ko'rsatilgan shaxslar meros qoldiruvchining vafotiga qadar kamida bir yil uning qaramog'ida bo'lgan bo'lsa, meros qoldiruvchining boqimlari deb e'tirof etiladi. Ayni vaqtda ular meros ochilgunga qadar kamida bir yil davomida mehnatga qobiliyatsiz bo'lishlari shart emas, ularning meros ochilgan kunda mehnatga qobiliyatsiz ekanligi yetarli hisoblanadi.

3-§. Vasiyatnoma tushunchasi, belgilari, uni tuzish, bekor qilish va o'zgartirish tartibi

Vasiyat – bu shaxs vafot etgan taqdirda o'z mulkiga nisbatan qonunda belgilab qo'yilgan shaklda amalga oshirilgan farmoyish hisoblanadi.



Fuqaro o'zining barcha mol-mulkini yoki uning muayyan qismini qonun bo'yicha merosxo'rlar doirasiga kiradigan, shuningdek, kirmaydigan bir yoki bir necha shaxsga, shu bilan birga, yuridik shaxslarga, davlatga yoki fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga vasiyat qilishi mumkin.

Vasiyatnoma yozilgan joyi va vaqti ko'rsatilgan holda yozma shaklda tuziladi.

Vasiyatning
quyidagi belgilari
mavjud:

01

Vasiyatnoma bo'yicha huquqiy oqibat ikki tomonning – vasiyat qoldiruvchi va merosxo'rlarning xohish-irodasi amalga oshirilgan holda vujudga keladi

02

Vasiyatnoma, albatta, notarius yoki boshqa qonun bilan huquq berilgan mansabdor shaxslar tomonidan guvohlantirilishi shart

03

Vasiyatnoma faqat meros ochilgandan keyingina amal qila boshlaydi

04

Vasiyatnoma bir tomonlama bitim bo'lib, faqat meros qoldiruvchining erki bilan tuziladi, merosxo'rning erki bilan olinadi

05

Kimga vasiyat qilish meros qoldiruvchining mutlaq huquqi hisoblanadi

06

Vasiyatnomada vasiyat bo'yicha huquq oluvchilarga faqat qonuniy talab va shartlarni qo'yishi mumkin

07

Vasiyatnomani xohlagan paytda va izoh bermay o'zgartirish, bekor qilish mumkin

08

Vasiyatnoma qoida tariqasida shaxsan yozilib, imzo qo'yilishi kerak

09

Hujjat, albatta, vasiyat qoldiruvchi tomonidan shaxsan tuzilgan bo'lishi kerak, uni vakil orqali tuzilishiga yo'l qo'yilmaydi

10

Vasiyatnoma yozma shaklda tuzilgan hujjat

Yozma shakldagi vasiyatnoma vasiyat qiluvchining o‘z qo‘li bilan o‘zi tomonidan imzolanishi lozim.



Agar vasiyat qiluvchi jismoniy nuqsonlari, kasalligi yoki savodsizligi tufayli vasiyatnomani o‘z qo‘li bilan imzolay olmasa, uning iltimosiga binoan notarius yoki qonunga muvofiq vasiyatnomani tasdiqlaydigan boshqa shaxs hozir bo‘lganida vasiyat qiluvchi o‘z qo‘li bilan imzolay olmaganligining sabablari ko‘rsatilgan holda vasiyatnomaga boshqa shaxs imzo qo‘yishi mumkin.



“Notariat to‘g‘risida”gi qonunga binoan, notariuslar o‘z nomiga va o‘z nomidan, xotini (eri) nomiga hamda uning nomidan, xotinining (erining) va o‘zining qarindosh-urug‘lari (ota-onasi, bolalari, nabiralari, tug‘ishgan aka-uka va opa-singillari), ular bilan vasiylik va homiylik tufayli bog‘langan shaxslar nomiga hamda ularning nomidan, shuningdek, mazkur davlat notariat idorasining xodimlari yoki xususiy amaliyot bilan shug‘ullanuvchi notariusning qo‘l ostida ishlovchi shaxslar nomiga va ularning nomidan notarial harakatlarni amalga oshirishga haqli emas.

Notarial tasdiqlangan vasiyatnoma vasiyat qiluvchi tomonidan yozilgan yoki uning so‘zlaridan notarius tomonidan yozib olingan bo‘lishi lozim. Vasiyatnomani vasiyat qiluvchi so‘zlaridan notarius tomonidan yozib olish paytida umumiy qabul qilingan texnika vositalaridan (yozuv mashinkasi, shaxsiy kompyuter va hokazolardan) foydalanilishi mumkin. Vasiyat qiluvchining so‘zlaridan notarius tomonidan yozib olingan vasiyatnomani imzolashdan oldin vasiyat qiluvchi uning matnini notarius oldida to‘liq o‘qib chiqishi lozim. Agar vasiyat qiluvchi jismoniy nuqsonlari, kasalligi yoki savodsizligi tufayli vasiyatnomani shaxsan o‘qiy olmasa, vasiyatnomaning matni vasiyat qiluvchiga notarius tomonidan o‘qib eshittiriladi, bu haqda vasiyatnomada tegishli qayd etilib, vasiyat qiluvchi vasiyatnomani shaxsan o‘qiy olmaganligining sabablari ko‘rsatiladi. Vasiyat qiluvchining xohishiga ko‘ra, vasiyatnoma notarius tomonidan uning mazmuni bilan tanishib chiqilmasdan (maxfiy vasiyatnoma) tasdiqlanadi.

Maxfiy vasiyatnomani vasiyat qiluvchi haqiqiy sanalmaslik xavfi ostida o‘z qo‘li bilan yozishi va imzolashi lozim. Vasiyatnoma ikki guvoh va notarius ishtirokida xatjildga solinib, xatjild yelimlanishi lozim, guvohlar o‘z familiyalari, ismlari, otalarining ismini va doimiy turar joylarini ko‘rsatgan holda xatjildga imzo qo‘yadilar. Guvohlar imzo qo‘ygan xatjild guvohlar va notariusning ishtirokida boshqa xatjildga solinadi va bu xatjild ham yelimlanadi, unga notarius tasdiqlash ustxatini yozib qo‘yadi

Notarial tasdiqlangan vasiyatnomalarga tenglashtirilgan vasiyatnomalar

Notarial idoralarida tasdiqlash imkoniyati bo‘lmagan hollarda, qonunda nazarda tutilgan tartibda belgilangan mansabdor shaxslar tomonidan vasiyatnomaning tasdiqlanishiga yo‘l qo‘yiladi. Bunday vasiyatnomalar notarial tartibda tasdiqlangan vasiyatnomalarga tenglashtiriladi. “Notariat to‘g‘risida”gi qonunning 27-moddasiga asosan, mansabdor shaxslar tomonidan tasdiqlangan vasiyatnomalardan bitta nusxasi vasiyat qiluvchi doimiy yashaydigan joydagi davlat notarial idorasiga saqlash uchun yuborilishi shart. FKning 1126-moddasi va “Notariat to‘g‘risida”gi qonunning 26-moddasida notarial tasdiqlangan vasiyatnomalarga tenglashtirilgan vasiyatnomalar haqida ko‘rsatib o‘tilgan.

Notarial tasdiqlangan vasiyatnomalarga tenglashtirilgan vasiyatnomalar

- 1 Ozodlikdan mahrum qilish joylarida yoki qamoqda saqlanayotgan shaxslarning tegishli muassasalar boshliqlari tomonidan tasdiqlangan vasiyatnomalar
- 2 Harbiy xizmatchilarning, notarius bo'lmagan yerlarda joylashgan harbiy qismlarda esa, bu qismlarda ishlayotgan harbiy bo'lmagan fuqarolar, ularning oila a'zolari va harbiy xizmatchilarning oila a'zolarining ham harbiy qismlarning komandirlari tomonidan tasdiqlangan vasiyatnomalari
- 3 O'zbekiston Respublikasi davlat bayrog'i ostida suzib yurgan kemalarda safarda bo'lgan fuqarolarning shu kemalarning kapitanlari tomonidan tasdiqlangan vasiyatnomalari
- 4 Qidiruv ekspeditsiyalari yoki shunga o'xshash boshqa ekspeditsiyalarda bo'lgan fuqarolarning ana shu ekspeditsiya boshliqlari tomonidan tasdiqlangan vasiyatnomalari
- 5 Kasalxonalar, gospitalar, boshqa statsionar davolash muassasalarida davolanayotgan yoki qariyalar va nogironlar uylarida yashab turgan fuqarolarning ana shu kasalxonalar, gospitalar va boshqa davolash muassasalarining bosh vrachlari, ularning davolash ishlari bo'yicha o'rinbosarlari yoki navbatchi vrachlar, shuningdek, gospitalarning boshliqlari, qariyalar va nogironlar uylarining direktorlari yoki bosh vrachlari tomonidan tasdiqlangan vasiyatnomalari

Vasiyatnomani bekor qilish va o'zgartirish tartibi

Vasiyat qoldiruvchi shaxsan o'zi, o'z erki bilan merosxo'rga o'zining xususiy mol-mulkiga nisbatan ma'lum bir huquqni belgilab beradi. Vorisni merosdan mahrum qilish uchun sababini tushuntirishga meros qoldiruvchi majbur emasligi nazarda tutiladi.

Meros qoldiruvchi, vasiyat qiluvchi istalgan vaqtda o'z vasiyatnomasini to'laligicha bekor qilishga yoxud unda mavjud bo'lgan ayrim vasiyat farmoyishlarini yangi vasiyatnoma tuzish orqali bekor qilishga, o'zgartirishga yoki to'ldirishga haqli.

Merosni egallash.

Merosxo'r quyidagi hollarda meros huquqiga ega bo'ladi:

01

Merosdan voz kechmasa

02

Vorislik huquqidan mahrum etilmasa

03

Merosxo'r etib tayinlash to'g'risidagi vasiyat farmoyishi haqiqiy emas deb topilishi natijasida meros olish huquqini yo'qotmasa

Merosxo'rlar merosga bo'lgan huquq to'g'risida guvohnoma berish haqidagi ariza bilan notariusga murojaat etadi. Ushbu ariza ikki vazifani bajaradi: u merosxo'rning merosni qabul qilishga bo'lgan xohishini tasdiqlaydi hamda ayni vaqtda merosga bo'lgan huquq to'g'risidagi guvohnomani berish uchun asos bo'ladi.

Egasiz qolgan mol-mulk

FKning 1157-moddasiga ko'ra, agar qonun bo'yicha ham, vasiyatnoma bo'yicha ham merosxo'rlar bo'lmasa, mol-mulk egasiz deb hisoblanadi. Bu merosxo'rlar umuman mavjud emasligini, ular meros ochilgunga qadar yoki meros qoldiruvchi

bilan bir vaqtda vafot etganligini anglatadi, bunda vorisdan keyingi voris, taqdim qilish huquqi bo'yicha merosxo'r, meros qoldiruvchining tirikligida homila bo'lib, tirik tug'ilgan merosxo'r bo'lmasligi lozim.

Bundan tashqari, qonun bo'yicha merosxo'rlarning barchasi merosdan mahrum qilinganda, vasiyatnoma bo'yicha merosxo'rlar mavjud bo'lmaganda, ulardan hech qaysisi vorislik huquqiga ega bo'lmaganda yoki merosni qabul qilmaganda meros mol-mulk egasiz deb e'tirof etiladi. Mol-mulkni egasiz deb, uni to'liq yoki qisman egasiz deb hisoblash haqidagi nizolar sud tomonidan hal qilinishi lozim. Birinchi navbatda, bunday nizolar merosga talabgorlik qiladigan shaxslar va davlat manfaatlarini ko'zlab merosning egasizligini yoqlaydigan tegishli davlat organlari o'rtasida yuzaga keladi.



Mavzu bo'yicha savol va topshiriqlar

1. Meros tarkibiga nimalar kiradi?
2. Qonun bo'yicha birinchi navbatdagi vorislarga kimlar kiradi?
3. Qonun bo'yicha ikkinchi navbatdagi vorislarga kimlar kiradi?
4. Qonun bo'yicha uchinchi navbatdagi vorislarga kimlar kiradi?
5. Merosdan voz kechish huquqini tushuntirib bering.
6. Egasiz qolgan mol-mulk kimga o'tadi?



IV bob

OILA HUQUQI



1-§. Oila huquqi tushunchasi, prinsiplari, tizimi va manbalari

Oila huquqi O'zbekiston Respublikasining mustaqil huquq sohalaridan biri hisoblanadi.



Oila huquqi – bu er-xotin, qarindoshlar, ota-onalar (farzandlikka oluvchilar), farzandlar (farzandlikka olinganlar) o'rtasidagi shaxsiy nomulkiy va ular bilan bog'liq mulkiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquq normalari yig'indisidir.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bosh Assambleyasi 1994-yildan e'tiboran har yili 15-may kunini “Xalqaro oila kuni” sifatida nishonlashga qaror qilganligi ham dunyo miqyosida jamiyatning asosi sifatida oilaning naqadar muhim ekanligidan dalolat beradi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 1948-yil 10-dekabrda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 16-moddasidan ko'chirma:

1. Balog'at yoshiga yetgan erkaklar va ayollar irqi, millati yoki diniy belgilari bo'yicha hech qanday cheklashsiz nikohdan o'tishga va oila qurishga haqli. Ular nikohdan o'tishda, nikohda turgan vaqtlarida va uni bekor qilish vaqtida bir xil huquqdan foydalanadi.

2. Nikohdan o'tayotgan har ikki tomonning erkin va to'liq roziligi asosidagina nikoh tuzilishi mumkin.

3. Oila jamiyatning tabiiy va asosiy hujayrasi sanaladi hamda jamiyat va davlat tomonidan himoya qilinishga haqli.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 63-moddasida ta'kidlanganidek, “Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega. Nikoh tomonlarning ixtiyoriy roziligi va teng huquqliligiga asoslanadi”.

Oilaga milliy qonunchiligimizda huquqiy ta'rif berilmagan bo'lsa-da, mazmun-mohiyatiga ko'ra, qoida tariqasida birgalikda yashovchi va nikoh, qarindoshlik, farzandlikka olish va boshqa munosabatlardan kelib chiquvchi o'zaro huquq va majburiyatlarga ega bo'lgan shaxslar ittifoqidir.

Oila er va xotinning nikohdan o'tish to'g'risida FHDYO organiga birgalikda bergan arizasi bo'yicha nikoh qayd qilingan kundan boshlab vujudga keladi.

Oila huquqi nafaqat erkak va ayol o'rtasida nikoh tuzish tartibi va shartlarini, balki oila qurish, er-xotinning mulkiy xarakterda bo'lmagan shaxsiy hamda mulkiy xarakterda bo'lgan munosabatlaridan kelib chiqadigan huquq va majburiyatlari, nikohning tugatilishi, uni haqiqiy emas deb topilishi oqibatlarini, asoslari va tartibi, qonqarindoshlik va farzandlarning nasl-nasabini belgilash qoidalari, ota-onalar hamda farzandlarning shaxsiy nomulkiy va mulkiy huquq va majburiyatlari, farzandlikka olish, vasiylik va homiylik belgilash qoidalari kabi boshqa bir qator munosabatlarni ham tartibga soladi.

Oilaviy huquqiy munosabatlar tushunchasi va turlari

Oilaviy huquqiy munosabatlar aksariyat hollarda axloqiy normalar bilan ham tartibga solinadi.

Oilaviy huquqiy munosabatlar davomli huquqiy munosabatlar hisoblanadi.

Oila huquqi bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar

1

Oila a'zolari o'rtasidagi shaxsiy nomulkiy munosabatlar

2

Oila a'zolari o'rtasidagi mulkiy munosabatlar

3

Oila qonunchiligida nazarda tutilgan hollarda qarindoshlar va boshqa oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlar

Shaxsiy munosabatlar shaxsning o'zi bilan bog'liq bo'ladi va uning xohishi bilan amalga oshiriladi. Masalan, nikohlanish va uning asosida oila qurish, qiz bilan yigit nikohga kirayotganida familiya tanlash, turmush davrida esa farzandga ism qo'yish, kasb, mashg'ulot va turar joy tanlash huquqlari, shuningdek, bolalarni farzandlikka olish, vasiylik va homiylik masalalari yuzasidan kelib chiqadigan munosabatlardan iborat. Bu sohada qonunlar oilaviy munosabatlarda er-xotinning huquqiy tengligi, bolalarni to'g'ri tarbiyalash, oilada to'g'ri sharoitni yaratish kabilarni ta'minlashga xizmat qiladi.

Mulkiy munosabatlar esa er-xotinning shaxsiy va umumiy mulk huquqidan, aliment majburiyatlaridan kelib chiqadigan, ota-onalar bilan bolalar, shuningdek, boshqa qarindosh-urug'larning bir-biriga moddiy ta'minot berish majburiyatlaridan, farzandlikka olish, vasiylik va homiylik masalalaridan kelib chiqadigan mulkiy xarakterga ega bo'lgan munosabatlardan iborat.

Oila huquqining vazifalari Oila kodeksining 1-moddasida belgilangan bo'lib, oilani mustahkamlash, oilaviy munosabatlarni o'zaro muhabbat, ishonch va hurmat, hamjihatlik, bir-biriga yordam berish hamda oila oldida uning barcha

a'zolarining mas'ulligi hissi asosida qurishdan, biron-bir shaxsning oila masalalariga o'zboshimchalik bilan aralashishiga yo'l qo'ymaslikdan, oila a'zolari o'z huquqlarini to'sqinliksiz amalga oshirishini hamda bu huquqlarning himoya qilinishini ta'minlashdan iboratdir.

Mamlakatimizda oilaning vujudga kelishiga quyidagilar asos bo'lib xizmat qiladi:

1) erkak va ayolning o'zaro roziligi va teng huquqliligi asosida vujudga kelgan ittifoqi (nikoh);

2) er va xotindan birining ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolani (10 yoshga to'lmaganni) o'z tarbiyasiga farzand qilib olishi;

3) nikohga kirishmagan yolg'iz onadan bolaning tug'ilishi.

Oila huquqining prinsiplari

Oila huquqining prinsiplari deganda, shu huquq sohasining mazmun-mohiyatini, uning o'ziga xos qirralarini ochib beradigan, huquq normalarida qonuniy tarzda mustahkamlangan, boshlang'ich rahbariy qoidalarni tushunish kerak. Bu rahbariy qoidalar oila huquqiy munosabatlarini huquqiy jihatdan tartibga solishda o'ta muhim ahamiyatga ega.

OILA HUQUQINING ASOSIY PRINSIPLARI



1. Oilaning davlat va jamiyat muhofazasida bo‘lishi prinsipi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining oilaga bag‘ishlangan XIV bobi 63-moddasida o‘z ifodasini topgan. Unga ko‘ra, oila jamiyatning asosiy bo‘g‘inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo‘lish huquqiga ega.

2. Oilada barcha masalalarni hal qilishda er va xotinning teng huquqliligi prinsipi Oila kodeksining 2-moddasida belgilangan bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega ekanligi, jinsi, irqi, millati, tili, ijtimoiy kelib chiqishi, e‘tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat’i nazar, qonun oldida teng ekanligi borasidagi Konstitutsiyaning 18-moddasiga asoslanadi. Oiladagi barcha ishlarni hal qilishda er va xotin teng huquqlidirlar, oilada ayrim hollarda ayollarga homiladorlik va bola tug‘ilgandan keyin erlariga moddiy ta‘minot berib turish va bola tarbiyasi bo‘yicha yordam berish burchi qo‘shimcha ravishda qo‘llanadi.

3. Oila munosabatlarida ishtirok etuvchilarning bir-birlarini moddiy va ma‘naviy jihatdan qo‘llab-quvvatlash va o‘zaro bir-birlariga g‘amxo‘rlik qilish prinsipi bu oila munosabatlarining mazmuniga bog‘liq bo‘lib, er va xotin, ota va ona, bobo va buvi, amaki va tog‘a, amma va xola, aka va uka, opa va singillar, farzandlikka oluvchi, shuningdek, nabiralar o‘rtasidagi munosabatlar, asosan, axloq normalari bilan tartibga solinadi. Bular bir-birlarini beg‘araz qo‘llab-quvvatlabgina qolmasdan, bir-birlariga g‘amxo‘rlik qilishlari ham kerak.

4. Onalik, otalik va bolalikni himoya qilish prinsipiga asosan, davlat faqat onalikni emas, balki otalik va bolalikni ham himoya qiladi. Onalikni himoya qilishdan asosiy maqsad – ayolning avlodlar davomiyligini ta‘minlash, jamiyat va davlatning ravnaqi va kelajagi uchun hal qiluvchi kuchni tug‘ib, tarbiyalashdagi rolini oshirishdir. Ona bo‘lishdek buyuk ne‘mat faqat ayollarga berilgan. Oilaning tinchlik va osoyishtaligi, bolalar tarbiyasi onaga qanchalik bog‘liq bo‘lsa, otaga ham shunchalik bog‘liq. Oilada ota bo‘lish yigit kishi uchun ham katta baxt bo‘lib, ayni vaqtda unga yuksak mas‘uliyat yuklaydi. Er xotiniga homiladorlik vaqtida doimo g‘amxo‘rlik qilishi, bola tug‘ilishidan keyin uni parvarishlashda yordam berishi va moddiy ne‘matlar bilan ta‘minlab turishi lozim. Davlat bolalikni ham himoya qiladi, chunki oilada tug‘ilgan bola ota-ona uchun ham buyuk ne‘mat. Bolalarning quvonchi oila binosining poydevorini yanada mustahkamlaydi, ota-ona o‘rtasidagi mehr-muhabbatni yanada oshiradi.

5. Nikohdan o‘tishda tenglik va ixtiyoriylik prinsipiga ko‘ra, nikoh xohlovchilarning teng huquqliligi asosida va ixtiyoriy ravishda tuziladi. Bu qoida Oila kodeksining 14-moddasida belgilangan. Unda ko‘rsatilishicha, nikoh tuzish ixtiyoriydir. Nikohlanuvchilar bu borada o‘zlarining roziligini bildirishlari kerak, chunki nikoh tuzishda majburlashga yo‘l qo‘yilmaydi.

6. Yakka nikohlik (monogamiya) prinsipi. Mamlakatimizda oila yakka nikohlik prinsipiga asoslanadi, qo‘sh nikohlikka yo‘l qo‘yilmaydi. Yakka nikohlik asosida erkaklar bilan ayollarning bir-birlari bilan bog‘liqligi va ular o‘rtasidagi sevgi va muhabbat yotadi.

7. Oilaviy munosabatlarda fuqarolarning tengligi prinsipi. Ushbu prinsipga asosan, O‘zbekistonda barcha fuqarolar, o‘zining millati, irqi, dinga munosabati, kelib chiqishidan qat’i nazar teng huquqlidirlar. Ularga tegishli bo‘lgan huquqlarni, shu jumladan, nikohga o‘tish huquqini cheklashga yo‘l qo‘yilmaydi. Yigit yoki qiz millati, irqi, dinga munosabatidan qat’i nazar xohlagan qizga uylanishi, qiz esa turmushga chiqishi mumkin.

8. Oilada bolalarni milliy istiqlol ruhida tarbiyalash prinsipi. O‘zbekiston 1991-yilda o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritgan paytdan hozirgi kunga qadar davlat jamiyatning asosiy bo‘g‘ini bo‘lgan oilalarga g‘amxo‘rlik qilibgina qolmay, bolalarni milliy istiqlol ruhida tarbiyalash masalasiga ham katta e‘tibor bilan qarab kelmoqda.

Yolg‘iz yashab o‘tgan buyuk odamlar, oddiy oilaviy baxtga erishganlarga havas qilishgan. Mashhur rus yozuvchisi Turgenev: *“Meni o‘ylovchi, qutlovchi g‘amxo‘r ayol bo‘lsa edi, butun talant va kitoblarimdan ham voz kechardim”*, degan ekan.

Har bir oila, har bir inson tinch-xotirjam va farovon yashasa, davlat ham obod, boy bo‘ladi, gullab-yashnaydi.

Oila huquqining tizimi va manbalari

Oila huquqining tizimi deganda, shu huquq sohasiga tegishli bo‘lgan barcha huquqiy normalarning ketma-ketligiga qarab ma‘lum bir tartibda joylashtirilganligini tushunish kerak.



Umumiy qismda oila huquqining maxsus qismiga oid barcha huquq institutlari uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lgan normalar o‘z ifodasini topgan. Masalan, Oila huquqi tushunchasi, predmeti, vazifalari, prinsiplari, manbalari, oila sohasidagi ijtimoiy munosabatlar, oila huquqining subyektlari, boshqa huquq sohalari bilan aloqadorligi kabi tushunchalar oila huquqining umumiy qismida o‘rganiladi. Shu bilan birga, ushbu huquq sohasiga tegishli bo‘lgan normalarni amalga oshirish, oilaviy majburiyatlarni bajarish shartlari, oilaga oid huquqlarni himoya qilish tartibi va muddatlari ham umumiy qismga tegishlidir.

Oila huquqining maxsus qismi o‘z ichiga bir necha mustaqil institutlarni qamrab olib, ularning har biri, nikoh va oila bilan bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy munosabatlarning

ma'lum bir turini tartibga soladi.

Oila huquqining maxsus qismida nikoh bilan bog'liq masalalar, er va xotinning huquq va majburiyatlari, ota-ona va bolalarning huquq va majburiyatlari, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni aniqlash, ularni joylashtirish, farzandlikka olish kabi masalalar o'rganiladi.

Oila huquqining manbalari

Har bir mustaqil huquq sohasi kabi oila huquqi ham o'zining manbalariga ega. Oila huquqining asosiy manbasi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasidir. Asosiy qonunning XIV bobi oilaga bag'ishlangan.

Asosiy Qonunimizdan tashqari O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi, Fuqarolik protsessual kodeksi, Uy-joy kodeksi va tegishli bo'lishiga qarab Prezident farmonlari, qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari hamda boshqa qonun hujjatlari oila huquqining manbasi bo'lishi mumkin.

Yuqoridagilar oila huquqining umumiy manbalari hisoblanadi. Umumiy manbalardan tashqari, oila huquqi o'zining maxsus manbasiga ham ega. Uning maxsus manbaini O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi tashkil qiladi. Ushbu kodeks O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 1998-yil 30-aprelda qabul qilingan va 1998-yil 1-sentabrdan e'tiboran kuchga kirgan. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi 8 bo'lim, 30 bob, 238 moddadan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining qabul qilinishi bilan oila munosabatlarining huquqiy tartibga solinishi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va boshqa qonunlari, shuningdek, yangi Fuqarolik kodeksi bilan muvofiqlashtirildi. Ushbu kodeks O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi tomonidan ratifikatsiya qilingan Bola huquqlari to'g'risidagi BMT Konvensiyasi va boshqa xalqaro-huquqiy hujjatlarda nazarda tutilgan qoidalar bilan boyitildi. Oila kodeksining qoidalari O'zbekiston Respublikasi qo'shilgan yoki ratifikatsiya qilgan xalqaro bitim va konvensiyalarni hisobga olgan holda ishlab chiqildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 12-iyundagi "Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3785-son qaroriga muvofiq, fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlari faoliyatini yanada takomillashtirish maqsadida "Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlari to'g'risidagi nizom" qabul qilindi. Mazkur Nizom fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlari (FHDYO) faoliyatining asosiy vazifalari, funksiyalari, huquq va majburiyatlari, faoliyatining tashkiliy asoslarini belgilab berdi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil 14-noyabrdagi "Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish qoidalarini tasdiqlash to'g'risida"gi 387-son qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 22-sentabrdagi 269-son qaroriga 1-ilova "O'zbekiston Respublikasida vasiylik va homiylik to'g'risida"gi Nizom, Voyaga yetmagan bolalarni farzandlikka va bolalarni oilaga tarbiyaga olish (patronat) to'g'risida Nizom ham asosiy manbalardan hisoblanadi.

2-§. Nikoh tushunchasi, uni tuzish va bekor qilish tartibi. Oila a'zolarining huquq va majburiyatlari

Nikoh soʻzining lugʻaviy maʼnosi “qoʻshilish”, “yaqinlashish” maʼnolarini anglatadi. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf fikrlari boʻyicha “Nikoh bahrlanish ekanligini hosil qiluvchi bogʻlanishdir” .

Nikoh – halollik, nikohsiz qoʻshilish esa haromlik belgisi. U huquq tilida oilani vujudga keltiradi va uni qonunlashtiradigan alohida turdagi xususiy shartnomani anglatadi. Nikoh masalasiga Islom dinida ham nihoyatda katta eʼtibor berilgan.

Oʻzbekiston Respublikasining Oila kodeksiga muvofiq, nikoh davlat va jamiyat manfaatlarini koʻzlab, shuningdek, er bilan xotin va bolalarning shaxsiy va mulkiy huquqlari hamda manfaatlarini muhofaza etish maqsadida fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlarida qayd etiladi. FHDYO organlarida qayd etish oilaning vujudga kelganligini isbotlovchi birdan-bir dalil hisoblanadi.

Oila qurishni emas, balki boshqa maqsadni koʻzlab, masalan, fuqarolikni olish yoki doimiy roʻyxatga kirish maqsadida ikkinchi tomonga pul berib nikohga oʻtgan boʻlsa, bunday nikoh soxta nikoh hisoblanadi. Bunday nikoh er va xotin hamda oilaga xos boʻlgan huquq hamda burchlarni vujudga keltirmaydi va tuzilgan paytdan haqiqiy hisoblanmaydi.

Oʻzbekiston Respublikasida nikoh tuzish tartibi Oila kodeksining 13-moddasida belgilangan. Ushbu modda talabiga koʻra, nikoh tuzish nikohlanuvchilarning FHDYO organiga oila qurish maqsadida birgalikda ariza berganlaridan soʻng bir oy oʻtgach, nikoh shaxsan ularning ishtirokida qayd etiladi. Uzrli sabablar boʻlganda, FHDYO organi mudiri yoki mudirasi bir oy oʻtgunga qadar nikoh tuzishga ruxsat berishi mumkin. Quyidagilar uzrli sabab hisoblanib, FHDYO organlari tomonidan bir oylik muddatni qisqartirishga asos boʻlishi mumkin:

- ariza beruvchilar uzoq vaqt birga yashab kelgan boʻlsalar;
- ariza berganlardan biri uzoq muddatga chet elga yoki kelib-ketish qiyin boʻlgan joyga yoʻllanma bilan ketayotgan boʻlsa;
- kelin-kuyovning yaqin qarindoshlaridan biri ogʻir kasal boʻlsa;
- nikohni qayd ettirish uchun ariza bergan kuyov harbiy xizmatga chaqirilgan yoki boshqa uzrli sabablar boʻlsa.

Yuqoridagi uzrli sabablar roʻyxati oila qonunchiligida qatʼiy qilib cheklanmagan. Qanday sabablarni uzrli deb hisoblash huquqi qonun boʻyicha FHDYO boʻlimining mudiriga yoki mudirasiga berilgan. Buning uchun mansabdor shaxs uzrli sabab boʻladigan holatlarni tasdiqlovchi hujjatlarni talab qilish huquqiga ega.

Alohida hollar (homiladorlik, bola tugʻilishi, bir tarafning kasalligi va boshqalar)da esa nikoh ariza berilgan kunning oʻzida tuzilishi mumkin. Koʻrsatib oʻtilgan hollardan tashqari, nikohni bir oy oʻtmasdan rasmiylashtirish chegarasi aniq qilib koʻrsatilmagan. Chunki boshqa sabablar ham nikohni bir oy oʻtmasdan rasmiylashtirish uchun asos boʻlishi mumkin. Bunday hollarda ham nikohni ariza

berilgan kunning o'zida darhol tuzilishi zarurligini iltimos qilish yoki qilmaslik bo'lajak er-xotinning xohishiga bog'liq. Ular yuz bergan vaziyatni hisobga olgan holda, nikohni ro'yxatdan o'tkazish muddatini qisqartirish haqida ham iltimos qilishlari mumkin.

Nikohni qayd etish nikohlanuvchi shaxslardan birining yashash joyidagi FHDYO organlari tomonidan FHDYO binosida amalga oshiriladi. Alohida hollarda FHDYO organlari tomonidan nikohni qayd etish kasalxona yoki uyda ham amalga oshirilishi mumkin.

Amaldagi oila qonunchiligiga muvofiq, nikohlanuvchilardan biri ilgari nikohda turgan bo'lsa, nikoh tuzishga yo'l qo'yilmasligi sababli FHDYO organi ariza qabul qila turib nikohlanuvchilarning shaxsini tasdiqlovchi hujjatlar bo'yicha ularning qonuniy nikohda bo'lgan-bo'lmaganligini tekshirib ko'rishi lozim. FHDYO organi tomonidan shaxsini tasdiqlovchi hujjatlarni tekshirish davomida ularning biri qonuniy nikohda bo'lgan bo'lsa-da, lekin sud tomonidan qonuniy tartibda ajrashgan bo'lsa, ilgari nikohda bo'lgan shaxs FHDYO organiga avvalgi nikohning tugatilganligi to'g'risida yuridik hujjat taqdim etishi lozim. Bu nikohdan ajratilganligi to'g'risida sudning qarori, er-xotindan birining vafot etganligi to'g'risidagi guvohnoma yoxud nikohni haqiqiy emas deb topgan sudning hal qiluv qarori bo'lishi mumkin.

Nikohlanuvchilarning istaklariga binoan, nikoh ularning qarindoshlari, tanishlari ishtiroki (guvohligi)da qayd etiladi. Nikohni qayd etishda guvohlar soni ikki kishidan kam bo'lmasligi oilaviy munosabatlarni tartibga soluvchi qonunlarda ko'rsatilgan.

Nikoh faqat nikohlanuvchilarning ishtirokida qayd etiladi, uning ishonch qog'ozi yoki vakil orqali qayd etilishiga ruxsat berilmaydi, ya'ni yo'l qo'yilmaydi.

Oila kodeksida va boshqa amaldagi qonunlarimizda nikoh yoshi 18 yosh etib belgilangan, uzrli sabablar bo'lgan, alohida hollarda nikohga kirishni xohlovchilarning iltimosiga ko'ra, nikoh davlat ro'yxatidan o'tkaziladigan joydagi tuman, shahar hokimi nikoh yoshini ko'pi bilan 1 yilga kamaytirishi mumkin (OK 15-m.).

Oila kodeksining 16-moddasiga binoan, quyidagi holatlar nikoh tuzishga to'sqinlik qiladi:

- nikohlanuvchilardan biri ro'yxatga olingan boshqa nikohda turgan bo'lsa;
- nasl-nasab shajarasi bo'yicha to'g'ri tutashgan qarindoshlar o'rtasida, tug'ishgan va o'gay aka-ukalar bilan opa-singillar o'rtasida hamda farzandlikka olinganlar bilan farzandlikka oluvchilar o'rtasida;
- loaqal bittasi ruhiyat buzilishi (ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi) sababli sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxslar o'rtasida.

Bular nikoh tuzishga monelik qiladigan holatlar hisoblanadi. Bunday holatlar mavjud bo'lgan taqdirda nikoh tuzishga yo'l qo'yilmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 17-moddasiga hamda Vazirlar Mahkamasining 2003-yil 25-avgustdagi 365-sonli qarori bilan tasdiqlangan "Nikohlanuvchi shaxslarni tibbiy ko'rikdan o'tkazish to'g'risida"gi nizomiga asosan, davlat sog'liqni saqlash tizimi muassasalari tomonidan nikohlanuvchilar bepul asosda tibbiy ko'rikdan o'tadilar.

O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 17-moddasiga ko‘ra, nikohlanuvchi shaxslar 50 yoshdan oshgan bo‘lsa, shuningdek, Oila kodeksining 13-moddasi beshinchi qismida ko‘rsatilgan alohida (homiladorlik, bola tug‘ilishi, bir tarafning kasalligi va boshq.) hollar mavjud bo‘lganda tibbiy ko‘rikdan o‘z roziligi bilan o‘tkaziladi. Nikohlanuvchi shaxslar o‘zlarining doimiy yoki vaqtincha yashayotgan joyidagi tibbiyot muassasalari tomonidan o‘tkaziladi. Tibbiy ko‘rikdan o‘tkazish uchun berilgan yo‘llanmalar FHDYO organlarida nikoh tuzish to‘g‘risidagi arizalarni ro‘yxatdan o‘tkazish daftarida qayd etiladi.

Oila kodeksining 37-moddasida nikohning tugatilishi asoslari ko‘rsatilgan. *Ushbu moddaning mazmunida bayon etilishicha, nikohning tugatilishiga quyidagilar asos bo‘ladi:*

- a) er-xotindan birining vafoti yoki sud ulardan birini vafot etgan deb e‘lon qilishi;
- b) nikohdagi er-xotindan biri yoki har ikkalasining nikohni bekor qilish to‘g‘risida bergan arizasi;
- d) sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan er yoki xotinning vasiysi bergan arizasi.

Ushbu asoslardan biri mavjud bo‘lsa, er va xotin o‘rtasida tuzilgan nikoh bekor bo‘ladi, ya’ni tugatiladi.

Nikohni haqiqiy emas deb topish

Nikoh quyidagi hollarda haqiqiy emas deb topiladi:

- 1) Oila kodeksining 14–16-moddalarida belgilangan shartlar buzilganda;
- 2) soxta nikoh tuzilganda, ya’ni er-xotin yoki ulardan biri oila qurish maqsadini ko‘zlamay nikoh qayd qildirganda;
- 3) nikohlanuvchi shaxslardan biri tanosil kasalligi yoki odamning immunitet tanqisligi virusi (OITV kasalligi) borligini ikkinchisidan yashirganda, agar ikkinchisi sudga shunday talab bilan murojaat etsa.

Nikohni haqiqiy emas deb topish faqat sud tartibida amalga oshiriladi.

Nikohni haqiqiy emas deb topish oqibatlari

Haqiqiy emas deb topilgan nikoh er-xotin uchun Oila kodeksida belgilangan shaxsiy va mulkiy huquq hamda majburiyatlarni vujudga keltirmaydi. Nikohi haqiqiy emas deb topilgan shaxslarning mulkiy huquqiy munosabatlari O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi bilan tartibga solinadi.

Nikohning haqiqiy emas deb topilishi shunday nikohdan tug‘ilgan yoki nikoh haqiqiy emas deb topilgan kundan keyin uch yuz kun ichida tug‘ilgan bolalarning huquqlariga ta’sir etmaydi.

Insofli er (xotin) nikoh haqiqiy emas deb topilganda, nikoh tuzish davlat ro‘yxatiga olingan vaqtda tanlagan familiyasini saqlab qolishga haqli bo‘ladi.

3-§. Oila a‘zolarining mulkiy va shaxsiy nomulkiy munosabatlari, aliment majburiyatlari

Oila munosabatlari nikoh munosabatiga qaraganda keng tushuncha hisoblanadi.

Chunki nikoh munosabati oila qurishni maqsad qilgan erkak va ayol o'rtasida vujudga kelsa, oilaviy munosabatlar nafaqat er-xotin, balki ota-ona, farzandlar, aka-uka, opa-singil kabi boshqa yaqin qarindoshlar o'rtasida vujudga keladi. Nikoh er va xotinni birlashtirsa, oila esa o'z tarkibiga 5–10 va ba'zan undan ham ko'p bo'lgan oila a'zolarini o'z tarkibiga olgan tuzilma sifatida tushuniladi.

Oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlar axloq-odob va huquqiy qoidalar bilan tartibga solinadi.

Oilaviy munosabatlar er va xotinning shaxsiy hamda mulkiy huquqlari tengligi, ichki oilaviy masalalarning o'zaro kelishuv yo'li bilan hal qilinishi, oilada bolalar tarbiyasi, ularning farovon hayot kechirishi va kamoloti haqida g'amxo'rlik qilish, voyaga yetmagan va mehnatga layoqatsiz oila a'zolarining huquq va manfaatlarini himoya qilish ustuvorligi tamoyillari asosida amalga oshiriladi.

Oila a'zolarining huquq va majburiyatlari Oila kodeksida alohida tartibda belgilangan. Unga ko'ra:

- er-xotinning shaxsiy huquq va majburiyatlari (4-bob);
- er va xotinning mulkiy huquq va majburiyatlari (5-bob);
- ota-ona hamda voyaga yetmagan bolalarning huquq va majburiyatlari (11, 12, 13-boblar);
- oila a'zolarining va boshqa shaxslarning aliment majburiyatlari (14, 15, 16-boblar).

Nikoh fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida ro'yxatga olingan paytdan boshlab nikohni tuzganlar er-xotin deb hisoblanadilar va shu paytdan e'tiboran ular o'rtasida er-xotinlik huquq va majburiyatlari vujudga keladi.



Er-xotinning shaxsiy huquq va majburiyatlari:

01

familiya tanlash huquqi

02

bolalar tarbiyasi va oila turmushi masalalarini hal qilish huquqi

03

mashg'ulot turi, kasb va turar joy tanlash huquqlari

Er va xotinning nikoh davomida orttirgan mol-mulklari, shuningdek, nikoh qayd etilgunga qadar bo‘lajak er-xotinning umumiy mablag‘lari hisobiga olingan mol-mulklari, agar qonun yoki nikoh shartnomasida boshqacha hol ko‘rsatilmagan bo‘lsa, ularning birgalikdagi umumiy mulki hisoblanadi.

Er va xotin ularning birgalikdagi umumiy mulki bo‘lgan mol-mulkka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etishda teng huquqlarga egadir.

Er va xotinning nikohga qadar o‘ziga tegishli bo‘lgan mol-mulki, shuningdek, ulardan har birining nikoh davomida hadya, meros tariqasida yoki boshqa bepul bitimlar asosida olgan mol-mulki ulardan har birining o‘z mulki hisoblanadi.

Nikoh shartnomasi

Mamlakatimiz mustaqillikka erishganidan keyin oila institutini, oilaviy va mulkiy munosabatlarni mustahkamlash, jamiyatda kechayotgan islohotlarda uning o‘rni va ahamiyatini oshirish uchun Oila kodeksiga nikoh shartnomasi haqidagi qoida kiritildi. Nikoh shartnomasi va u bilan bog‘liq munosabatlar Oila kodeksining 29–36-moddalari mazmunida bayon etilib, ushbu kodeksni yana bir institut bilan boyitdi.

Oila qonunchiligida nikoh shartnomasi to‘g‘risidagi normalar ilk bor Oila kodeksining 29–36-moddalarida aks etgan.

Yodda saqlang!

Nikoh shartnomasi er va xotinning mavjud mol-mulkiga nisbatan ham, bo‘lg‘usi mol-mulkiga nisbatan ham tuzilishi mumkin bo‘lgan ixtiyoriy shartnomadir.

Nikoh shartnomasi har doim notarial idoralarda tuziladi va kamida ikkita guvoh ishtirokida rasmiylashtiriladi. Nikoh shartnomasi yozma ravishda tuzilib, notarial tartibda tasdiqlanadi.

Nikoh shartnomasi o‘z xususiyatlariga ko‘ra, fuqaroviy-huquqiy shartnoma turlaridan hisoblanadi. Shartnomaning ishtirokchilari nikohga kiruvchilar va nikohdagi er-xotindir. Nikoh shartnomasi faqat mulkka nisbatan tuziladi, u shaxsiy munosabatlarga qaratilishi mumkin emas. Nikoh shartnomasi er-xotin o‘rtasida vujudga kelishi mumkin bo‘lgan mulkiy nizolarning sudda to‘g‘ri ko‘rib hal qilinishida yordam beradi.



Nikoh shartnomasining o'ziga xos xususiyatlari:

01

nikohlanuvchilarning huquq va manfaatlarini teng himoya qilinadi;

nikohlanuvchilarning mol-mulklariga bo'lgan huquqlari qat'iy belgilab olinadi;

02

03

nikohdan oldingi mol-mulk hamda nikoh davrida orttirilgan mol-mulknini taqsimlash tartibi oldindan kelishib olinadi.

Nikohlanuvchilar o'rtasida nikoh shartnomasini tuzishdan asosiy maqsad taraflarning mulkiy huquq va majburiyatlarini, shuningdek, manfaatlarini tenglik prinsipi asosida ta'minlash, nikoh shartnomasining predmeti bo'lgan mulklardan samarali foydalanish, er yoki xotindan birining jabrdiyda bo'lib qolishining oldini olish, ortiqcha kamsitishlarga chek qo'yishdan iborat.

Har bir bola oilada yashash va tarbiyalanish, o'z ota-onasini bilish, ularning g'amxo'rlikidan foydalanish, ular bilan birga yashash huquqiga ega, bola manfaatlariga zid bo'lgan holatlar bundan mustasnodir.

Bola o'z ota-onasi tomonidan tarbiyalanishi, o'z manfaatlarini ta'minlanishi, har taraflama kamol topishi, insoniy qadr-qimmatlari hurmat qilinishi huquqiga ega.

Ota-ona o'z bolalariga nisbatan teng huquq va majburiyatlarga egadirlar. Ota-ona o'z bolalarini tarbiyalash huquqiga ega va tarbiyalashi shart.

Ota-ona o'z bolalarining tarbiyasi va kamoloti uchun javobgardir. Ular o'z bolalarining sog'lig'i, jismoniy, ruhiy, ma'naviy va axloqiy kamoloti haqida g'amxo'rlik qilishlari shart. Ota-ona bolalarining qonunchilikda belgilangan zarur darajada ta'lim olishini ta'minlashi shart.

Bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilish ularning ota-onasi zimmasiga yuklatiladi.

Ota-ona o'z bolalarining qonuniy vakillari hisoblanadilar hamda har qanday jismoniy va yuridik shaxslar bilan bo'lgan munosabatlarda, shu jumladan, sudda alohida vakolatsiz ularning huquq va manfaatlarini himoya qiladilar.

Boladan alohida yashayotgan ota (ona) bola bilan ko'rishish, uning tarbiyasida ishtirok etish va ta'lim olishi masalasini hal etishda qatnashish huquqiga ega.

Bobo, buvi, aka-uka, opa-singil va boshqa yaqin qarindoshlar bola bilan ko‘rishib turish huquqiga ega. Ota-ona (ulardan biri) yaqin qarindoshlarning bola bilan ko‘rishishiga imkoniyat bermasalar, vasiylik va homiylik organi ota-onani (ulardan birini) bunday imkoniyat berishga majbur qilishi mumkin.

Ota-ona (ulardan biri) quyidagi hollarda:

ota-onalik majburiyatlarini bajarishdan bosh tortsa, shu jumladan, aliment to‘lashdan bo‘yin tovlasa;

uzrsiz sabablarga ko‘ra, o‘z bolasini tug‘ruqxona yoki boshqa davolash muassasasidan, tarbiya, aholini ijtimoiy himoyalash muassasasi va shunga o‘xshash boshqa muassasalardan olishdan bosh tortsa;

ota-onalik huquqini suiiste‘mol qilsa, bolalarga nisbatan shafqatsiz muomalada bo‘lsa, jumladan, jismoniy kuch ishlatsa yoki ruhiy ta‘sir ko‘rsatsa;

muttasil ichkilikbozlik yoki giyohvandlikka muhtalo bo‘lgan bo‘lsa;

o‘z bolalarining hayoti yoki sog‘lig‘iga yoxud eri (xotini)ning hayoti yoki sog‘lig‘iga qarshi qasddan jinoyat sodir qilgan bo‘lsa, ota-onalik huquqidan mahrum qilinishi mumkin.

“

Eslab qoling!

Ota-ona hayotligida bolalar ularning mol-mulkiga nisbatan mulkdor bo‘lish huquqiga ega emas.

Ota-ona ham voyagya etmagan bolalarning mol-mulkiga nisbatan mulkdor bo‘lish huquqiga ega emas.

”

Ota-ona va bolalarning ular o‘rtasidagi umumiy mol-mulkka bo‘lgan mulk huquqi O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi bilan belgilanadi.

Voyaga yetmagan bolalar o‘z ota-onasidan va boshqa shaxslardan qonunda nazarda tutilgan miqdorda va tartibda ta‘minot olish huquqiga ega. Voyaga yetmagan bolalar ta‘minoti uchun olingan mablag‘, pensiya, nafaqa uning otasi yoki onasi tasarrufida bo‘lib, bolaning ta‘minoti, tarbiyasi va ta‘lim olishi uchun sarflanishi kerak.

Oila a‘zolarining va boshqa shaxslarning aliment majburiyatlari

Aliment majburiyatlari Oila kodeksining beshinchi bo‘limi va unga oid bo‘lgan 96–147-moddalarida ko‘rsatib o‘tilgan.

Aliment majburiyatlari oila a‘zolari o‘rtasida sodir bo‘ladigan oilaviy mulkiy xarakterdagi munosabatlardir.

Eslab qoling!

Aliment – lotincha "alimentum" – "oziq-ovqat", "nafaqa", "ta'minot", "boqish uchun mablag'lar" degan ma'nolarni anglatadi.

Aliment – bu bir shaxsning ikkinchi shaxsga majburan oila qonunchiligida belgilab qo'yilgan miqdorda to'laydigan moddiy narsasi. Amaldagi qonunchilikda bir tomonda davlat ikkinchi tomonda jismoniy shaxs ishtirok etsa yoki ijtimoiy huquqiy munosabatlar sodir bo'lsa, u holda "nafaqa" so'zi ishlatiladi. Agar oilaviy huquqiy munosabat bo'lib, unda oila a'zolari ishtirok etsalar, u holda "aliment" so'zi ishlatiladi.

Ota-ona voyaga yetmagan bolalariga ta'minot berishi shart. Voyaga yetmagan bolalariga ta'minot berish majburiyatini ixtiyoriy ravishda bajarmagan ota (ona)dan sudning hal qiluv qaroriga yoki sud buyrug'iga asosan aliment undiriladi.

Aliment to'lash uni to'lash uchun majbur bo'lganning yoki aliment oluvchi shaxsning vafoti tufayli tugaydi. Aliment olish huquqi merosga o'xshab boshqa shaxslarga o'tmaydi.

Oila kodeksida aliment undirishning uch xil tartibi belgilangan:

1) Aliment to'lash to'g'risidagi kelishuv (OKning 17-bobi, 130–134-moddalari). Ushbu moddalarning mazmunida ko'rsatilishicha, aliment to'lash to'g'risidagi kelishuv (aliment miqdori, shartlari va to'lash tartibi) aliment to'lashi shart bo'lgan shaxs bilan aliment oluvchi o'rtasida tuziladi. Agar aliment oluvchi muomalaga layoqatsiz bo'lsa, kelishuv uning qonuniy vakili bilan tuziladi.

2) Alimentni ixtiyoriy to'lash (OKning 18-bobi, 135-moddasi). Ushbu moddaning mazmuniga ko'ra, aliment to'lashi shart bo'lgan shaxs alimentni ixtiyoriy ravishda shaxsan yoki o'z arizasiga muvofiq ishlab turgan joyida yoxud pensiya, nafaqa, stipendiya va boshqa turdagi mablag' o'layotgan joyida to'lanadi. Voyaga yetmagan bolalar uchun olinadigan aliment arizaga muvofiq OKning 99-moddasida belgilangan miqdorlarda ushlab qolinadi.

3) Alimentni sud tartibida undirish (OKning 18-bobi, 136-moddasi). Ushbu moddaning mazmuniga ko'ra, aliment olish huquqiga ega bo'lgan shaxs, aliment talab qilish huquqi vujudga kelganidan so'ng qancha muddat o'tganidan qat'i nazar, xohlagan vaqtda aliment undirish to'g'risidagi talab bilan sudga murojaat qilishga haqlidir.

Aliment majburiyatlari O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida ham o'z ifodasini topgan. Konstitutsiyaning 64-moddasida ota-onalar o'z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburligi, 66-moddasida esa

voyaga yetgan, mehnatga layoqatli farzandlar o'z ota-onalari haqida g'amxo'rlik qilishga majburligi belgilab qo'yilgan.

Ota-onaning voyaga yetmagan bolalariga to'laydigan aliment miqdori

Agar voyaga yetmagan bolalariga ta'minot berish haqida ota-ona o'rtasida kelishuv bo'lmasa, ularning ta'minoti uchun aliment sud tomonidan ota-onaning har oydagi ish haqi va (yoki) boshqa daromadining bir bola uchun – to'rt dan bir qismi; ikki bola uchun – uchdan bir qismi; uch va undan ortiq bola uchun – yarmisi miqdorida undiriladi. Bu to'lovlarning miqdori taraflarning moddiy yoki oilaviy ahvolini va boshqa e'tiborga loyiq holatlarini hisobga olgan holda sud tomonidan kamaytirilishi yoki ko'paytirilishi mumkin.

Har bir bola uchun undiriladigan aliment miqdori qonunchilik bilan belgilangan mehnatga haq to'lash eng kam miqdorining 26,5 foizidan kam bo'lmasligi kerak.

Voyaga yetgan, mehnatga layoqatli bolalarning ota-onasiga ta'minot berish majburiyati

Voyaga yetgan, mehnatga layoqatli bolalar mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj o'z ota-onasiga ta'minot berishlari va ular to'g'risida g'amxo'rlik qilishlari shart. Ota-onasining davlat va nodavlat muassasalari qaramog'ida ekanligi voyaga yetgan mehnatga layoqatli bolalarni ota-ona haqida g'amxo'rlik qilish va ularga moddiy yordam ko'rsatish majburiyatidan ozod qilmaydi. Voyaga yetgan, mehnatga layoqatli bolalar o'z ota-onasiga ixtiyoriy ravishda moddiy yordam berishdan bo'yin tovasalar, ta'minot miqdori bolalarning oilaviy va moddiy ahvolini hisobga olgan holda sudning hal qiluv qaroriga asosan belgilanadi.

Ota-ona, aliment undirish haqidagi talabni o'z bolalarining biriga yoki bir nechtasiga nisbatan qo'yganligidan qat'i nazar, aliment miqdorini belgilashda sud voyaga yetgan, mehnatga layoqatli bolalarning barchasini hisobga olishi lozim.

Voyaga yetgan, mehnatga layoqatli bolalardan aliment undirish nizosi uzil-kesil hal bo'lgunga qadar sudya shu nizo bo'yicha vaqtincha to'lab turilishi lozim bo'lgan summani ko'rsatib, ajrim chiqarishi mumkin.

Voyaga yetgan, mehnatga layoqatli bolalardan undirilayotgan aliment miqdori qonunchilikda belgilangan mehnatga haq to'lash eng kam miqdorining 11,75 foizidan kam bo'lmasligi kerak.

Aliment to'lashdan bosh tortganlik uchun javobgarlik

Voyaga yetmagan yoki voyaga yetgan mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj bolalariga aliment to'lash haqidagi sudning hal qiluv qarorini bajarishdan bo'yin tovlagan shaxslar Oila kodeksining

79-moddasiga asosan, ota-onalik huquqidan mahrum qilinishi yoki jinoiy javobgarlikka tortilishi mumkin.

Ota-onasiga moddiy yordam berish to'g'risidagi sudning hal qiluv qarorlarini bajarmaslik jinoiy javobgarlikka sabab bo'ladi.

Er-xotin bir-biriga moddiy yordam berishi shart. Bunday yordam berishdan bosh tortilgan taqdirda, yordamga muhtoj, mehnatga layoqatsiz er yoki xotin, shuningdek,

xotin homiladorlik davrida va o'rtada bola tug'ilgan kundan e'tiboran uch yil davomida, o'rtadagi nogironligi bo'lgan bolani u o'n sakkiz yoshga to'lguniga qadar parvarishlashni yoki bolalikdan I guruh nogironligi bo'lgan o'rtadagi bolani parvarishlashni amalga oshirgan, yordamga muhtoj bo'lgan er (xotin) yordam berishga qodir bo'lgan xotindan (erdan) sud tartibida ta'minot (aliment) olish huquqiga ega.

Qarindoshlar va boshqa shaxslarning aliment majburiyatlari

Oila qonunchiligida yaqin qarindoshlar ham o'zining yordamga muhtoj yaqin qarindoshlariga aliment to'lashlari belgilangan. Oila kodeksining 16-bobi "Qarindoshlar va boshqa shaxslarning aliment majburiyatlari" deb nomlanadi.

Voyaga yetmagan, shuningdek, voyaga yetgan mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj shaxslarga ta'minot berish majburiyati sud tomonidan ularning qarindoshlari: bobo, buvi, nevara, aka-uka, opa-singil, shuningdek, o'gay ota va o'gay ona, o'gay o'g'il va o'gay qiz, doimiy tarbiyada bo'lgan shaxslar zimmasiga yuklatilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 7 martdagi "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-87-son farmoni ijrosini ta'minlash, shuningdek, aliment to'lovlari jamg'armasi faoliyatini samarali yo'lga qo'yish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 3 avgustdagi 427-son qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Majburiy ijro byurosida yuridik shaxs tashkil etmagan holda "Aliment to'lovlari" jamg'armasi tashkil etilgan. Mazkur jamg'arma mablag'lari voyaga yetmagan farzandini moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlaganlik uchun qarzdor jinoiy javobgarlikka tortilgan taqdirda, aliment to'lovlaridan yuzaga kelgan qarzdorlikni (ushbu jinoyat natijasida yetkazilgan zararni) qoplab berishga (bir yo'la undiruvchiga to'lab berishga) yo'naltiriladi. Mamlakatimizda aliment to'lovlarini kafolatli ta'minlash bo'yicha yaratilgan yangi tizim voyaga yetmagan va yordamga muhtoj bolalarning ijtimoiy himoya tizimini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.



Mavzu bo'yicha savol va topshiriqlar

1. Oila huquqi tushunchasini aytib bering.
2. Oilaviy-huquqiy munosabatlarni fuqarolik-huquqiy munosabatlardan farqi nimada?
3. Nikoh yoshi necha yosh va uni kamaytirish mumkinmi?
4. Nikohni rasmiylashtirish tartibini tushuntiring.
5. Aliment to'lashdan bosh tortganlik uchun qanday yuridik javobgarliklar belgilangan?

KULDASHEV Nuriddin Abduganiyevich,
yuridik fanlar doktori (DSc), dotsent;

NURULLAYEV Umidbek Kupalovich,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

FUQAROLIK VA OILA HUQUQI

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
akademik litseylari uchun

DARSLIK

Muharrir G. N. To'rayeva
Sahifalovchi M. N. G'aniyeva

Bosishga ruxsat etildi 31.12.2022. Nashriyot-hisob tabog'i 7,9.
Adadi 500 nusxa. Buyurtma № . Bahosi kelishilgan narxda.

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi,
1000197, Toshkent sh., Intizor ko'chasi, 68

